

591956760

101 KØBENHAVNS
KOMMUNES
BIBLIOTEKER

09.463. Ve

RHB

EX LIBRIS

KØBENH
RAADHU
BIBLIOTI

09.463

Ve

51

ET VENDEPUNKT I
KØBENHAVNS
HISTORIE

I KOMMISSION HOS G·E·C GAD
KØBENHAVN 1959

50.-

ET
VENDEPUNKT
I KØBENHAVNS
HISTORIE

ET VENDEPUNKT I
KØBENHAVNS
HISTORIE

*Særtryk af 4 afhandlinger
fra Historiske Meddelelser om København
udgivet af
Københavns Kommunalbestyrelse*

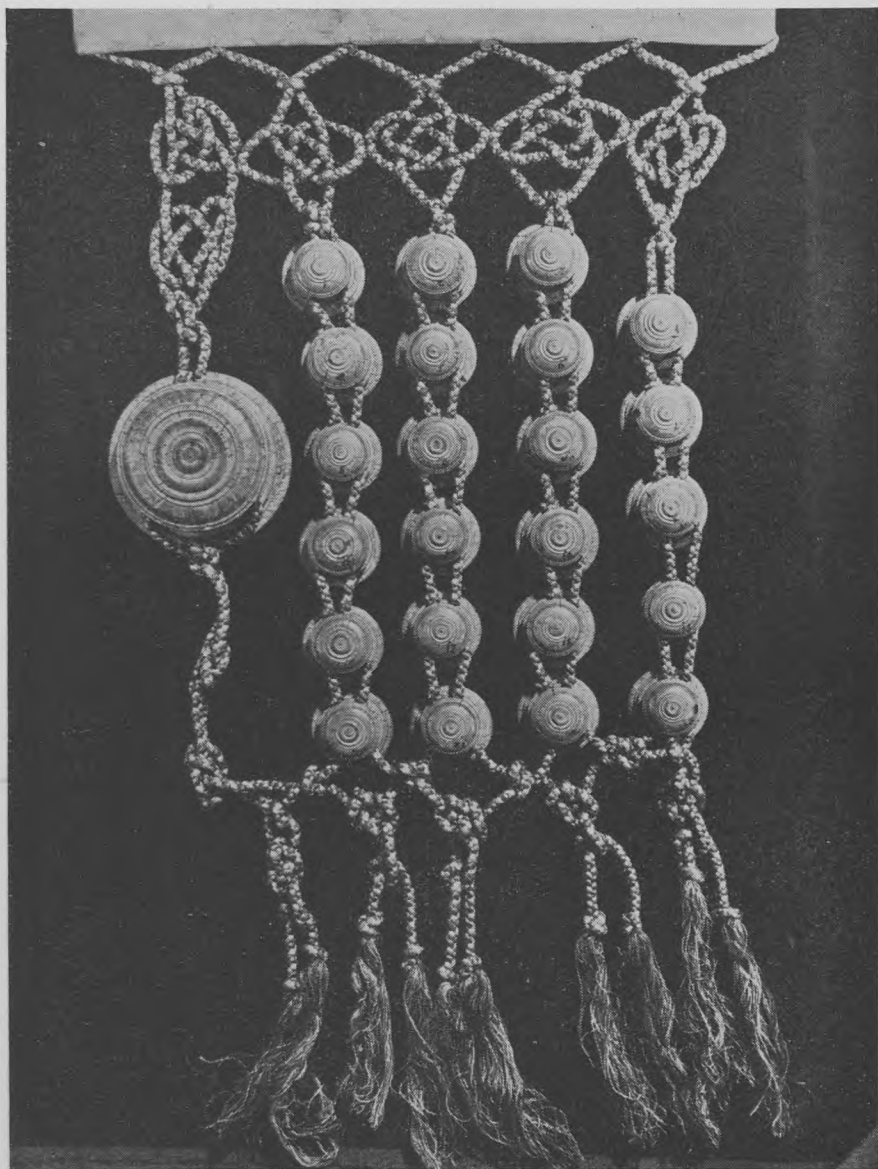
I KOMMISSION HOS G·E·C GAD
KØBENHAVN 1959

FORORD

Året 1659 blev et skæbneår for København. Fjenden stod uden for murene, nød og elendighed herskede indenfor. Men trods sult og kulde kæmpede byens borgere sammenbidt og stædigt for deres eksistens. Kong Frederik III var klar over, at borgernes tapperhed var det sidste værn for hans riges beståen, og 24. marts 1659 gav han dem et privilegiebrev, der gav dem meget vidtgående rettigheder, og som indstiftede de 32 mænds forsamling, forløberen for vore dages borgerrepræsentation.

Da faren var ovre, og kongen var blevet enevældig, forringedes privilegierne stærkt. Men noget blev dog stående, først og fremmest borgerrådet på de 32 mænd. Ofte var det i defensiven, ofte blev det negligeret af den enevældige konges embedsmænd. Men bortset fra en kort periode i Struensee-tiden fortsatte det sin eksistens, indtil det kunne afløses af et råd med øgede beføjelser og af et mere demokratisk tilsnit.

Baggrunden for privilegiebrevet af 24. marts 1659 var som nævnt krigsbegivenhederne 1657-59, men allerede længe inden havde det københavnske borgerskab, hvis førere var en række rige og selvbevidste købmænd, rettet kraftige henvendelser til kongen om at få privilegier, om at blive stillet lige med adelen. Det truende angreb mod staden i begyndelsen af august 1658 fik den omgående virkning, at kongen 10. august afgav et løfte om privilegier, og de blodige begivenheder i natten mellem 10. og 11. februar 1659, da svenskekongens store stormangreb blev slået så afgørende tilbage, overbeviste Frederik III

Beseglingen af Københavns privilegier af 24. marts 1659. Det store segl er kongens, de små rigsrådernes. Kun 12 af kapslerne for rigsråderne rummer segl

(Stadsark. fot.)

om, at nu måtte løftet om privilegier til hovedstaden indfries. Og det blev det altså 24. marts.

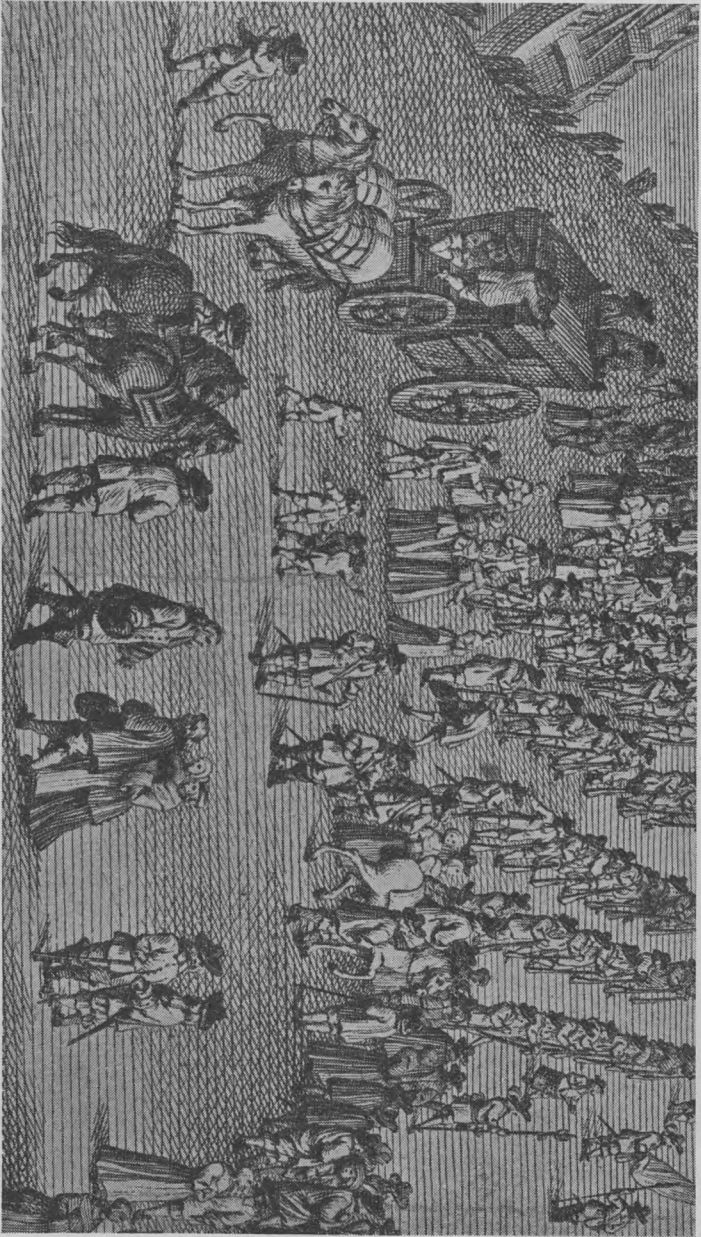
De københavnske borgeres sag og krigsbegivenhederne er følgelig vævet ind i hinanden. Vil man vide noget om det ene, må man også beskæftige sig med det andet. Når derfor stadens historiske tidsskrift Historiske Meddelelser om København har ønsket at mindes disse begivenheder ved en række artikler, har det været naturligt at bringe behandlinger såvel af de civile som af de militære begivenheder.

Arkivar, dr. phil. *Gunnar Olsens* afhandling viser, hvordan privilegierne affødtes af udviklingen, og den giver en skildring af menigmands kår i disse trange tider. Professor, dr. phil. *Thøger Bang* uddyber spørgsmålet om, hvordan Københavns fæstning så ud. Museumsinspektør, cand. mag. *Finn Askgaard* udreder det spegede spind af udenrigspolitiske begivenheder, der førte frem til den hollandske undsætning, uden hvilken hovedstaden ville have været fortabt. Og endelig fortæller museumsinspektør, mag. art. *Sigvard Skov* om de spor, som begivenhederne 1657-60 har sat sig i litteratur og kunst.

Københavns kommunalbestyrelse har ønsket, at disse afhandlinger skulle kendes i videre kredse end dem, tidsskriftet almindeligvis får i tale, og den har derfor foranlediget, at nærværende særtryk udsendes i et særligt udstyr.

Sigurd Jensen

redaktør af Historiske Meddelelser
om København.

Københavnske borgertyper ved midten af 1600-tallet. Efter Heimbach (udsmit)

BORGERNE UNDER BELEJRINGEN

Af GUNNAR OLSEN

Krigsudbruddet

Søndag d. 8. august 1658, i kirketiden, spredtes i København det rygte, at Karl Gustav havde brudt Roskildefreden og på ny angrebet Danmark. En svensk flådeafdeling blev set fra Dragør, og meddelelser om Karl Gustavs landgang havde nået byen. Skønt rygterne endnu var løse, tvivlede man ikke om sandheden. En voldsom angst greb byen, »Thi det er ret som utrolig, hvad hjertens angst alle mand tillige over slig sørgelig tidende såvel mænd som kvinder og børn var påkommen«,¹ hedder det. Man vovede end ikke helt at se den fulde sandhed i øjnene. Det måtte vel kun være et forsøg for at skræmme Danmark til at opfylde Roskildefreden til punkt og prikke. De to rigsråder, Mogens Høeg og Kristen Skeel, der straks var sendt ud for at møde Karl Gustav, måtte vel kunne afvende faren, måtte kunne komme tilbage og melde, at der ikke var tale om krig, kun om en demonstration.

Nogle var, som det er sagt, ganske forsagte og vidste ikke, hvad de skulle gribe til, andre fnyste af forbitrelse imod deres troløse fjender, og besluttede at fægte for deres fædreland indtil sidste blodsdråbe.

Blandt de første, der reagerede aktivt, var renteskrivere Jens Lassen. Han var en patriotisk sindet mand, og han havde nylig gjort op, at hans fordringer på kronen beløb sig til 138.000 rigsdaler, en fordring, der næppe ville være mange skilling værd hos Karl Gustav. Var det private interesser eller fædrelandskærlighed, der drev ham,

nok er det, allerede samme dag forfattede han et opråb til sine medborgere om, at de skulle forsvare sig. De måtte i den tilstundende fare vise, at de var danske mænd og ikke vanslægtede. Frygten for at nedknuges under åget måtte få dem til at forsvare sig og overflytte den ære, de havde fået fra forfædrene, på deres børn og efterkommere. Men, og nu kommer den nøgterne forretningsmand frem, – krigen krævede ikke alene mod, den krævede også penge. Der måtte kunne hverves soldater. Han ville selv betale 50 soldaters hvervning og underhold, og han opfordrede sine landsmænd til at gøre det samme.

Samme dag traf man også de første militære foranstaltninger. Disse måtte have et dobbelt sigte; man måtte være i stand til at afslå en øjeblikkelig storm og tillige forbedre sig på at kunne udholde en lang belejring. Der blev givet ordre til at hugge palisader og spanske ryttere, at lave batterier og træværker, og der skulle af hensyn til eventuelle spioner udarbejdes en fortegnelse over alle fremmede, der opholdt sig i byen.²

Næste dag, den 9. august, blev forsvarsbestrebelseerne stærkt udvidet. Der blev givet befaling til at udarbejde ruller over alle købmandssvende og håndværkssvende, for at komme til klarhed over, hvor mange af dem der kunne gå til voldene. Ligeså fik studenterne opfordring til at melde sig til forsvaret. Borgerne fik befaling til at holde et stort kar fyldt med vand i beredskab mod brande, til samme formål skulle de hver især skaffe sig en rå oksehud, og endelig skulle hver mand samle 100 kampesten »til at slå i hovedet på svenskerne, hvis de stormede«. Der skulle skaffes tømmer til fæstningsværkerne, hvor det var at få. Gøngerne på Frederiksborg Slot blev kaldt til København, og det blev påbudt, at husene i forstæderne skulle nedbrydes eller afbrændes – en ordre, man dog tøvede til sidste øjeblik med at udføre. Endelig blev det påbudt præsterne, »at de af prædikestolene deres tilhørere

formaner at fatte mod og mandshjerte, som vi dem tiltror, og os som deres rette herre og konge udi den yderste nød indtil den sidste blodsdråbe mandhafteligen, som oprigtige og tro undersætter egner og bør, af al magt og formue bistår«.

Et var imidlertid at udstede ordrer, et andet var at få dem udført effektivt. Man havde triste erfaringer i denne henseende. I februar, da Karl Gustav sidste gang stod på Sjælland, havde det heller ikke manglet på ordrer og foranstaltninger, men alle gode hensigter var smuldret håbløst hen; uenighed, mistro og vankelmod havde hindret enhver handling, så underkastelsen var blevet eneste udvej.

Uoverensstemmelserne mellem stænderne var på ingen måde ophævede; borgerne følte sig stadig tilsidesatte af adelen. Kunne uenigheden ophæves af den overhængende fare? Var man i stand til at glemme gammelt nag og gå ind alle som en for en fælles sag? Kunne det ikke ske, var der ikke stort håb om at modstå den beslutsomme Karl Gustavs angreb.

Det var Københavns borgere, der havde afgørelsen i deres hænder. Gik de fuldt og helt ind for kampen, var der chancer for, at den kunne kæmpes med held; lagde de hænderne i skødet, kunne der ikke udrettes meget med de fåtallige regulære tropper, som fandtes inden for voldene.

Som allerede antydte fandtes der en gruppe københavnske borgere, som nødvendigvis måtte gå ind for den hårde kamp. Det var statens kreditorer. De københavnske stor købmænd og statsleverandører havde i sommeren 1658 et tilgodehavende hos staten på henimod 1 million rigsdaler.³ Disse fordringer kunne ikke forventes godkendt af en sejrende Karl Gustav, og denne stærkt indflydelsesrige kreds måtte derfor foretrække kampen og virke først og fremmest ved at skaffe penge og kreditter. Men kunne de få det brede borgerskab med?

For at få klarhed over borgerskabets stilling blev der indkaldt til møde om formiddagen den 9. august på råd-stuen ved slottet. Her mødtes rigsrådet med repræsen-tanter for adelen, borgerne, præstestanden og universite-tet. Af borgerskabet var såvel magistraten som en stor del af de menige borgere mødt. Stænderne forhandlede først indbyrdes. Hans Nansen, den ældste borgmester, spurgte borgerne, hvilket svar man skulle give kongen, og der be-rettes, at den første, som tog ordet, var en garver, der sagde, at det skulle være spot og skam, om man overgav sig og forlod kongen og staden for svensk trusel, uden en-gang at have set fjenden under øjne; havde man først for-søgt en hård pust, og var man blevet nødt til at give sig, var man undskyldt. Hans tale fandt bifald, borgerne råbte i munden på hverandre, at de ville stå det længste, de kunne; når de ikke kunne længere, var det tids nok at bede om nåde.

Kort efter kom kongen og rigsrådet ind til borgerne, og rigshovmesteren holdt en tale for dem; sagerne var nu kommet så langt, at de måtte forsvare sig som mænd, og det gjaldt om at vise enighed. Hans Nansen svarede på borgernes vegne: »Endog det var kommet borgerskabet til ørene, at dem skulle være tillagt at tilforn i forrige vinter, da fjenden kom ind i Sjælland, og vi havde sådan et her-ligt tal folk, der lystede og begærede inderligt, de måtte gå på fjenden, da skulle de være nødt til at gøre fred og give landene bort, fordi borgerskabet skulle ikke være at lide på, om der skete noget nederlag på vore folk. Men nu ville han forsikre Hans Majestæt om borgerskabets troskab, at de skulle stå og gå, vove gods og liv for Hans Majestæt, at hver skulle se, hvad hjerte den borgerlige stand i Kø-benhavn havde til deres konge«. Han spurgte derefter bor-gerne, om de ville holde det, han lovede på deres vegne, og de råbte alle ja, ja.

Borgerne følte det åbenbart som en stor tillidserklæring og tillige som en ære, at de var kaldt for kongen og bedt om råd og dåd. Anders Hjørring kommenterer det således: »Den som gav kongen dette råd, at han skulle tilbyde borgerlige standen om råd, han gjorde viselig og vel. Der er de, som tør sige: havde Hans Majestæt således spurgt Københavns indbyggere til råds om vinteren tilforn, der svensken kom ind i Sjælland, havde kongen beholdt sine lande, og svensken skulle vel intet have roset af, at han var kommet så nær København. Thi da var her udi byen et krigsfolk, som skulle så gerne gået på svensken med uforsagt mod som til en dans, da var her og folk udi København, som ville holdt sig som tro undersåtter. Men da blev de intet agtede, så de måtte spørges om råd«.⁴

Mødet på slottet var det officielle udtryk for enigheden mellem kongen (med rigsrådet) og borgerskabet, men der skete også andet. Borgerne har om end ikke ligefrem stillet betingelser for at gå med til forsvaret, så dog tydeligt ladet kongen og rigsrådet forstå, at det nu var på høje tid at lade det blive alvor med en sag, der længe havde ligget dem på sinde, nemlig med privilegierne.

Privilegierne

Allerede i 1650 var der blevet rørt ved spørgsmålet. Ganske vist ikke ved et direkte krav om nye privilegier, men ved en klage fra borgmestre og råd over, at stadens gamle privilegier var blevet krænkede ved pålæg om en særlig afgift til flådens udrustning. Denne klage blev taget yderst unådigt op, og de to ældste borgmestre måtte møde på slottet og overfor kongen og statholderen, Korfitz Ulfeldt, give en undskyldning for tonen i klagen.⁵

Efter denne dukkert for borgerskabet berørtes spørgsmålet ikke i en årrække; først da der blev nød på færde

i vinteren 1657, da Karl Gustav var begyndt på sit glørværdige tog over bælteerne, tog man det op igen. Den 2. februar 1658 blev to fremtrædende borgere kaldt op på slottet, og Joachim Gersdorff lovede her, at København skulle få andre og bedre privilegier, »når Gud giver bedre tilstand, så I skal have årsag os at takke, og I selv deraf kan have ære og andre eksempel«. Og en uge senere, efter at Karl Gustav var kommet Sjælland og København så meget nærmere, blev løftet gentaget skriftligt.⁶ Men da Roskildefreden var sluttet, synes løftet at være gået i glemmebogen – hos rigsrådet. Men borgerne havde ikke glemt det.

I maj indsendte borgerskabet et forslag til magistraten om de privilegier, som kongen havde lovet staden. Forslaget har 66 underskrifter. Mellem disse er en række af byens store købmænd, men toppen mangler dog. Borgmestre og rådmænd er ikke med, – hvad der måske var naturligt nok, da det var til dem, forslaget blev stillet –, men man mangler også folk som Henrik Müller og Jens Lassen.

Derimod er der blandt underskriverne borgervæbnningens fører Frederik Thuresen, Johan Lehn, Steffen von Essen, Cordt Heinrich Mercker, Albrecht Itzen, Wilhelm Fuiiren, Hans von Meulengracht, Hans Petersen Klein, Leonhardt Klowman, Ditmer Bøfke, Carl Rosenmeyer, Herman Marcher, Hans Knudsen Leegaard og Hans Nansens søn, Michel Nansen. De fleste af dem var mellem kronens kreditorer, og de var blandt dem, kronen nødvendigvis måtte holde sig til, hvis den ville have flere penge, fordi det var dem, som havde dem.

Tonen i forslaget var skarp efter tidens forhold, selv om de sædvanlige høflighedsfraser, når kongen nævnes, ikke var udeladt. De minder først om kongens løfte, og siger så, at de ikke alene på grund af dette løfte, men også for deres anliggendes skyld, navnlig af den nu overståede fejdes følger, erindres, ja fast tvinges til at gå til kongen

for at få bevilget de følgende poster, »ved hvilke ej alene henses til nogen føje opretning imod udstanden tyngsel og denne stads borgerskabs og menigheds tiltagen og forbedring, men formodentlig skal befindes at henstrække sig til højbemeldte hans kongelige Majestæt og det ganske lands respekt, tryghed og velstand, eftersom erfaringen selv lært haver, hvor stor magt det ganske rige om denne stads indbygges formering og forbedring er anliggende«.

Det var ganske åbenbart de sidste linier, man særlig skulle fæste sig ved. Københavns borgere havde en nøglestilling i statens økonomi, og det var samme borgere fuldt ud klar over.

Kravene var udformet i 15 forslag om nye privilegier og 5 forslag om gavnlige og gode anordninger.

Kun enkelte af borgernes krav sigtede mod direkte økonomiske forbedringer for dem. Det, der først og fremmest blev forlangt, var, at borgerne skulle opnå ligestilling med de privilegerede stænder, især med adelen; og dernæst stillede de krav om politisk indflydelse for byen i almindelighed og for borgerskabet i særdeleshed.

Et regulært økonomisk krav var det, når der blev forlangt, at København skulle være stapelstad for Sjælland og Møen, alene med Helsingør som jævnbyrdig; dertil kom krav om erstatning for de jorder, byen havde afgivet til befæstningen, krav om Christianshavns inddragelse under København og frihed for sejladsen på Spanien, der hidtil havde været monopoliseret.

Økonomisk betydning havde også kravet om fritagelse for indkvartering af hofsinder, unge adelsmænd ansat ved hoffet, såvel som af regulære soldater, men navnlig følte man åbenbart indkvarteringen som en afgjort ubehagelighed.

I en lang række paragraffer kræves derefter lighed for alle byens indbyggere, privilegerede som uprivilegerede. Alle skal svare samme landskatter, alle samme told og

akcise. Borgmestre og råd skal kunne pålægge skatter på alle, »hvad stands personer de og kunne være«. Ingen skal være forskånet for at deltage i vagten i staden. Alle indbyggere skal svare til Københavns byting og være borgmestre og råd undergivet i gældssager – et særligt hårdt slag imod adelen. Borgerne skal kunne eje bøndergods med samme friheder som adelen.

Politisk sigte havde kravene om, at borgmestre og råd samt borgernes ældste skulle have adgang til forhandlinger med kongen og rigsrådet, når der skulle foretages forandringer i told og akcise eller med handelen, men navnlig kravet om oprettelse af et råd på 24 eller 30 borgere, som, »når fornødenhed det udfordrede, med borgmestre og råd menighedens nødtørft kunne overveje og derom med dem handle og slutte, hvis efter tids og lejligheds tilstand for gavnligt eragtes kunne«.

Og endelig hedder det »Derhos og nådigst måtte tillades, at borgmestre og råd herudi staden deres anliggender på menige byens og andre forretningers vegne, for Hans Kongelig Majestæt personligt selv måtte andrage«.

Selv om disse krav ikke direkte sigtede mod en forfatningsændring, så rummede de dog spiren til en sådan i sig. Kravet om de 24 eller 30 mænd havde en tydelig brod imod magistraten. Det sagde klart nok, at den ikke ansås for at være i stand til at varetage borgernes interesser på tilfredsstillende måde.

Hvad de gavnlige anordninger angår, ønskede borgerne havnens oprensning og nogle toldreformer, men de kom også ind på det ømtålelige kreditorspørgsmål. Borgerne havde givet kronen forstrækninger, hedder det, de har måttet savne kapital og renter, så der var stor pengemangel, som havde svækket handelen, og mange var kommet fra kredit, næring og velstand og havde måttet udstå spot, hånhed og fortræd. Ja, man havde spurgt manges ruin og undergang. Derfor måtte kongen og rådet finde på midler,

så borgerne kunne få deres fordringer betalt enten med penge, varer, jordegods eller på anden måde. Dette ville i sig selv være kristeligt og billigt, og kongen ville her ved ikke alene befordre menighedens gavn og fremtarv i handel og næring, men også sikre sig fremtidig velvilje »af os, som stedse er her næst ved hånden, når derom anmodes og forstrækning behøves«. Man foreslår, at fordringerne betales ved en almindelig landehjælp, da de er blevet erlagt til kongens og rigets bedste, og det derfor er rimeligt, at alle undersætter betaler til det, »og ikke nogle få alene drage og udstå kan eller bør«.

Borgernes andragende fremkaldte visse spekulationer hos magistraten. Det kunne ikke afvises, når så mange fremragende borgere stod bag, og man vovede heller ikke i erindring om ydmygelsen i 1650 at fremsende det, som det var. Man foretog derfor en omredaktion, der fjernede de skarpe udtryk i indledningen, og som i højere grad slog på borgernes nød og appellerede til kongens velvilje. Selve privilegieforslaget var også omformet, de reelle krav var stort set beholdt, men motiveringen var ofte ændret, og nu og da havde man også firet i det reelle. Ved kravet om, at alle skulle svare byens tyngde, hedder det »undtagende professorerne, gejstlige og deres enker, graduerede personer, så og de kongelige tjenere«.

Forslaget om de 24 eller 30 mænd var bibeholdt, kun var tallet ændret til 32, og man havde slettet forslaget om, at de 32 mænd kunne sammentræde på eget initiativ, hvorved deres indflydelse ville blive begrænset betydeligt. Endelig havde man helt udeladt det mest vidtgående politiske forslag: at borgmestre og råd skulle have direkte adgang til kongen.

Hvad de praktiske anordninger angår, fremførte man derimod hele afsnittet om borgernes fordringer så godt som uforandret, kun med nogle formelle ændringer, der måske gjorde det lidt blidere i tonen.

Forslaget blev indsendt 9. juni. Det er underskrevet først af de 4 borgmestre Hans Nansen, Christoffer Hansen, Find Nielsen og Peder Pedersen, derefter følger 6 rådmænd og så 85 borgere, mellem hvilke størstedelen af de 66 fra majresolutionen genfindes. Blandt de ny tilkomne er enkelte håndværkere, bl.a. skomager Jokum Wielandt, bartskær Wilhelm von Eschauen, farver Nikolaj Rends og possementmagermester Povl Christensen Fyn.

Hvorvidt dette andragende er blevet set og behandlet før Karl Gustavs fredsbrud, og hvilken skæbne det ville have fået, hvis han ikke var kommet, får stå hen, men den 9. august blev det i al hast draget frem.

Aktstykket selv viser tydeligt, i hvilken hast det er blevet behandlet. Rigsrådets beslutninger blev tilføjet som randnoter på den originale ansøgning. Man nåede også at få kradset en koncept til et svar ned, og denne fik kongens underskrift.

Svarene blev stort set imødekommende. København skulle være stapelstad, borgerne skulle være fri for indkvartering, ligeledes for skattepålæg undtagen for dem, der skulle betales af alle stænder. Man gik ind på kravene om vagten, om erstatning for mistet jord og om søfarten på Spanien. Lidt uklare svar blev givet på kravene med hensyn til jordegods og told og akcise, og til forslaget om de 32 mænd er skrevet: Om den 13. post skal, når Gud giver fredelig tilstand, delibereres og deri rammes borgerskabets bedste, og da skal på alt dette videre kongelig confirmation og instrument udstedes. Denne erklæring er dateret 10. august.⁷

Beslutningen er så blevet forelagt magistraten, sandsynligvis sammen med repræsentanter for de borgere, der stod bag majkravene, og disse har afvist den.

Et nyt forslag blev fremsat. Der vides ikke af hvem, men et koncept blev indsendt af Henrik Müller, som ledsagede det med et brev til rigets hovmester Joachim Gers-

dorff, hvori det hedder: »Jeg har talt med borgmestre og råd og befinder, at det hel meget skulle animere dem, om de bekom offerterne efter indlagte koncept. Synes eders excellence, at det måtte befordres in duplo, at et til den gejstlige stand og et til borgmestre og råd solenniter måtte overantvordes, så kunne rektor magnificus, bispnen med nogle af den lærde stand og borgmestre og råd med nogle deputerede af det fornemste borgerskab der til beråbes, og derimod begæres, at de sig igen godvilligen ville indstille, med hvis de i denne tid kunne opbringe. Jeg mener, det skulle være et middel til alt det, som muligt var. Indstiller og til eders excellence, om ikke for den 8. punkt med kunne annekteres, at døtrene måtte gå udi lige arvelod med sønnerne. Gud i himmelen alting udføre til sit navns ære og dette riges frelse og redning.

Hafnia 10. august 1658.

Heinrich Müller.«⁸

Brevet tyder unægtelig på en spændt situation mellem borgerskabet og rigsrådet. De nye betingelser synes at være noget i retning af et ultimatum for at stille pengemidler til rådighed for forsvaret.

Det nye koncept blev drøftet og ændret. Det 8. punkt, som Henrik Müller anbefaler, kommer således slet ikke med.

Men drøftelserne blev ikke langvarige, man nåede til enighed så betids, at man endnu samme dag kunne lade trykke og udsende de foreløbige privilegier.

Til indledning hedder det, at kongen og rigsrådet havde tænkt over de tjenester, som såvel den gejstlige som den borgerlige stand havde ydet riget, og derfor besluttet at give dem nye privilegier. »Og eftersom disse vanskelige tider ikke har kunnet tilstede, det udi værk at stille, så har vi dog erklæret os på borgerskabets indlæg, det udi

fremtiden at gøre. Og på det, de des mere årsag kunne have, deres underdanigste troskab nu videre udi gerningen at bevise, ville Vi med oftbemeldte vores elskelige råds samtykke til en begyndelse såvel for den gejstlige – så og borgerlige stand hermed nådigst have declareret:

1. At Københavns by skal være en af de tvende stapelstæder udi Sjælland.

2. Begaves med alle de privilegier, som nogen stapelstad til commerciens flor og fremtarv kan behøve.

3. At København skal være en fri rigsstad og annammes tillige for en fri rigens stand, og udi alt, hvad riget til bedste delibereres kan, have deres stemme og samtykke.

4. At Københavns indbyggere, gejstlige og borgerlige stands personer, må være tilladt at købe og sig til forhandle adeligt jordegods. Og hvis dem i så måder, enten ved køb, arv eller pant kan tilfalde, være sig adelens eller kronens, det at nyde med lige frihed, som adelen har på deres.

5. Og ikke med videre told, akcise eller anden tyng og besværing belægges, end adelen gør af deres, hvilket alt sammen så vidt rigens tarv udkræver, med samtykke og bevilling skal ske og indgås.

6. At de udi fredstid skal være fri for al skat, hof- og anden indkvartering, og derimod af den al gemene rigens fisco tages, hvormed den nødvendige garnison kan underholdes, og ellers til rigens fornødenhed behøves. Mens udi krigstid, enhver stand bærer byrden lige med den anden, efterdi det er til enhvers frelse og konservation.

7. At alle udaf den private stand, gejstlige eller verdslige, nu, og deres børn efter dem, skal nyde lige tilgang til officia og honores ved adelen, når de dem med deres kapacitet og kvaliteter dertil kan gøre kapabel og meriteret.

At alle disse forskrevne punkter dem således rigtig holdes og efterkommes skal, har vi med denne kortelige konferents, som i fremtiden til fornødenhed videre skal blive

extenderet, tillige med vores elskelige Danmarks riges råd underskrevet og beseglet. Givet på vort slot i København den 10. august, anno 1658.

Frederik.«⁹

Hermed havde borgerne fået de væsentlige af de økonomiske rettigheder, der var krævet. Med hensyn til ligheden med adelen var man nået langt ud over majkravene, idet der på væsentlige områder var nået fuld lighed med den, og hvad det politiske angår, skulle løftet om København som en fri rigsstad og en fri rigens stand give alle fornødne garantier.

Der er ingen tvivl om, at løftet om privilegierne fik en overmåde stor betydning for stemningen i borgerskabet. Det bortskyllede åringers nedfældede følelser af tilside-sættelse og forurettelse. Det gav forjættelser om en strålende fremtid for byen og borgerne; de fik åbenbart følelsen af, at de ikke alene skulle kæmpe mod en grim fjende, der ville ødelægge dem, men for en gylden fremtid for dem selv og deres børn. En stærk fællesfølelse greb forsvarerne. »Da sendte Gud ret en eneste ånd ud over vor konge, over rådet, over høvdinge og herrer, gejstlige og verdslige, borgere og gemene, håndværkerburs, ja end de fattige folk, som uden portene havde mistet al deres formue, glædede sig ved, de kunne holde fjenden ude. – Ingen fandtes den anden for god eller for vis, ingen af særdeles indbildning egensindig, ingen søgte egen ære og berømmelse«.¹⁰

Anders Matthiesen Hjørring mener også, at rygten om privilegierne, der snart nåede til Karl Gustav, fik ham til at ændre sin beslutning om at storme byen straks. »Der fjenden havde spurgt, at borgerne havde fået nye privilegier, blev det ham af Gud som en ring i næsen, at han forandrede sit forsæt. . . . Thi der ikke en, men nogle gav kongen af Sverrig det råd, han straks skulle angribe Køben-

havn, lagde han dem det for: dersom borgerne havde fået sådanne privilegier, tvivle vi ej på, at de jo stå en pust ud. . . . Blive vi afslagne og har ingen at secundere os straks i nærværelsen, giver det dem mod og os forskrækkelse; vi må have flere folk«. ¹¹

På voldene

Var det et mirakel, der skete, da København ikke blev løbet over ende i første omgang? Der var i datiden såvel som senere hen en tilbøjelighed til at forklare det således. Navnlig har man peget på fæstningsværkernes elendige tilstand. Gravene var uden vand og voldene sammenfaldne, så man kunne køre over dem, hedder det. Navnlig den svenske general-kvartermester Erik Dahlberg har skildret, i hvilken rystende ringe tilstand befæstningen befandt sig. Han, der selv nylig havde undersøgt dem, tilbød at køre ind over dem i spidsen for stormtropperne. Også fra dansk side skildres forholdene som ganske elendige. »Her var på den ene side af byen nogle nylig begyndte og uforfærdigede volde og grave, mangesteds tørre og mestendels ikke vand udi dem over en mands knæ, mangensteds ingen brystværn, og hvor der var brystværn, var de ikke så høje, som de skulle værge for benene, ingen batterier, ikke en stormpæl og ej heller palisader«, siger Hjørring. ¹²

Disse skildringer må være overdrevne. Københavns volde var ikke i forsvarstilstand. Kanonerne stod i Tøjhuset og ikke på voldene, disse kunne vel også være sammenskredne her og der, de manglede palisader, og gravene var ikke oprensede, men det er et faktum, at de på forbavsende kort tid blev bragt i stand. Den 13. august blev det pålagt de adelige, der havde gårde i København, at stille en karl eller kvindesperson med spader til at arbejde 3 dage på voldene, hvad der ikke tyder på det store

arbejdsbehov. »Man må undre over det svære arbejde, som de belejrede i meget få dage bragte i stand, såvel med palisadering af staden, som ved udbedring og fuldførelse af de kun halvt fuldførte værker«, hedder det.¹³

Og præsten Wallensbech skriver 16. august:

En uge stor forandring gav
med volde, værn og vand i grav.

Der er ganske vist heller ingen tvivl om, at der blev slidt overmåde bravt på voldene i disse dage. Ingen sparede sig. »Ingen alder, intet køn og ingen stand var forskånet for arbejde, der var intet menneske så dovent eller så vanartet, det jo gerne ville stræbe og arbejde«. ¹⁴ »Der hver havde fået sin post, så begyndte de, som havde kloge hoveder og havde set noget tilforn, at se og tænke sig om; de så, her lå en mægtig fjende udenfor, her var øde volde, ingen brystværn for dem, gravene tomme og lidet vand udi; så begyndte så den ene, så den anden at tænke: Jeg må se mig om, jeg får noget for mig, om fjenden vil umage sig, han ikke straks får lige åben for mig. Så begynder den ene, så den anden, at kaste lidet op for sig, de kunne have noget brystværn for sig; der de havde det, så tænkte de, de ville se, de kunne få stormpæle i deres brystværn. . . . Den ene gik fort hermed, den anden ligeså, ville omsider ingen have sin post lumpen og slemmeste, så at øvrigheden ret måtte se deres lyst i en sådan hast at få et sådan stykke arbejde færdig. . . . – Da var det at undre, at en god enig politie med mindre udgift, dog større umage og besværing, kunne på nogle få dage bringe mere til rette på voldene, end ellers nogle år kunne ikke med stor besværing og pengeskat. . . . – Der til medskaffede hver sig for deres poster kurve i steden for skansekurve, hvilke de ikke kunne få så snart i en hast gjort, men så tog de kurve, de havde i deres huse med to øren ved, bar dem på volden, fyldte dem med jord og møg og satte dem for sig på deres bryst-

værn, at fjenden ikke skulle se lige på dem og sigte på dem til volden. . . . – Men hvor de kunne få nogle godt brede, tykke grøntørv, tog de dem i steden for skansekurve og lagde to-tre på hverandre. . . . – Så det var end i slig fare en lyst at se, hvorledes hver, som havde noget hoved på sig, kunne inventere; thi de var ikke bundet til noget vist i så måde at gøre, men hver stod frit for at gøre det bedste, han kunne sig til fordel imod fjenden«. ¹⁵

Samtidig med, at fæstningsværkerne blev sat i stand, skulle man skaffe de fornødne tropper til at besætte dem. Der lå nogle regulære tropper i København, og andre nåede ind fra deres kvarterer i Sjælland, bl.a. gøngerne fra Frederiksborg, således at deres antal ved belejringens begyndelse var ca. 2700 mand, men disse formåede langt fra at holde volden besat. I største hast blev derfor dannet en række frivillige korps, således hoffanen på 150 mand, studenterkorpset på 266, kræmmersvendenes på 115 og håndværkersvendenes på 296 foruden enkelte mindre; desuden måtte flåden afgive noget mandskab, så man i alt nåede op på ca. 4000, og hertil kom så borgervæbningens 9 kompagnier. Disse blev brugt til vagttjeneste på voldene og som reserve i særlig alvorlige tilfælde, men de deltog ikke som helhed i udfald eller andre alvorlige skærmydsler. Det er dog utvivlsomt uberettiget at se bort fra deres indsats af denne grund. Skulle de regulære tropper alene have bestridt vagttjenesten, ville de rimeligvis snart være blevet slidt op, og de ville næppe have kunnet klare udfaldene og voldenes besættelse samtidigt.

Da Karl Gustav den 12. august fra Valby Bakke så ind over staden, lå foran ham de brændende forstæder og bag dem voldene, hvor tusinder af soldater og borgere var i højeste aktivitet med at uddybe gravene, bygge brystværn, rejse palisader, flette skansekurve, bringe kanoner i stilling, hænge stormbjælker op og træffe allehånde andre forholdsregler, der kunne styrke byens forsvar. Hvorvidt

det har været Karl Gustavs hensigt at storme straks, er uvist, men vist er det, at han ikke gjorde forsøget, men i stedet prøvede med en regelmæssig belejring. Derved fik København det nødvendige pusterum til at lægge sidste hånd på værket, så byen blev parat til at modtage en storm.

Mens præsterne den 9. august i kirkerne havde opfordret til at fatte mod og mandshjerte, fik de den følgende dag besked om at holde bedetimer i kirkerne samme dag om aftenen og de følgende dage klokken 8 om morgenen og klokken 3 om eftermiddagen. Her mødtes så kvinder, børn og gamle folk og bad for deres by, »og det med sådan alvorlighed, at man ret synderlig mærkede bønnens ånd med ivrighed, såvel hos de ringe og fattige, som hos de mægtige og store«. ¹⁶

Præsterne var åbenbart lige så nidkære til at forsvare deres by, som borgerne. Kun en enkelt røst hævede sig imod kampen. Det var en student, Jesper Baltzersen Könicher, der tilhørte weigilianerne (en kvækerisk sekt). Han opfordrede borgerne til at nedlægge våbnene, men fik ikke ørenlyd. ¹⁷

Hjørring noterer med stor tilfredshed, at tidens alvor greb folk så dybt, at de aflagde deres skammelige ny moder: »Her var en part ret hoffærdige, smykkede sig og pralede sig ud tilforn med en hob nye noder og stoltheds tegn, som var ret nogle slemme nibbede huer, hvis puld bag på ikke var tre fingre bred, med tre nibbe, et langt ved hvert øre, og et for ned over panden, så og nogle ret vederstyggelige halsklæder og andet sligt forfængeligt, hvilket de vel besindede var Gud til fortørnelse, end af det profeten Esaias 3. siger: Dette at aflægge kunne de ikke tvinges til ved præsternes idelige påmindelser, ikke ved stor pestilensses plage, ikke ved blodsot eller andet farligt tilfald i Guds vrede«. Men nu blev de aflagte, så man ikke i lange tider så en nibbet hue eller et slemt halstørklæde. ¹⁸

Studenterne

Som nævnt dannede studenterne et særligt korps. De fik opfordring til »efter andre lovlige akademiers eksempel« at melde sig til kamp, da »den højeste nød udfordrer, at vi denne stad og fæstning vil lade forse, hvortil os folk og soldater i den hast mangle«. En del af studenterne fulgte straks opfordringen. På en dags tid oprettedes et korps på 266 mand, henimod halvdelen af de studerende. De stillede dog visse betingelser, idet de bad om, at de til fører måtte få Mogens Krag, »som er indfødt dansk kavaller og bedst kender danske studenters humør«. Ligeledes ville de selv vælge deres underofficerer, og disse skulle behandle dem som frivillige studenter og ikke traktere dem med hug eller slag eller med unyttig udskælden, så længe de gjorde deres pligt og tilbørligt lystrede kommando. De forlangte desuden, at studenter, som manglede midler til deres underhold, skulle nyde indkvartering helst hos professorerne, at de stadig skulle nyde deres privilegier og immunitet og ikke være undergivet nogen verdslig øvrigheds jurisdiktion, og at de, når der atter blev fred, måtte blive foretrukne fremfor andre ved embedsbesættelser, og endelig, at en dygtig kirurg skulle stå til rådighed for dem, der eventuelt blev kvæstede, og at de, der blev invalider, skulle være forsikret om fremtidigt underhold.¹⁹

Studenterne tog fat med frisk humør. De fik anvist et stykke af volden fra Rosenborg hen imod Østerport som deres særlige afsnit. Det var et af de steder, hvor volden var svagest, og de måtte straks gå i gang med at udbedre den. En af deltagerne, Johan Monrad, beskriver de første dage på volden således: »Volden var her ganske nedfalden, og vi måtte selv gå og trille med hjulbørene om dagen for at befæste det sted, vi skulle stå og forsvare. Obersten og de andre officerer gik hver med sin hjulbør for ved os og trillede, for at den ene ikke skulle være bedre end den anden«. ²⁰

Dog havde nogle åbenbart visse vanskeligheder ved at indrette sig under den militære disciplin. Allerede den 15. august hedder det, at de ikke møder så flittigt på deres poster, som andre undersætter. Og de formaner til ikke at forlade deres poster uden officerernes tilladelse. De, der forså sig, trues med relegation fra universitetet eller anden straf.²¹ Og den 17. august blev en student, Hans Lauritzen Nidrosiensis, stillet for konsistorium, den akademiske domstol, for at have udvist ulydighed mod Mogens Krag. Han forklarede, at denne havde anvist ham en post, hvor der endnu ikke var arbejdet på volden, og han havde da sagt: »Det nytter ikke, at vi arbejder; vi har arbejdet på to poster og er blevet taget derfra, og nu, da vi har trællet den hele dag, skulle vi sættes her på en post, som der ikke er arbejdet på«. Derpå havde han kastet sin bøsse fra sig, hvorefter Mogens Krag havde ladet ham arrestere.²²

En af studenterne berettede senere i et digt om sin tid på volden. Han skildrer, hvorledes han blev udstyret med musket, bandoler og ulveklinge og fortsætter:

Men dette var kun idel skæmt
mod det, som efterfølger;
endnu jeg har det ikke glemt,
jeg det ej heller dølger.
Man trækket ned os til den vold
med piber, trom' og fane
ved Kongens Have stod en stald
did monne man os mane.
Der blev befalet os en post
mod fjenden at forsvare,
den skulle vi i tø og frost
med vågent øje vare.
Men her var ikke brystværn sat
ej heller stormepæle,
hvor bag vi kunne dag og nat
for fjendens skud os fjæle.
Her mangled kurve fyldt med sand,
her mangled palisader;

dem satte jeg med egen hand
og mine kammerader.

Studenterne kom snart i ilden i de talrige udfald, der blev foretaget. Det ser dog ikke ud til, at korpset blev sat ind i sin helhed, men derimod til, at det udelukkende var frivillige, der gik med. Anders Hjørring fortæller herom: De som så, hvor lystig og gerne de ville ud til udfald, kunne ikke andet end højlig forundre sig, alligevel de ofte så, en kom de indbærende slet død, en anden kvæstet, en anden ilde skændet; dog gav det dem ingen frygt, men mere frimodighed og fyrighed. Da gik herud både af studenter, hvoraf også nogle blev døde, nogle blev kvæstede, så og af håndværksbursler.²³

Tallet og navnene på de studenter, der faldt under kampen, kendes ikke. Der foreligger en udtalelse fra professorerne om »at studiosis, som i sådan tjeneste for fædrelandets defension afgå, kan (uden betaling) tilstedes begravelse i Hellig Trefoldigheds Kirke (Trinitatis), eftersom de godvillig uden nogen betaling stride for deres fædreland«. ²⁴

Mens studenternes kampiver og offervillighed således var varm og ægte, havde de åbenbart vanskeligheder ved at udholde den strenge tjeneste på volden. Den før citerede poet skriver om denne:

Men der nu færdig var den vold
herop vi måtte klavre
til skildervagt og nattehold
dog klæderne var magre.
Den lunte var vort sejerværk
thi man ej hørte klokke
og efter den mått' goden klerk
på volden stå og rokke.
Jeg holdt det ud så mangen nat
vel i tre stærke stunde
af kuld og hunger så format
at jeg »Wer da« næp' kunne.

Vild' jeg og efter møde slig
mig lægge til at sove
så monne straks opvække mig
en torden af kartove.²⁵

Det kneb som omtalt for studenterne at underkaste sig den strengere disciplin, militærtjenesten krævede. Den 23. august traf en major, Sten Andersen Bille, alle norbaggerne (de norske studenter) i en klynge, og en af dem, Lavrits Gram, var i klammeri med en officer. Da majoren hørte, Lavrits Gram »brugte munden så meget«, befalede han ham at gå i arrest. Han nægtede det, indtil majoren trak sin kårde. Men nu blev de andre studenter oprørske. Imidlertid kom kong Frederik, der red sin runde på volden, til, og majoren klagede over studenternes ulydighed. Da han red videre, var studenterne endnu mere forbitrede og råbte, at de ikke var soldater, og at de ikke ville have nogen i arrest. En af dem, Clavs Kjerulf, råbte, at de ville tage den arresterede ud af arresten. Nu ville majoren også arrestere ham, men han nægtede at lade sig arrestere. Imidlertid var studenternes egen fører, Mogens Krag, kommet til, og han trak sin kårde mod Kjerulf, og samtidig kom kongen tilbage, og han blev så oprørt over tumulten, at han trak en pistol for at skyde studenten, men denne så sit snit til at forsvinde. Under den påfølgende sag for consistorium hævdede studenterne, at majoren havde givet dem onde og ubekvemme ord og blandt andet kaldt dem skoledrenge. Resultatet blev, at Lavrits Gram fik tre dages arrest i consistoriekælderen, mens Clavs Kjerulf selv skulle forlige sig med kongen, hvilket også lykkedes ham.²⁶

Den 5. september fik rektor og professores brev om at tilholde studenterne at holde deres poster og ikke forlade dem uden orlov.²⁷

En måneds tid efter konfirmerede kongen et sæt krigsartikler for studenterne. Disse pålagde for det første stu-

denterne Guds ords hørelse. Den, der forsømte bedestunden aften eller morgen, skulle bøde 4 skilling; forsømmelse af en prædiken kostede 8 skilling. Hvis nogen drak eller dolede under prædikenen, kostede det 24 skilling, og den, der bandede eller svor, skulle have en times ekstra vagt. De, der gik fra tjenesten, kunne straffes med relegation fra universitetet. For at gå fra posterne var der forskellige bødestrafte, men de, der gik fra særlige poster, så fjenden kunne komme ind, truedes med livsstraf. Ulydighed mod kommando skulle straffes med fængsel. Geværerne skulle holdes i god orden, og skyderi inde i byen blev forbudt. For klammeri og slagsmål sattes hårde straffe. Men det indrømmes dem dog, at de altid skal dømmes af gejstlig (consistoriums) domstol.²⁸

Efter hollændernes ankomst søgte studenterne om at blive fri for vagten på volden, og de fik ansøgningen tilstået.

Afsondrede fra slægt og venner og uden forsyninger hjemme fra, havde studenterne meget svært ved at bjerge til livets ophold, og en del af dem synes at have sneget sig ud af staden, rimeligvis for at søge til hjemlige kødgryder. Da de på ny, den 1. januar 1659, blev indkaldt til krigstjeneste, meddelte professorerne, at der kun fandtes få studenter i staden, og at disse »da de ikke kunne få pas til at rejse herfra, led stor nød for klæder og føde, og en stor del gerådede udi sygdom«. De fik bevilget nogle penge, og det resulterede i, at 156 studenter meldte sig.

Studenter tager lod og krud
og går igen fra musis ud
reserve vagt at holde

skriver Wallensbech.²⁹

Studenterne forsøgte flere gange at opnå privilegier for deres deltagelse i forsvaret og særlige begunstigelser for dem, der havde deltaget. Men det var kun småt, hvad de

opnåede. Da de stadig havde svært ved at skaffe sig udkommet, blev der den 18. september 1659 givet tilladelse til, at norske og jyske studenter måtte rejse til deres hjemstavn.³⁰

Nogle af dem slap bort, men de fleste måtte blive, og nøden voksede blandt dem. Omsider fik de lov til at gå rundt og samle penge ind. »Eftersom befindes nu desværre at være så mange fattige studenter her på stedet, som hverken kan nyde kost i kommunitetet, ej heller har nogen anden middel til deres underhold, eftersom de, som forældre og venner have andetsteds, nu i denne besværlige tid ingen undsætning fra dem kunne have, og de, som ville rejse hjem, kunne for denne hårde vinters skyld ej bortkomme, hvorved mange af hunger og kuld formedelst mangel af klæder og føde må vansmægte, og er at befrygte, at en del skulle i så måder forårsages enten deres bog ganske at overgive eller til ulovlige midler at gribe«.

De studenter, der havde stået på voldene, fik løfte om at skulle befordres til kald og andre stillinger fremfor andre, og i mange tilfælde blev løftet holdt.³¹ En islandsk student, Odd Ejlufsson, fik således af det theologiske fakultet følgende vidnesbyrd: »Han greb til våben for riget og fædrelandet og viste sig så kæk og tapper, at han ej alene med magt drev fjenderne tilbage, men også i udfald tilføjede dem skade og vendte tilbage belæst med bytte. Ved denne sin tapperhed har han erhvervet sig adgang til, ifølge det kongelige brev, at komme i særdeles betragtning fremfor andre ved besættelse af embeder, til hvilke han måtte synes skikket«. Anbefalingen skaffede ham straks efter krigen embedet som rektor i Skálholt.³²

Et synligt bevis på den krigeriske hæder, studenterne havde vundet under belejringen, var det, at studenterne fremtidig bar kårde, hvad der var en stor hæder, og som skabte øget respekt om dem, navnlig hos deres permanente fjender, adelens tjenere og de unge officerer.³³

Levnedsmiddelforsyningerne og priserne

Et hovedproblem for enhver belejret by og fæstning er forsyningerne med levnedsmidler. På dette område havde København til en begyndelse så dårlige forhold som vel muligt. Belejringen blev indledt på en årstid, da forrådene hos borgerne var på et minimum. Bønderne havde endnu ikke høstet, og intet nyt korn var ført til staden. Ej heller var efterårsrslagtningerne begyndt, og tilførslerne af fisk fra Norge og Island var endnu ikke kommet. Der blev heller ikke tid til at samle noget sammen. De få dage mellem Karl Gustavs landgang og byens indeslutning gav ingen muligheder for at samle forråd. Der blev givet befaling til at høste kornet på Islev mark; om man nåede at få det indenfor voldene, er uvist. Ligeledes manglede man foder til rytteriets heste, brændsel og mange andre ting.

Kort efter belejringens begyndelse blev der undersøgt, hvor store forråd af levnedsmidler borgerne havde. Hvor grundig undersøgelsen var, vides ikke; rimeligvis har man været forsigtig med at røbe alt, hvad man havde. Men undersøgelsen gav i hvert fald det mistrøstige resultat, at der så godt som ingen forråd fandtes hos købmændene. Enkelte af de bedst stillede borgere havde forråd for deres eget hus til 4-6 uger, andre til 14 dage, men størstedelen af de almindelige borgere havde slet ingen forråd, men måtte leve af, hvad de kunne skaffe sig fra dag til dag. Det varede da heller ikke længe, før der blev knaphed på levnedsmidler, og priserne begyndte snart at stige. Dette ramte straks de uformuende store skarer, og allerede den 23. august så regeringen sig nødsaget til at udstede forordning om maksimalpriser. Efter denne skulle 1 tønne udenlandsk rug sælges for 4 sletdaler og 1 tønne dansk for 3 sletdaler, 1 tønne malt for 3 sletdaler, 1 tønne byg for 2 sletdaler 2 mark. Boghvedegryn, byggryn og havregryn

måtte koste 7 sletdaler 2 mark tønden, smør 30 sletdaler, oksekød 8 sletdaler, hollandsk sild 9, jysk vårsild 5 sletdaler 2 mark, lyneburger salt 6 sletdaler, 1 skæppe hollandsk humle måtte koste 42 sletdaler, 1 skippund flæsk 24 sletdaler og 1 skæppe hvide oste 15 sletdaler.³⁴

Den 1. september blev der tillige sat takster for detailpriserne. 1 groft brød, der vejede $1\frac{1}{2}$ skålpund 4 lod, skulle sælges for 2 skilling, 1 potte øl måtte koste 1 skilling, 1 skålpund smør 11 skilling, 1 skålpund flæsk 6 skilling, 1 skålpund saltet kød 3 skilling, 1 skålpund hvid ost $5\frac{1}{2}$ skilling, 1 skålpund grøn ost $3\frac{1}{2}$ skilling, 1 skæppe lyneburger salt $3\frac{1}{2}$ mark.

Det hedder i forordningen, at eftersom adskillige viktualier og andre varer udi denne belejrings tid nødvendigt behøves, som ikke ombæres (undværes) kan og hos en del både i vor købstad København og Christianshavn god provision over, hvad de selv har behov, skal befindes. Da efterdi enhver sit fædrelands og egen frelse samt liv og gods forsvar mere pligtig er, det til gemene at opsætte end sin egen private fordel at iagttage: – – og det hedder videre, at hvis nogen ikke vil sælge deres varer for den takst, de er sat til, da skal sådanne varer være forbrudt.³⁵

Helt afskåret fra omverdenen var hovedstaden dog ikke. Amager var på danske hænder, og denne rige øs forråd kunne blive af væsentlig betydning for byens forsyning. Man søgte da også tidligt at træffe foranstaltninger mod, at de faldt i svenskerne hænder. Det blev pålagt bønderne at føre deres korn, hø og andre varer til Christianshavn, og kvæget skulle vogtes således, at det under et eventuelt angreb kunne drives ind under Christianshavns volde. Beboerne fik også pålæg om at flytte til Christianshavn, men det modsatte de sig kraftigt, og de fik lov at forblive på deres ø.³⁶

Amagerbønderne forsøgte åbenbart også at udnytte situationen, for den 25. august måtte der sættes maksimal-

priser på tilførslerne fra Amager. Blandt andet sattes 1 god stud til 22½ sletdaler, 1 god ko til 20, 1 kvie på 2 år til 12, 1 velvoksnet, fedt svin til 7, 1 ungt svin til 2½ sletdaler, 1 får til 2½, 1 lam til 1½, 1 fed gås til 3 mark, 1 høne til 1 mark 4 skilling, 1 kalkunsk hane til 2 sletdaler. Samtidig bestemtes, hvor meget der måtte tages for små partier af de varer, der var indkøbt til anførte priser. Priserne skulle gælde for belejringen, eller indtil andet blev forordnet. Hvis nogen ikke ville sælge til de anførte priser, skulle varerne være forbrudt.³⁷

Priserne var dog gode nok, og amagerbønderne har åbenbart taget mange rare dalere hjem for deres torvelæs, men herligheden skulle kun blive kort. Den 8. oktober gik svenskerne i land på Amager, besatte Dragør og Store Magleby og plyndrede dem grundigt. Da der samtidig kom budskab om, at den hollandske flåde var under opsejling, besluttede Karl Gustav at lade øen ødelægge, og den 9. oktober hærgede de og brændte overalt. Samtidig foretog danskerne et udfald og afbrændte herunder Sundby, for at svenskerne ikke skulle sætte sig fast for nær Christianshavn. Wallensbech skriver i sin dagbog:

Nu brændes strå med kerne på
nu svides mad på fade.
Ah, jammer stor, ah, fæ og foer.
Ve Sundby bønders lade.

Den 10. foretog de belejrede endnu et udfald og havde stort held med sig i kampen, så svenskerne trak sig bort fra øen. I kampens hede blev Store Magleby afbrændt så grundigt, at kun een eneste gård, der lå midt i byen, blev skånet for luerne. Dermed var Amagers rolle som forrådskammer foreløbig udpillet.

Knapheden blev snart direkte mangel. »Det kongelige hus vide vel, hvad diæt de måtte nøjes med«, skriver Hjørning, »om end mange ikke måtte blande vin og vand sammen at drikke i trang for øl. Men end velfornemme godt-

folk såvel af gejstlig som verdslig måtte lade sig traktere med en spegesild, tør fisk, ost, ærter og ringe øl, ja, mange gange ilde søden (kogt) for ildebrands skyld. Jeg vil ikke tale om fattige gemene, som opholdt livet mestendel med sild, ost og brød og ringe cavent (øl), fast værre end vand for medicis at agte, om end ikke mange blandede eddike og vand sammen at drikke. Dog for brød kan vi ikke fuld takke gud. Alligevel var her iblandt os sådan allerønskeligste sundhed og ingen gængse store sygdomme.³⁸ Selv om Hjørring i sin almindelige tilfredshed med forholdene andetsteds påstår, at hver såvel fattig som rig kunne købe både øl, brød, fisk og salt kød, er der dog ingen tvivl om, at hungersnøden truede.

Spørgsmålet var nu, om København kunne få tilførsler udefra. Til kampen på voldene kom kampen for tilførslerne. Fra landsiden var det ganske udelukket, og til søs holdt den svenske flåde byen i en blokade. Var denne blokade effektiv, og kunne den opretholdes i længden?

Gennem august og det meste af september synes ringen at have været sluttet tæt, men sidst i september løsnedes den. 25. september kom et større skib fra Lolland, som dog hovedsagelig bragte mandskab.³⁹ Den 28. september erobredes en galiot ladet med klæde og stenkul, varer, der var højst velkomne,⁴⁰ og d. 30. slap et hollandsk skib ladet med sild ind i havnen; de 20 læster blev stillet til rådighed for borgerskabet for en pris af 10 sletdaler pr. tønde, resten opmagasineredes i Tøjhuset.⁴¹ Endnu bedre gik det 2. oktober, da et skib med 2000 tønder rug og 800 tønder hvede blev opbragt.⁴²

Alligevel kneb det hårdt. Den 15. oktober måtte der sælges 500 tønder rug af den reserve, der fandtes på Provianthuset, og ligeledes blev der alvorlig mangel på foder til hestene.⁴³

Imidlertid var rygtet om den hollandske flåde nået til byen, og det betød, at store tilførsler kunne ventes, og sam-

tidig at blokaden løsnedes, da den svenske flåde nu måtte tage sig af hollænderne.

Med den hollandske orlogsflåde fulgte en koffardiflåde med allehånde tilførsler; mens orlogsflåden kæmpede med svenskerne, nåede førselsskibene ind til København, og dermed var al nød foreløbig afhjulpet, så meget mere, som den hollandsk-danske flåde nu var herre i Øresund, så der kunne komme tilførsler fra Lolland og Falster; ligeledes blev der hentet fourage og foder fra Hveen,⁴⁴ og der blev truffet foranstaltninger for at få større tilførsler fra Lübeck.⁴⁵

Den gode tid varede dog kun kort. Vinteren satte ind allerede sidst i november, og dermed skabte isen vanskeligheder for forsyninger fra søsiden.

En prisliste fra juleaftensdag viser priser, der lå højt over de i august fastsatte maksimalpriser. 1 ringe ko kostede 44 rigsdaler, 1 middelmådig stud 64 rigsdaler, 1 tønde smør fra Lübeck 60 rigsdaler, 1 lam 12 rigsdaler, 1 kalkunsk hane 8 rigsdaler, 1 gås 5 rigsdaler, 1 høne 1½ rigsdaler.⁴⁶ Måske skyldes de høje priser dog, at efterspørgslen før højtiden var særlig stor. Skønt svenskerne foretog skinangreb juleaften, så alle mand måtte på voldene, synes der dog at være blevet spist godt.

I januar 1659 lykkedes det trods is og blokade at få en del forsyninger ind i byen. Der kom tilførsler fra Holland, fra Danzig og fra Ålborg; fra et grundstødt svensk skib hentedes 300 tønder smør, og fra Bornholm kom »mange laster kød, smør, flæsk og levende kvæg, får, lam og anden god viktualie«.⁴⁷

Da den svenske storm med så stort held var blevet afslået natten mellem 10. og 11. februar, var den umiddelbare fare for København overstået, men forsyningssituationen var stadig alvorlig, ja, månederne efter stormen blev endda de hårdeste for befolkningen. Svenskerne hav-

de måttet opgive håbet om at tage byen med sværdet, i stedet for bestræbte de sig des ivrigere for at sulte den ud. Adskillige skibe med tilførsler blev taget af svenskerne i februar måned.⁴⁸

I marts slap enkelte mindre skibe ind til København, men forsyningerne kunne langt fra tilfredsstillende behovet, og knapheden blev mere udtalt. Det ser også ud til, at der er drevet sortbørshandel med den smule, der kom ind i byen, idet der den 21. marts udsendtes ordre om, at alle skibe og skuder, der kommer til København, skal gøre regnskab for de varer, de medfører.⁴⁹ Men midt i måneden brød isen op, og i den sidste uge nåede en del skibe atter til havnen. Den 27. marts jubler Wallensbech:

Råkøller og kalve
fra sundet er fal
små spæde lam - høner
gryn, ærter og bønner
i fuld hobetal.

En prislister fra 2. april viser nogenlunde rimelige priser: 1 tønne hollandsk rug kostede således 13 mark (3¼ sletdaler). 1 skålpund kød 14 skilling, mens det den 26. marts havde kostet 20 skilling. De mere lækre ting noteredes dog stadig meget højt. 1 kalkunsk hane kostede 8 daler.

Alligevel følte man sig ovenpå. Hjørring skriver: »Da holdt vi det for et mirakel, at vi så adskillig fetallie fal på Amagertorv, og vi så torvespande med brød, ost og andet at købe og sælge, der hvor vi tilforn så ryttere og soldater med bøsser og gevær, thi til denne dag kom der ret stor Guds velsignelse til torvs, som de hollandske fra Bornholm og andet steds førte hid og solgte, som høkersker havde købt og slagtet, at fattige folk, som ikke kunne købe store hoveder, kunne få sig små stykker.«⁵⁰

Og Wallensbech stemmer i:

På påskeaften findes fal
mad, malt og brød i hobetal,
at Amagtorv og torvespand
sin proviant ej sælge kan.

April forløb nogenlunde. Et stort proviantskib kom fra Lübeck, og et svensk skib med proviant blev opbragt. Dette kup fik det ferske kød til at falde til 5-6 skilling pundet.⁵¹ Maj bragte tilførsler af korn og malt; således kom 28. maj et lybsk skib med malt, der solgtes til 5 rigsdaler tønden, »som kom byen til megen hjælp og undsætning«, thi det havde knebet stærkt med det uundværlige øl.⁵²

I juni strammede svenskerne blokaden, og en del lybske skibe med proviant blev taget. I månedens løb steg priserne atter voldsomt. Den 22. skriver Wallensbech:

Den dyre tid tiltager nu
som ikke kom i vores hu,
den tomme kurv og torvespand
har ikke kød til nogen mand.

Knapheden mærkedes også ved hoffet. Der udstedes derfor et nyt spisereglement. Kongen og prinserne skal herefter have 10 retter mad til middag, 10 retter til aften, og derefter kommer en faldende skala, hvad retternes antal angår. Lavest i rækken står kammertjenere, lakajer og fyrbødere med 4 retter til middag og 2 til aften. Desuden skal kokkene »ikke alene fly maden overalt renlig og som det sig bør velsmagende til, men endog så, at de give, fordele og anrette udi fadene fuldkomne retter, såsom de det af køkkenskriveren annammer i synderlighed kød, fiske-mad, salat og gemyse«. Dette tyder trods alt ikke på den store nød ved hoffet, men ikke desto mindre sendte de fremmede gesandter, der fik deres tilførsler fra Sverige, den 22. juni forsyninger af fersk kød til hoffet, og den 3.

juli forærede den engelske admiral Montague et helt skib med øksen, får og lam til kongen.⁵³

Mens hoffet således blev reddet, måtte den gemene mand endnu en tid kæmpe mod dyrtiden. »Den 25. juni kostede 1 lammefjerding, som man havde købt før så til års for 12 eller 13 skilling, nu 14 mark og 1 skålpund fersk kød 1 mark, 1 skålpund flæsk 1 mark, 1 par høns 14 mark, 1 par unge ænder 13 mark, 1 par kalkunske høns 12 rigsdaler, 1 par unge kyllinger på 6 uger 8 mark, 1 snes æg 4 mark, 1 fed gås 18 mark, 1 skålpund smør 2 mark 12 skilling, 1 blød fisk, som tilforn kunne købes for 6 a 8 skilling, kostede 1 mark 8 skilling«. ⁵⁴

Det fremgår tydeligt af prislisten, at det var de luksusbetonede varer, der var steget mest.

Imidlertid kom den dansk-hollandske flåde den 3. juli til Sundet, så den svenske flåde måtte fortrække, og da blokaden var hævet, strømmede forsyningerne i stor mængde ind til København.

En væsentlig rolle for forsyningerne spillede den store engelske flåde, der lå i Sundet under admiral Montague. Englænderne fandt snart ud af, at her var forretninger at gøre, og tog ivrigt del i handelen. »Og da begyndte engelske galioter og slupper at føre os adskillig fetallie an. Ja, går på Skåne og Sjælland at hente stude og allehånde levende kvæg, så og brændeved, smør, ost og andet at føre os til ret idelig, moksen hver dag. Ja, end købte i sven-skens lejr og lod drive her for portene at sælge, så der var vel de, som skadede intet på denne belejring. . . . Da gik der mad af æderen til København«. ⁵⁵

Det sidste lyder unægtelig noget ejendommeligt, men umuligt er det ikke. Når svenskerne ikke kunne sulte København ud alligevel, kunne de jo lige så gerne tjene nogle penge på den, og forretningen har sikkert været god. Hvad de solgte, har de jo nok haft til røverkøb. Det falder i øvrigt godt i tråd med en beretning om, at nogle fremse-

ende svenske officerer, ifølge Hjørring, før stormen skulle have forskaffet sig store kornforråd for at kunne tjene på det ved salg til de formentlig sultne københavnere, når først byen var erobret.

I efteråret 1659 lykkedes det at få store forsyninger. Bl.a. kom 5 skibe fra Island med kød og fisk. 1 tønne sild kunne nu fås for 10 sletdaler og 1 tønne torsk for 8, mens 1 fad lybsk øl solgtes for 5 rigsdaler og 1 tønne rostockerøl for 4.⁵⁶

Selv om der således skulle være nogenlunde rigeligt med mad i byen, kneb det åbenbart med fordelingen. Blandt andet følte nogle soldater sig forfordelte, de påstod, at de ikke havde fået penge eller haft kvarter i 11 uger, og de gik derfor den 4. februar 1660 løs på hokerskerne på Amagervej og tog deres kød, smør og fisk fra dem. Nogle borgere søgte at beskytte konerne, og det kom til et helt slag med kårder og stænger, men borgerne blev slået af marken og måtte søge tilflugt i husene.⁵⁷

Hen på vinteren var tilførslerne så rigelige, at priserne faldt på de fleste varer. 1 tønne malt kunne fås for 14 mark, 1 lispund flæsk for 8 mark.⁵⁸ Men i marts 1660 lykkedes det igen for en kortere tid for den svenske flåde at blokere København, og atter blev der for en tid mangel i byen, der behøvede stadige tilførsler.

Endelig blev freden sluttet, og den 22. maj 1660 begyndte svenskerne at bryde lejren ved Brønshøj ned. Før de forlod Sjælland, holdt de store udsalg af kvæg, stude, får, lam og gæs, som de havde taget fra bønder og herregårde, og solgte dem til københavnere.⁵⁹ Dette var sikkert nødvendigt for og tillige velbetænkt af borgerne, for det tog sin tid, før portene blev åbnet og forsyningerne normale. Først da svenskerne var borte fra Sjælland, vovede man at åbne Københavns porte, og den første torvedag blev holdt 14. juli, da »så vi først bonden holde torv udi København, hvilket vi ikke havde set på en måned nær i to år. Og vi kunne ikke andet end højligst undres, at no-

gen bonde havde endnu efter slig udgifter til fjenden både ko, so, får og lam, gæs, høns, smør og ost at sælge«. ⁶⁰

Ved siden af levnedsmidlerne var brændselsforsyningen et af den belejrede hovedstads store problemer. Hvor meget træ og tømmer der i almindelighed førtes til København, vides ikke, men alene hoffet fik tusinder af læs årligt. Nu var alle tilførsler afskåret, og der blev tilmed stillet store ekstra krav om tømmer til palisader og til vagthuse på volden. Brændselsmangelen blev da også stor. Når fæstningen havde fået sit, blev der ikke meget tilbage til borgerne. Det kneb med brænde til at brygge, bage og koge med, og at fyre for opvarmningens skyld har de færreste kunnet. Folk har frosset meget, de lange vintre igennem.

Alle midler måtte tages i brug. I begyndelsen tog man tømmeret fra de nedbrændte huse i forstæderne til palisader. Da det var brugt, måtte man gribe til andre midler. Den 6. oktober blev det påbudt at nedrive en del øde huse i byen, og der fortsattes: »og eftersom formenes, at endnu skal befindes en parti tømmer på adskillige steder her udi byen, så synes bedst, at efterdi borgernes huse tilforn er besøgt, og hvis de allerede havde, er borttaget, at der da måtte bevilges mænd, som udi adelens, de højlærdes og kongens tjeneres gårde og pladser kunne forfare, om der fandtes tømmer, før de gamle huse blev nedbrudt, thi om de end skønt blev nedtagen, ville dog forslå en ringe ting til palisader«. ⁶¹

Den eneste reserve, man havde, var lunden på Amager. Herfra blev der bevilget træ til bagere og bryggere, og en del blev hentet til slottet. 15. marts 1659 blev det forbudt alle at hente træ derude, »eftersom erfares, at der udi lunden på Amager ikkun skal findes ganske få træer –, (og) på det vi ikke selv skal fattes ildebrand til vor egen samt bagersets og bryggersets nødtørft«. ⁶² I juni fik bagerne dog udvist 100 træer fra Amager, »eftersom der skal være stor mangel for brændeved hos bagerne«. ⁶³

En smule brænde førtes til København på de skibe, der nåede byen, og det solgtes til himmelhøje priser. Den 28. maj 1659 kostede en favn dobbelt ved, 2 alen langt, 20 rigsdaler,⁶⁴ og endda havde man om foråret sendt en speciel brændeflåde til Jylland under stærk konvojering, »da brændeved var så overmåde dyrt i København og endda ikke var at få for penge. Den 14. april kom skuderne lykkeligt tilbage.⁶⁵

Om de fattiges besværligheder med brændsel fortæller Hjørring: »Her var en meget ond tid om vinteren for fattige folk for ildebrand, synderlig for dem, som havde huset fuldt af små børn, der ville have nogen varme, så at mange ret af største nød blev tvunget til at brække af husene, som de i boede, fjelle og andet hvad de kunne komme med lempe at bruge blandt stenkul«. ⁶⁶ Forsyningen med hø til rytterhestene var også vanskelig. I vinteren 1659 døde heste af hunger, hedder det. Man hentede noget hø fra Hveen, og i sommeren 1659 slog man hø på Saltholm og fik det hjerget til byen. Amager kunne også yde noget. Bønderne på Amager tager for et læs ringe hø 10, 12, 13, 15, 18 daler (sletdaler), og somme tager 14 rigsdaler. Havde det ikke været for det hø, de bekom fra Saltholm, da havde det været meget dyrere, hedder det.⁶⁷

Sociale forhold

Der blev ikke regulær hungersnød i København under belejringen, men der var altid knaphed og dyrtid og lange perioder med alvorlig mangel. Mange har utvivlsomt indimellem levet på sultegrænsen, nogle er vel kommet under den.

Spørgsmålet er, hvorledes tidens trængsler blev fordelt over de forskellige sociale lag. Hjørring beskæftiger sig i høj grad med dette problem. Han skildrer som altid for-

holdene i lyse farver, i overensstemmelse med tendensen i hans bøger: at vise, hvorledes Gud holdt sin hånd over København og ledede alt til det bedste for alle, men det fremgår tydeligt nok, at problemet var der, og at det voldte betydelige vanskeligheder at løse det. »Om end denne fare gik over alle, så gik det dog sureste og besk ud over de gemene og ringe. Thi de rige lod pungen og penge til, men de gemene og ringe lod liv og helbred til, som dog er langt højere at skatte end penge og gods, at sætte det i vove udi frost og kuld, sne og slud og lange, mørke nætter«.

De svenske håbede på, der skulle blive uenighed i byen, og på, at de gemene folk skulle komme i trængsler og verste modet. Men kongen og øvrigheden sørgede for, at borgernes enighed ikke blev brudt.⁶⁸

Belejringen betød en stor omvæltning af byens erhvervs- liv. Mange sædvanlige arbejder blev bragt til standsning. Men de arbejdsløse fik mulighed for at skaffe sig føden som soldater. Såvel fattige håndværkssvende som drenge blev nødt til at lade sig hverve, ligeledes en del borgere, der var udarmede, siger Hjørring. Mange af dem kom ind i de hollandske regimenter, hvor de havde den fordel, at de fik omgående betaling.⁶⁹

En særlig ynkelig kategori af fattige var folk fra forstæderne. De hørte i forvejen til de ringest stillede, og nu blev de pludselig berøvet deres tilholdssted og ejendele. Da husene blev brændt, blev fattige folk af med det, de havde, for kongens, kronens og byens frelse, hedder det. De var husvilde, deres midler var ringere end mange betleres, fordi de bluedes for at trygle, de ville hellere arbejde og lide nød. Også disse måtte under fanerne, »for at de ikke skulle blive aldeles hjælpeløse«.⁷⁰

Fra øvrighedens og myndighedernes side gjorde man en del arbejde for at hjælpe de fattige. Der blev set gennem fingre med mindre uregelmæssigheder. Om det tidligere nævnte forhold, at fattige brød tømmeret af husene

for at få brændsel, hedder det, at nogle godtfolk bar over med dem i deres nød, når skaden ikke blev stor og ulægelig. Men de, som ikke selv havde prøvet noget ondt, kunne for ringe ting rejse stor trætte og søgsmål med de fattige, men øvrigheden ordnede det da således, at der ikke gik nogen skam over de fattige. Den gjorde forskel på det, der var gjort af nød og tvang, og det, der var gjort af fortræd uden trang. Den så på, hvad de fattige kunne tilkomme og tåle, og på det, som de rige kunne udstå og vel forvinde, og den forstod, at retten ikke burde sættes over kærlighed og kristen medlidenhed.⁷¹

Den væsentligste ting var at skaffe de fattige del i de sparsomme forsyninger til nogenlunde rimelige priser. Også her overvågede øvrigheden forholdene. Hjørring siger, at man holdt god orden, hvad angår fødevarer og ildebrændsel af betydning for de fattige. Ingen måtte opprange for siden at udprange for meget blodigt til de fattige. Den rige skulle ikke indsamle alt til sig og sine. »Her turde vel have været en part skindere og prangere, som skulle vel været tilfreds, de havde suget den fattiges blod, her turde og vel været de fundne, som skade aldeles intet i denne krig og denne belejring, men mangan fattig mand og hans børn forvinder den aldrig, medmindre øvrigheden vil udi nåde komme dem til hjælp«. »Der skulle været de, som aldrig skulle agtet om deres fattige næste, men skullet skrabet tilsammen ved egen og andres middel og hjælp alt det, de kunne opspørge fal at være og siden udi lod og kvint til største åger det til fattige folk at udbringe«. ⁷²

Modtrækket mod spekulationen i den almindelige nød var dels maksimalpriserne, dels at de 32 mænds råd, der blev etableret i marts 1659, fik til opgave at fungere som forsyningskommission.

Det var dog først i efteråret 1659, der blev udstedt en direkte forordning imod forprang. I denne hedder det bl.a.: »Eftersom dagligen fornemmes, at adskillige viktu-

alier udi denne besværlige krigstid, som af fremmede hidføres, udi stor ubillig dyrke sælges og forhandles fornemmelig af den årsag, at høkere, forprangere og høkersker udi stor mængde sådanne fremmede, straks når de ankommer, ud på reden og ved toldboden søger, og hvis varer, de medfører, til stor dyrke opjager og opkøber og siden endda dyrere udpranger, andre indvånere her udi staden til stor skade og nackdel«. Der bestemmes derfor: 1. At ingen skipper må sælge noget, før 4 af de 32 mænd har akkorderet med ham om prisen, og at høkeren ikke må købe, før varerne i tre dage har været udbudt til borger-skabet. 2. At ingen varer må sælges uden for toldboden. 3. At ingen skibe, der er kommet til havnen, må sejle igen, før de har fået byens brev. 4. At ingen varer må udføres fra byen uden tilladelse. 5. At alle høkere skal have deres navne optegnede, så de kan holdes under kontrol.⁷³

Hadve øvrigheden ikke gjort det, skulle man have set stor jammer overgå de gemene ret for nogles prangeri og udsugning, siger Hjørring.⁷⁴

Ligeledes bestræbte man sig for en vis fordeling af brændselet. Da en stor vedflåde kom til København, fik alle, der kunne formå at købe noget, en del af det, nogle en hel favn, andre en halv, ja, endog de helt fattige fik deres part.⁷⁵

Undertiden, når nøden var særlig stor, lod kongen uddele rug blandt de fattige. Også de rene fattiglemmer slap, ifølge Hjørring, nogenlunde gennem tiden, dels fik de af de fattiges ringe forråd, dels gik de til godtfolks døre »og fornåm ret stor mildhed i en ond og dyr tid«. ⁷⁶

For de sårede og kvæstede sørgede man også, så godt man kunne. Der blev indrettet et almindeligt kvæsthus, og dette havde præster, badskærer, spisemestre, piger og kvinder til at tage sig af dem.⁷⁷ »Det er de enfoldige, som tør sige det«, konkluderer Hjørring, »at efterdi øvrigheden havde sådan forsorg for fattige gemene og bekymrede sig,

at hvad Gud tilskikkede kunne også komme fattige, små og umyndige til bedste, at Gud af nåde bevægtes til at lade os få nødtørftigheden. Men havde ingen tilsyn været, og de gerrige rige måtte have rådet sig selv, fattige folk til udsugelse, ville Gud visselig have blevet vred og lukt til for velsignelse«. ⁷⁸

Ro og orden

De sociale foranstaltninger har åbenbart bidraget deres til at holde befolkningen sammen under belejringen og hindre den indbyrdes splid, der kunne være blevet skæbnesvanger for byen. Ro og orden søgte man dog også fremmet på anden vis. Det havde egentlig forekommet naturligt, om man havde foretaget en koncentration af magt og myndighed og lagt denne i militærets hånd, altså indført det, der senere teknisk betegnes som belejringstilstand, men man gik tværtimod den anden vej og begrænsede militærets magt ved at lade standsdelingen gælde usvækket indenfor forsvaret, hvad der synes at være et uomtvisteligt vidnesbyrd om, at man strakte sig så langt som muligt for at undgå provokationer af borgerne.

Forsvarsstyrkerne blev inddelt i fire stater. Den første var hofstaten, den anden, den gejstlige, indbefattede præsterne og universitetet, den tredje borgerstaten, »som udi denne belejring måtte være den fornemste«, tilføjer Hjørring, og den fjerde militæret.

Hjørring forklarer nøjere, hvorfor denne deling var hensigtsmæssig: »Var det såre vel betænkt, at enhver kunne vide, hvem han havde at svare og lade sig kommandere af. Det var vedtaget, at den ene øvrigheds mænd ikke kunne indgribe i den andens embede og øvrighed. Ellers var det aldrig gået vel af. Thi dersom en kaptajn, fordi han havde haft sværdet, måtte have haft den myndighed til at stokke

en borger og ladet ham hente med en flok soldater og sat ham ved sin fod, skulle være en underlig politi«. Hvor der »er ingen lov og ret, ingen orden eller skik uden ved sværdet, da er anden måde og følger ulykke på og holdes ingen politi. Men når en præst svarer for sin øvrighed (og de andre ligeledes), da er den politi og disciplin, som ikke fortrydes«.79

Formålet var tydeligt nok at hindre, at militæret fik alt for stor magt. Borgernes selvstændighed overfor militæret var måske en af de betingelser, der blev stillet ved forhandlingerne 9.-10. august.

Systemet viste sin værdi i praksis, det lykkedes at bevare den indbyrdes enighed i en høj grad, uden at det, som det var at frygte, gik ud over den militære effektivitet.

Når Hjørring hævder, at man hverken kendte til store indbyrdes slagsmål eller åbenbart røveri og overvold, intet hustyveri, er det ikke i fuld overensstemmelse med sandheden, hvad bl.a. dragonernes oprør 4. februar viser, og at hver mand og kvinde, børn og tyende kunne gå så sikre på gaderne som i fredstid, dementeres delvis af forordningen af 16/9 1658, hvori det hedder, at nogle ufor-skammede folk understår sig i på gaderne at molestere ærlige dannekvinder og piger, og at dette for fremtiden skal blive tilbørligt straffet, »eftersom vi ikke gestændige er, udi disse tider noget sådant, som til uenighed eller misforstand giver årsag, at skal på banen føres«. Og tillige af den samme dag udstedte forordning, hvori det forbydes officererne at forulempe beboerne på Amager, da de »med for megen trusel, hårdhed og hug omgås og begegner dem«.80 Men det er rigtigt nok, at disse uordener og rivninger aldrig fik så stort omfang, at det blev skæbnesvanget for forsvaret.

Til den gode orden bidrog også hovedvagten på rådhuset. Når nogen, fattig eller rig, kom og klagede, blev der straks sendt en vagt ud, som gjorde det fornødne uden be-

taling eller drikkepenge. Ligeledes gik der hver time om natten en borgervagt gennem gaderne, som skulle hindre utilbørligheder, bl.a. skulle den konvojere godtfolk til deres huse. Det er næppe heller tilfældigt, at det var en borgervagt.⁸¹

Men borgervagt og andre foranstaltninger var dog ikke tilstrækkelige til at holde soldaterne i ave; dette krævede, at en betingelse først og fremmest blev opfyldt, at de fik deres betaling rettidig, og det var vel nok her, borgerne havde det største ord at skulle have sagt. Gang på gang må kongen henvende sig til borgerne om forstrækning til garnisonens underhold, og han fik den, – som regel mod pant i krongods.⁸²

Indkvarteringen

Mellem borgernes byrder følte indkvarteringen som en af de besværligste; de bestræbte sig energisk for at blive befriet for den eller i hvert fald at få den begrænset det mest mulige, og de nåede som nævnt at få løfte om dens afskaffelse, men den hårde nødvendighed gav dem, netop som de havde fået tilsagn om at blive fri for den, indkvarteringer af et omfang som aldrig før.

Kaserne brugtes ikke dengang, soldaterne måtte nødvendigvis bo hos borgerne, men indkvarteringen kunne have flere former, og det havde den også under belejringen. Det var således, at indkvarteringen blev pålignet borgerne. Principperne for ligningen kunne vel være noget usikre, men stort set forsøgte man dog at få ordnet det således, at indkvarteringsbyrden fordeltes i overensstemmelse med folks evne til at bære den. I forordningen om indkvartering af $\frac{4}{12}$ 1659 hedder det, at der skal gøres en designation over alle indbyggerne i København og Christianshavn »uden undersked enten de findes ringe [sic!

skal formentlig være rige] eller fattige, hvorefter enhvers proportion, som billigt og christeligt eragtes, kan gøres«. ⁸³ Borgmestre og råd i de to byer lod derefter udarbejde en indkvarteringsliste, der omfattede samtlige husstande med enkelte undtagelser, og ved hver husstand blev angivet, hvor mange soldater vedkommende ville kunne tage i indkvartering. En stor del af borgerne blev fritaget for den; som forklaring herfor står der i reglen kun: fattig. Desuden fritoges folk i kongens tjeneste, soldater og andre. Nogle steder angives ingen grund for fritagelsen. De øvrige blev takseret fra $\frac{1}{2}$ til 24 soldater i indkvartering. Stort set må der ligge en økonomisk vurdering til grund. Øverst på listen står den rige købmand Albrecht Itzen med 24 soldater, sammen med Jørgen Adrian, for 18 bl.a. borgmester Hans Nansen, apoteker Esaias Fleischer og Frederik Thuresen.

En lang række bryggere står anført for 12–15 soldater, mens det jævner borgerskab: skippere, bagere, slagtere o.l. står for 2–6 mand. Mindre håndværkere, som skomagere og mange enker er takseret til 1 eller $\frac{1}{2}$ mand. ⁸⁴

Det hedder i den nævnte forordning, at soldaterne ved indkvarteringen skal forsynes med nødtørftig underholdning for kvarter, og at der tillige skal skaffes dem fornødne klæder. Dette kunne tyde på, at soldaterne skulle bo hos deres kvarterværter og have føde og klæder hos dem. Men dette behøvede ikke at være tilfældet. Det synes at have stået borgerne frit for, enten at tage soldaterne i deres huse og give dem underholdning, eller at betale en vis sum til dem, så de selv måtte skaffe sig logi, føde og klæder, hvad der bl.a. forklarer, at man i så stor udstrækning ved indkvarteringsligningen opererer med halve soldater. Således hedder det den $\frac{3}{2}$ 1659, at soldater og officerer selv skal have deres penge af deres kommissarier eller af deres assignerede vært. ⁸⁵ Og samme dag pålægges det dr. Peder Scavenius at indkræve underholdningspen-

gene hos de højlærde (professorerne), for at soldaterne kan få deres underholdning. Hvis de ikke vil udlægge pengene, skal de uden skånsel have så mange officerer eller soldater, som deres anpart er til, og han skal desuden sørge for, at officerer såvel som soldater får kammer og seng, såvel som staldrum til deres heste.⁸⁶

Når soldaterne fik penge i stedet for kvarter, måtte de for egen regning indlogere sig hos folk. Visse ting tyder på, at det var mindrebemidlede, der fik en indtægt på denne måde. På grundlag af indkvarteringslisterne fra december 1659 udarbejdedes en ny liste over dem, der var skrevne for indkvartering; om de udeladte hedder det: »Andre fattige borgere, som her for deres ringe middel ej er indførte, og ej nogen til traktement kan holde, eftersom at de selv intet have, de har dog af hollænderne og af vores egne soldater til logement somme 3, somme 2 og somme 1, hvilket falder dem mere end tungt nok.«⁸⁷

Havde borgerne ryttere til indkvartering, kunne de også selv vælge, om de ville give hø og havre til hestene eller give penge, så foderet kunne købes af soldaterne.⁸⁸

Undertiden kunne indkvarteringssystemet svigte. I juli 1659 befales det straks at skaffe kvarterer til 17 hollandske soldater, der ingen kvarterer havde kunnet få.⁸⁹

Særlige omstændigheder kunne gøre sig gældende, således befaledes 2. februar 1659, at soldaterne skulle have kvarterer langs voldene, nær deres poster, så enhver kunne være beredt på deres post, hvis noget fjendtligt påkom.⁹⁰ Og 24. september 1659 påbydes, at rytteriet, der nu skal reduceres til 300 mand, skal indkvarteres hos bryggere og bagere, for at de des bedre kan holde deres klæder og våben tørre, når de kommer hjem fra vagten; andre steder kunne man formodentlig ikke fyre ordentligt op.⁹¹

Om forholdet mellem soldaterne og deres værter forlyder kun lidt. Et eksempel på slet behandling nævnes i december 1659, da det hedder, »at afdøde Knud Vandkiggers

hustru har udjaget en soldat, som siden af kuld skal være død og ihjel frossen«. Borgmestre og råd tilholdes i denne anledning at sørge for, at garnisonen bliver tilbørligt indkvarteret og får husly, »så de ikke herefter, som hidtil sket er, skulle af frost og kulde fordærves og ganske gå til grunde«. ⁹²

Privilegiernes udstedelse

Den 10. august havde borgerne fået løfte om nye privilegier, og disses indhold var fastsat i store træk. Men løftet var ikke nok for borgerskabet. I samme øjeblik den øjeblikkelige fare var overstået, takket være hollændernes ankomst den 29. oktober, fandt borgerne det hensigtsmæssigt at minde kongen og rådet om løftet og kræve dets snarlige opfyldelse. Den 30. oktober mødtes majaktivisterne sammen med lavenes oldermænd, og mødet resulterede i en ny henvendelse. Heri hedder det, at løftet om, at København skal være en fri rigsstad og en fri rigens stand, snarest må opfyldes, »helst i denne besværlige tid, thi enhver tro patriot gerne så, at alting måtte gå vel til«, og det hedder videre, »så tvivles ingenlunde på dets forgang og i hvad måde, sådant ske skal«. Dernæst kræves de 32 mænd valgt og sat i funktion, for at der kunne vælges en mand, der kunne have fri adgang til kongen og sammen med ham og rådet deliberere om landets bedste. ⁹³

Tonen i henvendelsen sagde tydeligt nok, at man ikke gjorde klogt i at sidde den overhørig, men de utålmodige borgere måtte dog vente en tid endnu, før de så deres krav opfyldte. Ved juletid var det klart, at svenskerne ville storme, og forberedelserne til at afslå stormen optog nu alles tanker og lagde beslag på alle kræfter. Blev den ikke afslået, havde privilegiespørgsmålet unægtelig også mindre interesse.

Men om morgenen den 11. februar kunne byen ånde lettet op. Nu var den umiddelbare fare overstået. Svenskerne nederlag havde været så absolut, at der ikke kunne tænkes på en gentagelse af forsøget. Og så kom turen til privilegierne.

En kommission blev nedsat til at træffe de sidste forberedelser. Betegnende nok var borgerne i stort flertal. Overfor to rigsråder, Mogens Høeg og Otte Krag, stod de fire borgmestre samt Frederik Thuresen, Henrik Müller, Silius Marselis og endnu flere fremtrædende borgere.⁹⁴ Det blev da også borgerne, som fik sat deres vilje igennem. Alle løfterne fra den 10. august blev opfyldt, men de var nu nærmere specificerede og udformede i detaljer, så der ikke skulle være muligheder for gennem sindrige fortolkninger at mindske deres betydning. Selv på det punkt, hvor rigsrådet havde nærret de største betænkeligheder, med hensyn til de 32 mænd og borgernes adgang til rådet, gav det fuldstændig efter. Der loves i § 2, »At København skal være en fri rigsstad og annammes tillige for en fri rigens stand og udi alt, hvad riget til bedste delibereres kan, have deres stemme og samtykke«. Derefter følger reglerne for valg af de 32 mænd til at overveje, handle og slutte om stadens og menighedens bedste. Af de 32 mænd skulle udvælges 2, som sammen med 2 borgmestre skulle have fri adgang til kongen for at tale om byens anliggender »så og på samtlige borgerskabets vegne med rigets råd og stænderne, når fornødent gøres, at deliberere, samtykke og befordre, hvis til vores, rigets, byens og det gemene bedste gavnlig eragtes kan«.

Privilegiebrevet blev udstedt d. 24. marts 1659; det var underskrevet af kongen og de rigsråder, der var til stede i København.⁹⁵

Den 14. april blev der holdt møde på rådstuen af borgerskabets fornemste for at vælge de 32 mænd. Vi møder atter her navnene fra majkravet, fra 9. juni og fra 30. ok-

tober, og foruden de fornemme var lavenes oldermænd og bisiddere mødt.

Det var også storkøbmændene, der tillige var kronens kreditorer, som kom til at præge den første 32 mands forsamling. I denne træffes bl.a. Frederik Thuresen, Henrik Jacobsen, Wilhelm Fuiren, Johan Lehn, Albrecht Itzen, Johan Bøfke, Steffen von Essen, Cordt Heinrich Mercker, Hans Pedersen Klein, Strange Thrøner og Carl Rosenmeyer.

Til at deltage i rigsrådets møder valgtes af disse Frederik Thuresen og Henrik Jacobsen.⁹⁶

De 32 mænds stilling og opgaver blev nærmere bestemt ved et sæt artikler af 14. september 1659. Artiklerne er udformet af borgmestre, råd og borgerskab, hvad formentlig er ensbetydende med de 32 mænd selv.

Artiklerne fastslår bl.a., at de 32 mænd skal mødes mindst en gang hver måned. I § 4 hedder det: »Hvis de 32 mænd med borgmestre og råd på byens vegne slutter og samtykker, dermed skal det ganske borgerskab og indvånere være fornøjede, hvorimod de 32 mænd skal anlove, at de som ærlige mænd efter deres borgerskabs ed intet andet end det gemene bedste vil søge og forestå«.

§ 5 fastslår, at deres forhandlinger skal være hemmelige.

§ 7 fritager de 32 mænd fra byens bestillinger undtagen de bedre, og det hedder videre i denne: »Ellers skal de 32 mænd især have indseende med byens indtægt, så og hvis til havnens og byens bygning eller anden udgift efter tidens tilfælde nødig eragtes gavnlig at være. Deslige have tilsyn, at al forprang og ubilligt køb kan afskaffes og byens og det gemenes nytte i alle måder kan befordres, såvidt tilbørligt og muligt er«.

Pladsen i de 32 mænds råd var livsvarig, medmindre »de til højere officia bliver befordret«, d.v.s. til byrådet. Nyvalg skulle ske af borgmestre, byråd, de 32 mænd og

borgerskabet. Mændene, der havde adgang til rigsrådet, skulle have denne adgang for deres livstid. Efter deres død skulle de 32 mænd vælge efterfølgeren.⁹⁷

Dette viser tydeligt nok, at de 32 mænd ingenlunde var en demokratisk forsamling. Det var ikke det jævne borgerskab, der fik lod og del i byens styre. Det var pengearistokratiet, der nu fik den politiske indflydelse, deres økonomiske magt berettigede dem til. Men det betød dog et brud på det snævre rådsstyre, der så ofte havde ført til et udpræget klikevæsen. Borgerstyret i sin nye form hvidele trods alt på en bredere basis end det tidligere rådsstyre.⁹⁸

Borgernes indsats

Københavns belejring var en prøvens og en prøvelsernes tid for borgerne; de bestod prøven, og de udholdt prøvelserne. De ydede ikke en uafbrudt heroisk indsats gennem de to år, og de kæmpede ikke af rent idealistiske grunde. De kæmpede for konge og fædreland, for byen, for deres frihed imod vold og undertrykkelse, men de kæmpede først for dem selv, deres kone og børn, deres hjem – og deres penge. De ville ikke selv underkastes den skæbne, der var overgået hele det øvrige land med udplyndringer og mishandlinger. Selvopholdelsesdrift og fædrelandskærlighed gik hånd i hånd.

Nu og da, navnlig i augustdagene 1658, gik begejstringsbølger over staden, som utvivlsomt greb vidt om sig. Men den skønne begejstringens tid skyllede bort og gav plads for lange tider med afsavn og nød.

Ofte spores utilfredshed hos borgerne, nu og da kan de vige temmelig langt fra pligtens lige vej. Da svenskernes beskydning for alvor tager fat i september 1658, må borgerne fritages for de mest udsatte poster, »eftersom vi

ugerne skulle se, at nogen af vores tro borgerskab skulle komme til skade«, sikkert ikke uden indtrængende forestillinger fra borgernes side.⁹⁹ Det skete vel også, at borgerne ligefrem stak af fra deres poster. Den 25. september bliver tømrernes oldermand sat i Blåtårn, fordi han havde været borte fra arbejdet en nat, og samtidig hedder det, at nogle af tømmere mændene ikke lystrede kommando.¹⁰⁰

Senere må der gives borgerne i almindelighed en henstilling om at passe deres poster.¹⁰¹ Borgere må straffes, fordi de har forsømt at ise.¹⁰² Mange vred sig hårdt under indkvarteringen byrder, andre søgte energisk, som tidligere nævnt, at udnytte situationen til egen fordel. Ja, der var endog mange overløbere, som gik til de svenske, hvilket »er åbenbare af de mange navne, der blev slået på vippen eller galgen, som står på Amagertorv, mange opskrevne på blikplader, men flere antegnede på papir«. ¹⁰³

Men kan alle disse brist undre, er det andet og mere, end hvad der træffes til alle tider på alle steder i lignende situationer?

Det var vel ikke det satte borgerskab, der øvede de store militære bedrifter. Det blev åbenbart aldrig kommanderet mod fjenden, men det havde altid lejlighed til at melde sig frivilligt. Da borgerne i januar 1660 skulle levere heste med sadler og pistoler, »eftersom vi en importante anslag haver«, hedder det: »Dersom og nogen borger selv lyst haver at ride med, skal det stå ham frit for«. Det drejer sig formentlig om de lange strejftog ud på Sjælland, som nu blev foretaget, togter, der stillede overordentlig store krav til mandskabet, så man må i hvert fald have regnet med en vis militær duelighed hos borgerne, eftersom de blev budt med til dem.¹⁰⁴

Frivillige fra håndværkerkompagnierne sammen med studenterne synes at have taget flittigt del i den første belejringstids udfald. Desuden gik et stort antal borgere,

hovedsagelig de fattigste, som nævnt ind i de regulære tropper; disse tropper bestod for en stor del af nylig udskrevne sjællandske og jyske bønderkarle.¹⁰⁵

Måske er det overdrevet, når A. Hjørring påstår, at borgerne i udfaldene sloges som løver, men de nåede i hvert fald med deres morgenstjerner, brede øxer, leer og skæreknive på stager militære resultater, nemlig at holde svenskerne på afstand fra voldene og at tilføje dem betydelige tab.¹⁰⁶

Den svenske beskydning i september måned førte som nævnt til nogle omplaceringer af posterne, men civilbefolkningen synes at have klaret prøven godt. Selv om der berettes adskillige drastiske enkeltheder fra denne beskydning, har den dog næppe været særlig effektiv.¹⁰⁷

I januar 1659 blev der udarbejdet en fortegnelse over, »hvis dygtigt mandkøn der findes, som kan gøre tjeneste mod fjenden«. Mandtallet er ordnet efter de 9 kvarterer, der hver dannede et kompagni af borgervæbningen. Denne viser, at både høj og lav gjorde tjeneste på volden. De store borgere, der krævede privilegier og forrettigheder, gik med på volden og tog deres tørn der. Fra det fornemme Strand Kvarter møder bl.a. Steffen von Essen, Wilhelm Fuiren, borgmester Peder Pedersen, borgmester Christoffer Hansen, borgmester Find Nielsen, Arent Berntsen, apoteker Esaias Fleischer, Ditmer Bøfke, Ever Mercher, Johan Bøfke, Carl Rosenmeyer, Christoffer Gabel og renteskriver Jens Lassen. Fra Snarens Kvarter kommer bl.a. borgmester Hans Nansen og den rige Hans Pedersen Klein. De velhavende borgere møder med et følge af tjenere, enkerne sender også så vidt muligt folk. Undertiden anføres fader og søn side om side. Fra Nørre Kvarter angives bevæbningen: en del møder med fuldt gewehr, rimeligvis bøsse eller pistoler og sabel, andre har kun en pike.

I alt tæller de 9 kompagnier ca. 3000 mand, men en del af dem gjorde tjeneste i håndværkerkompagnierne, hvad

der formodentlig gælder dem, om hvem det hedder, at de bar kongens gevær.

Nogle af folkene anføres som syge, om en enkelt hedder det, at han går på krykker.

Ved alarmeringer besatte borgerkompagnierne dels kurtinerne, de lige strækninger mellem bastionerne, voldenes fremspring, dels stod de i reserve bag bastionerne.

Efter stormen lempedes borgernes tjeneste betydeligt, men da flåden i foråret 1659 skulle udrustes, måtte borgerne afgive en del af deres svende, og derefter selv overtage vagterne, mens flåden var borte.¹⁰⁸

Borgernes militære indsats kan ikke diskuteres. At man ikke brugte de ældre satte borgere i de hårdeste batailler, er en naturlig ting, men de udgjorde en aldeles nødvendig reserve for de regulære tropper. Og dog var deres militære indsats måske ikke det største, de ydede. Havde de ikke vist den vilje og evne til modstand og til at udholde allehånde prøvelser, de viste, havde Danmarks historie sandsynligvis fået et andet forløb, end den fik.

NOTER

1. Anders Matthiesen Hjørring: Leyrs-Politie A 4.
2. Københavns Diplomatarium V, 449 f. ⁸/₈ 1658.
3. Johan Jørgensen: Det københavnske patriciat og staten ved det 17. århundredes midte, 65 ff.
4. Hjørring: Leyrs-Politie B 5; Villads Christensen: Belejringen 1658-60 og Københavns Privilegier. Historiske Meddelelser om København 1, II, 17 ff.
5. J. A. Fridericia: Adelsvældens sidste Dage, 133 ff.
6. Villads Christensen: anf. st. 4.
7. K. D. I, 683 ff. maj 1658, ⁹/₆ 1658.
8. R. A. Danske kancelli: Sjællandske registre ¹⁰/₈ 1658; K. D. I, 692 ff. ¹⁰/₈ 1658; Villads Christensen: anf. st. 19 ff.; J. A. Fridericia: anf. st. 356 ff.; K. D. V, 454 ¹⁰/₈ 1658.
9. K. D. I, 698, ¹⁰/₈ 1658.
10. Hjørring: Leyrs-Krantz C 5 (udgaven 1677 er benyttet, hvor ikke andet er anført).

11. Hjørring: Leyrs-Politie C 4.
12. Hjørring: Leyrs-Krantz A 5 (2. udg. 1660).
13. Holger Rørdam: De danske og norske Studenters Deltagelse i Københavns Forsvar mod Karl Gustav, 23.
14. R. Nyerup: Efterretninger om Kong Frederik den Tredie, 92.
15. Hjørring: Leyrs-Politie D 5.
16. K. D. V, 455; A. Hjørring: Leyrs-Politie B.
17. H. Rørdam: anf. st. 21.
18. Hjørring: Leyrs-Politie B 3.
19. H. Rørdam: anf. st. 17 ff., 169-70.
20. H. Rørdam: anf. st. 28.
21. H. Rørdam: anf. st. 171.
22. H. Rørdam: anf. st. 30.
23. Hjørring: Leyrs-Krantz D 2.
24. H. Rørdam: anf. st. 45.
25. H. Rørdam: anf. st. 65 f.
26. H. Rørdam: anf. st. 48 ff.
27. K. D. V, 489 ^{5/9} 1658.
28. H. Rørdam: anf. st. 73 ff.
29. H. Rørdam: anf. st. 94 f; K. D. V, 558 ^{1/1} 1659.
30. H. Rørdam: anf. st. 118, 198.
31. H. Rørdam: anf. st. 143.
32. H. Rørdam: anf. st. 146.
33. H. Rørdam: anf. st. 149 f.
34. Takst, hvorefter Varerne i denne Tid af Købmændene her i Staden skal sælges. 1658. 1 sletdaler=64 skilling, 1 rigsdaler=96 skilling.
35. Takst for Proviants smaa Poster, 1658.
36. K. D. V, 468 ^{19/8} 1658, 474 ^{22/8} 1658; Hjørring: Leyrs-Krantz O 5.
37. K. D. III, 482 ^{25/9} 1658.
38. Hjørring: Leyrs-Krantz H 5.
39. K. D. V, 504 ^{25/9} 1658.
40. K. D. V, 507 ^{28/9} 1658.
41. K. D. V, 508 f. ^{30/9} 1658, ^{5/10} 1658.
42. Oluf Nielsen: Dagbog ført under Københavns Belejring 1658-60. Museum 1896, 32.
43. K. D. V, 517 ^{15/10} 1658.
44. K. D. V, 530 ^{2/11} 1658.
45. K. D. V, 532 ^{3/11} 1658.
46. Oluf Nielsen: anf. st. 37 f.
47. Hjørring: Leyrs-Krantz H 4; K. D. V, 561 ^{5/1} 1659, 571 ^{12/1} 1659, 583 ^{3/2} 1659.

48. Oluf Nielsen: anf. st. 47.
49. K. D. V, 607 ²¹/₃ 1659.
50. Oluf Nielsen: anf. st. 95; Hjørring: Leyrs-Krantz V.
51. Oluf Nielsen: anf. st. 96.
52. Oluf Nielsen: anf. st. 100.
53. R. Nyerup: Efterretninger om Kong Frederik den Tredie, 214 ff.
54. Oluf Nielsen: anf. st. 104.
55. Hjørring: Leyrs-Krantz H 5.
56. Oluf Nielsen: anf. st. 118 f.
57. Oluf Nielsen: anf. st. 122.
58. Oluf Nielsen: anf. st. 125.
59. Oluf Nielsen: anf. st. 131.
60. Hjørring: Leyrs-Krantz Bb 3.
61. K. D. V, 510 f. ⁶/₁₀ 1658.
62. K. D. V, 604 f. ¹⁵/₃ 1659.
63. K. D. V, 630 f. ¹²/₆ 1659.
64. Oluf Nielsen: anf. st. 101.
65. R. Nyerup: Efterretninger om Kong Frederik den Tredie, 211 f.
66. Hjørring: Leyrs-Politie I 5.
67. Oluf Nielsen: anf. st. 109.
68. Hjørring: Leyrs-Politie B 5.
69. Hjørring: Leyrs-Politie F 3.
70. Hjørring: Leyrs-Politie C 5.
71. Hjørring: Leyrs-Politie K.
72. Hjørring: Leyrs-Politie J 2.
73. K. D. V, 664 f. ⁹/₁₀ 1659.
74. Hjørring: Leyrs-Politie J 4.
75. Hjørring: Leyrs-Politie J 4.
76. Hjørring: Leyrs-Politie C 5.
77. Hjørring: Leyrs-Politie D 2.
78. Hjørring: Leyrs-Politie K.
79. Hjørring: Leyrs-Politie D 4 f.
80. K. D. V, 497 f. ¹⁶/₉ 1658.
81. Hjørring: Leyrs-Politie H 5.
82. Se bl.a. K. D. V, 557 ²⁹/₁₂ 1658, 598 f. ⁵/₃ 1659, ⁶/₃ 1659, 615 ²⁷/₄ 1659,
621 ¹⁴/₅ 1659, 646 ³⁻⁵/₈ 1659.
83. K. D. V, 682 f. ⁴/₁₂ 1659.
84. E. Marquard: Kjøbenhavns Borgere 1659 85 ff.
85. K. D. V, 582 ³/₂ 1659.
86. K. D. V, 584 ³/₂ 1659, jvnfr. K. D. V, 575 ¹⁸/₁ 1659.
87. E. Marquard: anf. st. 10.
88. K. D. V, 489 ⁵/₉ 1658.

89. K.D. V, 642 ¹⁶/₇ 1659, jvnfr. K.D. V, 570 ¹⁰/₁ 1659.
90. K.D. V, 582 f. ²/₉ 1659.
91. K.D. V, 660 ²⁴/₉ 1659.
92. K.D. V, 556 f. ²⁹/₁₂ 1659.
93. K.D. I, 699 ff. ³⁰/₁₀ 1658.
94. Villads Christensen: anf. st. 39.
95. K.D. I, 702 ff. ²⁴/₉ 1659.
96. K.D. I, 704 ff. ²⁴/₄ 1659.
97. K.D. I, 706 ff. ¹⁴/₉ 1659.
98. Jvnfr. Johan Jørgensen: anf. st. 13.
99. K.D. V, 503 ²⁴/₉ 1658.
100. K.D. V, 504 ²⁵/₉ 1658.
101. K.D. V, 515 ¹²/₁₀ 1659.
102. K.D. V, 570 ¹⁰/₁ 1659.
103. Hjørring: Leyrs-Politie I.
104. K.D. V, 690 ⁸/₁ 1660.
105. K. Rockstroh: Den nationale Hær I, 362 f.
106. Hjørring: Leyrs-Krantz, D 2, D 5; J. A. Fridericia: anf. st. 366.
107. Oluf Nielsen: anf. st. 31 ff.
108. K.D. V, 614 ²³/₄ 1659, 616 ²⁷/₄ 1659.

KØBENHAVNS BEFÆSTNING UNDER SVENSKEKRIGEN

Af THØGER BANG

Betragter man en plan af Københavns befæstning år 1600, ser man en harmonisk formet forsvarsring af middelalder-type, og en plan af fæstningen nogle hundrede år tidligere ville se omtrent ligesådan ud. Betragter man et kort af Københavns befæstning år 1700, ser man igen en harmonisk formet forsvarsring, men nu af baroktype med store bastioner og omsluttende et større område, og et kort af fæstningen halvandet hundrede år senere ville se omtrent ligesådan ud. I det mellemliggende århundrede skete en lang række successive ændringer af fæstningen, og midt under dette hamskifte indtraf den alvorlige prøvelse år 1658-59. Vi skal i det følgende beskrive de anlæg, hvorom kampen stod i disse år, hvorledes de var blevet til, og hvilke umiddelbare følger krigen fik for dem.

Københavns befæstning er tidligere behandlet af G. F. Lassen i den udmærkede bog »Documenter og Actstykker til Kjøbenhavns Befæstnings Historie«, København 1855 (i det følgende forkortet til »Lassen«), af hvilken især må fremhæves redegørelsen for Christian IV's nybefæstning af byen 1606-24. Rækken af arbejder og projekter, som førte til Ny-Københavns befæstning ca. 1650 med den nye Østervold, er klarlagt af Vilhelm Lorenzen, især i forbindelse med den fortjenstfulde udgivelse af »Haandtegnede Kort over København 1600-1660«, København 1930 (forkortet »V.L.«, evt. efterfulgt af kortnummer) og fort-

sættelsen for tiden 1660–1757 (København 1942; forkortet »V.L. bd. 2«). En behandling af kortene findes i dele af den af Stadsingeniørens Direktorat 1947 udgivne »København fra Bispetid til Borgertid« (forkortet »B.B.«); det er føleligt, at de pågældende kapitler er udarbejdet under uheldige forhold, nemlig på grundlag af fotografiske gengivelser af originaldokumenterne, som var midlertidigt utilgængelige. Vigtigt for forståelsen af befæstningen er kendskabet til de gamle terrænforhold, og disse er behandlet af H. U. Ramsing, især i »Københavns Historie og Topografi i Middelalderen«, København 1940 (forkortet »KHT«). Når der enkelte steder senere dvæles ved indvendinger mod de her nævnte forfattere, er det, fordi deres værker forekommer så vægtige, at selv korrektion af detaljer kræver en begrundelse. Mange oplysninger findes også spredt i afhandlinger i »Historiske Meddelelser om København« (forkortet »HMK«) og i Københavns Diplomatarium.

Det vil være praktisk for det følgende at give nogle få fæstningstekniske betegnelser og bemærkninger; det skal udtrykkelig betones, at de udelukkende refererer til forsvarsanlæggene ved København 1657–60 (Bryghusbastionen undtaget). Øverste figur viser to bastioner; A = bastionsspids (saillant); B = skulderpunkt; C = kurtinepunkt; vinklerne ved C = 90° ; AB = face; BC = flanke; CC₁ = kurtine; C₁D₁ = den til flanken B₁C₁ hørende sekundflanke; AAA = ydre polygon; EEE = indre polygon. Formålet med bastionssystemet er at opnå nærforsvar foran volden, idet man fra en bastions flanke kan skyde på langs foran kurtinen og foran nabobastionens face (se pilene på fig.). I den ældre tid befæstede man »udad«, idet man begyndte med den indre polygon og konstruerede bastionerne foran denne, idet hver bastion opfattedes som en helhed. Efterhånden blev man klar over, at for det omtalte nærforsvar er det stykket AA₁, »den bastionære front«, der er en selvstændig enhed, og man begyndte derfor med den ydre po-

lygon og befæstede »indad«, idet man efter bestemte regler fastlagde linien $A_1B_1C_1CBA$. Selve linierne konstrueredes efter subtile matematiske regler; når vi i det følgende enkelte steder nævner »spansk«, »hollandsk« o.s.v., er det datidens betegnelser, andre skribenter har betegnet

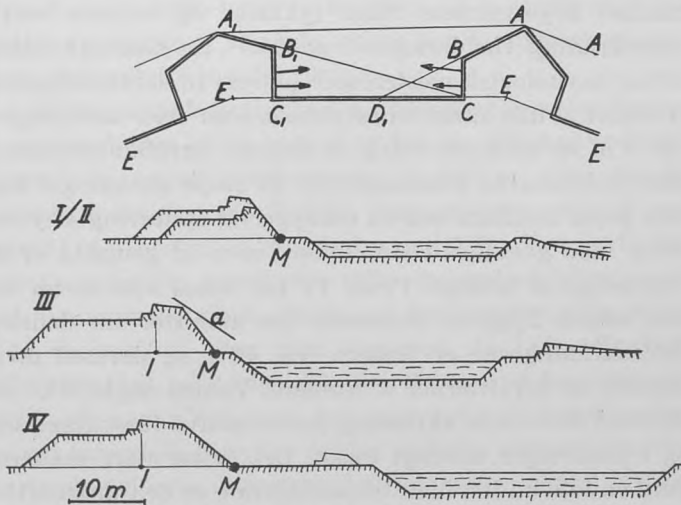

Fig. 1. Øverst tegning af det bastionære system; derunder voldprofiler fra Kbh. 1658

efter andre kriterier, og det bør erindres, at befæstningskunsten dengang ikke var så opløst i nationale skoler, som den senere skulle blive.

Når vi angiver en vold som en linie, er det ikke korrekt, volden har jo en bredde. Mange fæstningskort angiver imidlertid kun een linie, og alle de matematiske beregninger knyttes til denne; det er voldens »magistrallinie«, d.v.s. foden af voldens yderskråning. På profiltegningerne er det tilsvarende punkt kaldt M.

På profilerne ses på volden dens brystværn, og bag brystværnet et »banket«; for en person, som står på ban-

kettet, har brystværnet en dækningshøjde af ca. 1,30 m, medens det for den til færdsel beregnede »voldgang« bagved har en dækningshøjde af ca. 1,90 m. Foran volden ses graven, og foran denne er på profil III vist et »glacis«, der virker som brystværn for den »dækkede vej«.

Profilerne I, II og III er ældre voldprofiler, og man bemærker brystværnets ringe tykkelse og voldens stejle yderskråning. Hældningen er godt 53° . En sådan skråning virker psykologisk næsten som lodret; til sammenligning er tegnet et lille skråt liniestykke a, som viser hældningen (34°) af en moderne »stejl skråning« (jernbanedæmning eller Københavns Vestenceinte). De stejle skråninger kan kun gøres holdbare ved en omhyggelig opmuring af ydersiden med græstørv i stor dybde, men til gengæld er de vanskelige at bestige. Profil IV tør anses som norm for den senere byggede Østervold (se afsnittet om denne). Yderskråningerne er fladere (ca. 40°) og dermed mere stabile, og brystværnet er bredere. Volden søgte ikke sin styrke i den stejle skråning, men i aktive forsvarsmidler og i hindringer anbragt foran. Det er en mere moderne vold end de andre, men tilsyneladende er den misforstået af mange samtidige. Det er således opfattet som et vidnesbyrd om en ringe kvalitet, at det var muligt at ride over den; af grunde, som senere omtales, var der mellem volden og graven en bred terrasse, som i hjørnerne gav gode muligheder for tilløb, og så skulle heste nok kunne komme op ad den $5\frac{1}{2}$ m høje skråning (velvilligst meddelt af ritmester V. Bonnesen).

Endnu en grund til, at man kunne tillade sig en profil som IV i stedet for de ældre I, II og III, var den voksende matematiske dygtighed. Thi så længe man simplificerede beregningerne ved at regne, som om de for forsvaret afgørende linier faldt sammen med magistrallinien, var man interesseret i at gøre afstanden mellem denne og voldens ildlinie (stykket MI) så lille som mulig.

Medens man lagde megen vægt på den rette konstruktion af voldens yderside, bekymrede man sig lidet om dens inderside. Man kom op på volden, som man bedst kunne, og vitterligt eksisterende ramper til voldgangen er sjældent indtegnede på fæstningsplanerne; at dømme efter jordfund har skråningen ofte været stærkt udjævnet. Før svenskernes storm på byen beordres, at borgerne skal anskaffe sig issporer, så at de lettere kan komme op ad voldens vinterglatte inderskråning.

I det følgende benyttes nogle steder gamle måleenheder. Længdeenheden er en rode à 12 fod, og den kan med tilstrækkelig nøjagtighed sættes til 3,77 m. Om det er »rhinsk mål« eller »sjællandsk mål«, er ligegyldigt til vort formål, da forskellen er mindre end 1 %. Ved fortifikatoriske arbejder benyttedes ofte decimalinddeling, men det blev normalt gjort således, at den nævnte rode deltes i 10 decimalfod, som igen 10-deltes (se f.eks. Freitag: »Architectura militaris«, Leyden 1631). Det kan nævnes, at alle de kort i V.L., som har målestok i roder eller ubenævnt målestok, benytter det her omtalte rodemål (de ved kortgengivelserne anførte vejledende målestokstal afviger indtil 25 % fra det rette).

I beskrivelsen af fæstningen vil Christian IV's frem-skudte forskansninger ved Søerne kun blive omtalt i forbindelse med krigshandlingerne. Da de imidlertid på de gamle kort fylder meget på grund af deres store udstrækning, kan der være grund til at fremhæve, at deres volde var ubetydelige. Benytter man som mål for et fæstningsanlæg det samlede rumfang af jorden i dets volde, bliver forskansningslinien sådan noget som $\frac{1}{3}$ af den fæstningslinie, danskerne forsvarede i 1658-59; målt med samme målestok bliver igen kun ca. $\frac{1}{3}$ af den udbyggede fæstning år 1700.

Hos mange vil ordene »Københavns gamle volde« vække associationer om vejr møller og om rig bevoksning. Der var

mange møller på volden under Svenskekrigen. Medens møllerne vist tidligere havde ligget uden for byen, begyndte de ca. 1620 at rykke op på de af Christian IV byggede bredere jordvolde, og da svenskerne kom, var der henimod en halv snes møller på volden (naturligvis liggende således, at voldgangen ved brystværnet var fri). På de bastioner, mod hvilke den svenske belejring rettedes i 1658, blev de nedrevet, men de øvrige bevarede under krigen, og det kan nævnes, at da man i august 1659 havde bygget en lille bastion ved Vandkunsten, blev dens indre uanset krigssituationen bortskødet til mølleplads. Plantevækst var der derimod ikke meget af. Voldene var græsdækkede – på de strækninger, hvor der arbejdedes, dog vel ikke – og måske med nogen buskvækst ved graven. I begyndelsen af belejringen blev der givet ordre til, at det lange græs på ydersiden af voldene skulle slås (så man kunne have helt frit overblik over skråningerne). Under belejringen havde svenskerne let ved at skaffe grene til faskiner og skansekurve, medens man i fæstningen så godt som udelukkende var henvist til at bruge forhåndenværende nyttetømmer til befæstningsarbejderne. Efter krigen begyndte man nogle steder en organiseret beplantning på voldene, dog selvfølgelig således at brystværn og yderskråninger var fri, og først efter at fæstningen reelt var nedlagt, fik den det tornerosepræg, som gamle fæstningsanlæg ofte har.

Fæstningen deles naturligt i en række sektorer, som er vidt forskellige med hensyn til deres bygningshistorie og med hensyn til den rolle, de kom til at spille under krigen. Den følgende beskrivelse er derfor delt op i fem afsnit, nemlig linierne ved Kalvebod Strand, Vestervold, Østervold, Kastellet og Christianshavn. Men beskrivelsen må opfattes som en helhed, dels fordi grænserne mellem de nævnte sektorer ikke er helt skarpe, og dels fordi fænomener, som var fælles for en større del af fæstningen, for at undgå gentagelser kun er beskrevet for det område,

hvor de var mest udprægede. Problemet om vandforsyningen til gravene var dog så væsentligt, at det er fundet rettest at beskrive det i et særligt slutafsnit.

Linierne mod Kalvebod Strand

Denne del af fæstningen ville man ikke på forhånd tillægge særlig betydning, og det var den mest uregelmæssige del, men det skulle blive det afsnit, der under stormen blev sat på den alvorligste prøve.

Vandet strakte sig sydfra i en bugt ind over det nuv. Nationalmuseums grund, og de linier, der skal betragtes, omsluttede bugten, idet de fulgte strandkanten langs nuv. Frederiksholms Kanal og Stormgade til Hovedbrandstationen (se kortet fig. 2). Forsvarsanlæggene her blev bygget som en del af Christian IV's befæstning 1606-25.

På Slotsholmen begyndte befæstningsarbejderne 1607 med anlægget af nogle »Rundeele« (bastioner). Langt den vigtigste af disse var hjørnebastionen B, som – i forhøjet tilstand – er bevaret i det såkaldte Bryghus. Det er ikke meget galt at sige, at denne bastion alene rummede lige så meget murværk som samtlige middelalderlige fæstnings-tårne og -mure ved København. Den er beskrevet af Charles Christensen (HMK 3 II), men dens historie rummer en del gåder.

I sin form er det en bastion med oreillon'er, d.v.s., at den forreste del af hver flanke danner et beskyttelsesfrem-spring for de på den bagved liggende del opstillede flankeringskanoner. På denne måde opnåede man på hver flanke velbeskyttede skydeskår til to kasematkanoner. Det er en bastionstype, der tilhører 1500-tallet. Den var god, hvis kanonerne kunne skyde lige på langs ad en stor fæstningsmur, thi så kunne to kanoner (evt. kun en) sikre muren mod adgang ved opstilling af stiger eller på anden måde; til systemet hører derfor også, at nabobastionens

face i forlængelse rammer i kurtinepunktet lige bag skydeskårene (m.a.o. der er ingen »sekondflanke«), og på en grundplan ser man derfor, at bastionerne kun springer lidt frem. Systemet er anvendt af Hans van Steenwinckel (d.æ.), og smukkest i Norden kan det ses ved Varberg. Systemet ophørte at være effektivt, dels fordi angriberne lærte at skyde skråt ind på skydeskårene og ødelægge flankeringsskytset, og dels fordi de lærte at ødelægge murene så alvorligt, at to langsomtskydende kanoner ikke kunne spærre en lang linie. Først efter opfindelsen af hurtigskydende skyts har man igen kunnet anvende systemer baseret på et enkelt eller to flankeringsvåben.

Christian IV lod nu bygge en sådan bastion på hjørnet af Slotsholmen. Den fine oreillonbeskyttelse vendte ud mod Kalvebod Strand, hvorfra der ikke var megen grund til at frygte stærkere fjendtlig beskydning. Mod Tøjhussiden kunne flankeringsskytset have en mission, idet det netop flugtede med ydermurene T af bygningerne ved Tøjhus-havnen, og snart (vist 1614) byggedes en forbindelsesmur hen til disse; fortandingerne til den kan endnu ses; skytsnicherne til denne side kan også stadig ses i Bryghuset. Hvis der til denne side har været endnu en skanse, må den, at dømme efter Bryghusets facelinie, have været lige efter Proviaanthusgavlen, hvor i øvrigt van Wijck's kendte billede fra 1611 viser en skanse; efter anlægget af Christianshavn blev forsvarsanlæggene på denne side mindre aktuelle.

Til den anden side blev 1609 påbegyndt en lille jordbastion P med en ikke særlig høj beklædningsmur ved »Slotsherrens Stald« (ved nuv. Prinsensbro), den var kun ringe i sammenligning med Bryghusbastionen, men linerne flugter fint. Nogle år efter blev de forbundet med en kurtinemur, og op ad muren kom der staldbygninger, som strakte sig helt hen på flanken af den lille bastion. Kurtinen blev svagt fremadbrudt med et knæk på $5\frac{1}{2}^\circ$ på midten

(ses sikrest på V.L. bd. 2, IV); de svagt brudte kurtiner er karakteristiske for Steenwinckels arbejder, men er i øvrigt nu og da i tidens løb dukket op hos fæstningsteoretikerne.

Bryghusbastionen blev bygget som en mægtig kasematbygning med en forsvarsplatform ovenpå. Murene opførtes i det kunstfærdige fæstningsforbandt (murstenene afvekslende lagt lige og på skrå). Ydermurene er godt 2 m

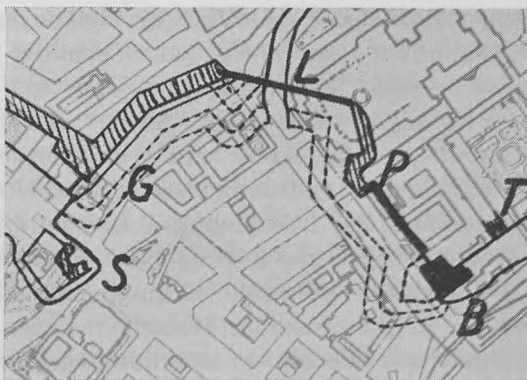

Fig. 2. Linierne mod Kalvebod Strand indtegnet på moderne kort. 1:10.000

tykke. Denne ikke så store murtykkelse, og også det, at bastionen ikke på sædvanlig vis er bygget jordfyldt – med kun små kanonkasematter – kan forklares ved beliggenheden på den lave strandbred (Flagbastionen ved Kronborg kan opfattes som et forbillede). Et stort problem udgør derimod vinduerne, og det ville være interessant, om det kunne afgøres, hvorvidt de er oprindelige; mystisk er det, at Wijck's stik viser vinduer, og lige så mystisk, at det viser en omliggende skanse. Når Charles Christensen antyder, at bygningen kan have fået sin form på grund af et forhåndenværende 50 år ældre fundament, forklarer det intet, men gør blot urimelighederne større, idet den fine bastionsform dengang ville have været helt umotiveret her.

Alt i alt får man et indtryk af en misforstået anvendelse af fæstningsteori, og kongen blev hurtigt ked af forholdene. I 1616 lagde han tag over huset (man tør også næsten med sikkerhed påstå, at vandet ville sive ned gennem den vel flisedækkede platform), og 1619 indrettede han det til bryghus.

Ud mod den senere Frederiksholms Kanal fandtes en smal strandbred foran Bryghuset og kurtinemuren. I hjørnet, hvor disse stødte sammen, byggede kongen i 1639 et stort svinehus for at udnytte »Masken, som der falder«, og vel med svinesti og mødding i læjhjørnet på strandbredden; hvis skydeskårene i Bryghusets vigtige højre flankeringsbatteri endnu eksisterede, så er de blevet skjult ved denne lejlighed. Og nedværdigelsen skred videre, i 1643 byggedes et »Hønseshus i den Svinehave, ved Bryggerset, saa Hønsene om Dagen kan komme paa Møddingen«.

Efter den lille bastion P fulgte en kurtinemur til en lignende bastion på Skarnholmen (Slotsholmen over for Nybrogade), men den mistede sin betydning og blev sløjfet efter anlægget af »Løngangen« L.

Denne sidste blev opført 1618-19 som en ca. 180 m lang overdækket muret bro fra Slotsholmen til byen, som med et par hvælvinger på midten spændte over kanalen (ved nuv. Stormbro, men i en retning nærmest på tværs af denne). Den blev rigt forsynet med vinduer med gitre, og ved stormen gjorde den fortrinlig nytte som et forsvarsgalleri.

Efter Løngangen fulgte en vold, nogenlunde færdig i 1619-20, som blev opført i strandkanten uden for den gamle bygrav, der stadig bevaredes som møllegrav. Ved denne, ved Vandkunsten, lå også fæstningens hovedkrudttårn. På ydersiden af volden blev, vist i 1634-35, opfyldt en vej, som man kunne nå ned på ved en nedkørsel i volden for enden af Løngangen; vejens anden ende blev på en opfyldning ført over Vestervolds grav ud til forterrænet. I 1657-59 skulle man få mange bekymringer over den

svækkelse, som voldstrækningen led ved denne private kongelige vej ud til »hendes Kiærlighed, Vores elskelige, kiære Gemals, Dronningens Have« (nuv. Tivoli). Det er dog muligt, at nedkørselen på et eller andet tidspunkt flyttedes til halvbastionen G (ved nuv. Hovedbrandstation), men voldstykket lå i hvert fald uden grav med en vejterrasse ud mod den lave strand.

Halvbastionen G er omtalt i afsnittet om Vestervold.

Foran dette vigtige hjørne, hvor de stormende svenskere i 1659 nåede op på den danske volds brystværn, byggede Christian IV en skanse S på en opfyldning i det lave vand. Den lå ved den nuv. Tivoliindgang mod Glyptoteket. Selv om den egentlig bør forstås i forbindelse med retrenchementslinierne på Vesterbro, kan det være rimeligt at omtale den her. Ligesom disse er den på belejringskortene afmærket som et permanent befæstningsanlæg, grønt, i modsætning til alle udenværkerne foran Vestervold, som er brune. På nogle kort (f.eks. V.L. XIII, der må dateres til hen i 1650'erne) viser den sig som en mere diffus halvø (på V.L. XXIII skyldes det diffuse udseende en sammenklæbningsfejl), medens det ældste kort, hvor halvøen forekommer (V.L. XII), tydeligt viser den som et fortifikatorisk anlæg, og på et kort fra belejringen (Krigsark., Stockholm) er der med rødt markeret stensætninger; generalplanen af 1649 (V.L. XVIII) lader endda skansens fundamenter gøre et brud på den ellers overalt i projektet angivne regularitet af gravene, men det kan dog tænkes at skyldes en fejl ved kortets farvelægning. H. U. Ramsing har ment, at der på dette sted – hvor jordundersøgelser er omsonst, da det er midt i den senere stadsgrav – skulle have været en ejendommeligt formet naturlig halvø, men de grunde, han anfører (KHT I, s. 27), falder bort med det ovenfor nævnte. Skansen var forfalden før Svenskekrigen, og dens voldrester blev hverken fra dansk eller svensk side udnyttet, og fra dansk side søgte man kort før stormen at

udjævne dem. På Haelweghs stik af belejringen ser man denne forfaldne jordvold, og på hans stik af stormen er den endnu mere ruineret.

Under krigen 1657 anskaffedes 1200 palisader til fortrinsvis brug ved dronningens vej. Da »Svecus« kom tilbage i 1658, måtte der træffes alvorligere foranstaltninger.

Ved Bryghuset blev svinehuset nedrevet, og der blev på dets sted ved bastionens højre skulderpunkt bygget et batteri, formodentlig både frontalt og flankerende, og på strandbredden foran dette og foran Bryghuset sattes palisaderækker. I 1658-59 er forsvaret i væsentlig grad ført fra Bryghusets vinduer, men det er muligt, at der ved svenskernes storm også har været en ildlinie foran muren. Det store bastionsagtigt fremspringende batteri, som hyppigt er aftegnet på senere tiders planer af belejringen, er først anlagt i sommeren 1659. Staldene og de lave murklædte volde videre hen til Løngangen beskyttedes ligeledes ved palisader på stranden foran.

På den anden side af Løngangen blev volden efterhånden kraftigt sikret. Der kom adgangsspærrende palisaderækker (til dels med jernspidser) forneden, stormpæle (d.v.s. vandrette palisader) sekunderet af harvelignende sømbrædder foroven på voldskråningerne, spanske ryttere og fodangler (d.e. fire jernspidser sat sammen, så de stritter ud i alle retninger) på udsatte punkter; vejnedkørslen blev effektivt spærret og en »løbegrav« med spærring anordnet for at give den nødvendige forbindelse fra voldkronen til småanlæggene foran volden. Medens man på alle voldene mod landsiden kun havde een ildlinie inden for graven, har man tilsyneladende ud mod stranden også haft en vis besætning nede foran volden; der omtales mandskabsbarakker ved palisaderne hernede, og nogle skildringer og billeder fra stormen tyder på en nedre ild- etage her. Oppe på volden byggedes kanonpladser af tømmer, og brystværnene udbedredes.

Med vinterens komme blev fronten mere udsat, og samtidig umuliggjordes jordarbejde. Brystværnsarbejde udførtes med tømmerkister og skansekurve (og i mangel heraf med tomme tønder), hvori jorden blev fyldt. Man forstår det stadige råb på tømmer til befæstningen, som genlyder i så mange af dokumenterne fra belejringen. Dagen før stormen, da man vidste, hvor den ville sætte ind, lykkedes det den initiativrige Jens Lassen at fremskaffe 180 stk. 20 alens bjælker, at udstyre dem til spanske ryttere og at få dem forsynet med jernkæder og med disse få dem fastgjort på yderranden af de isdækkede brystværn på Kalvebodlinierne (Danske Saml. 1. rk. bd. IV, 321). Linierne forstærkedes også med palisader og isbarrikader lidt uden for strandlinien, foruden de isede render, og endelig fandtes som bekendt et par mindre skibe lidt længere ude, og pælesætninger dækkede over mod Christianshavn.

Stormen blev afslået, men man havde set frontens svagheit, og det er naturligt, at der i 1659 blev foretaget befæstningsarbejder her. Det blev nærmest af den type, som man senere har kaldt »provisorisk« befæstning, d.v.s. ikke af en sådan størrelse eller systematisk linieføring som permanent befæstning, men dog jordarbejder af langt større dimensioner end det foregående års, og efter krigen kunne de bevares som led i fæstningen. I arbejdernes udførelse deltog bl.a. de hollandske soldater.

På det Kgl. Bibl. findes en ikke særlig stor, men smukt udstyret bog, som fæstningsingeniøren Christoffer Heer efter krigen gav Frederik III. I en lille og for alle tegnningerne fælles målestok giver den pertentligt udførte kopier af forhåndenværende planer af monarkiets fæstninger. Hans københavnsplan (V.L. bd. 2, I) viser i fotografisk gengivelse megen lighed med den store belejringsplan V.L. XXIII (betydelig mindre lighed i original), men den viser med en særlig farvelægning de under krigen til-

komne led i befæstningen. Vi kan bemærke, at retrenchementslinierne til Søerne findes indprikket på planen, men de er ikke trukket op, da de var opgivet efter krigen; for resten giver planerne uvilkårligt indtryk af at være udført ved indprikning som pantografarbejde, og det ville være interessant, om man kunne godtgøre en så tidlig og smukt udført brug af den dengang nylig opfundne pantograf.

Foran Bryghuset ses på planen det nye store »Svinebatteri«, om hvis opførelse man kan læse enkeltheder i tømmerregnskabet (Lassen nr. 146), og på den anden side Løngangen ses den »nye forwiede (d.e. udvidede) Rundeel ved Vandkunsten« (under dennes bygning holdt man et beredskabslager af palisader, og da bastionen i august 1659 var færdig, blev lageret frigjort til brug andre steder på fæstningen). Foran Kalvebodlinierne angiver kortet en grav, og at denne er udført, kan man ikke tvivle om, i december 1659 nævnes, at der skal ises i »den nye grav« ved Slotsholmen; men når kortet angiver, at dæmningen foran graven er udformet som glacis med dækket vej, er det måske et ikke helt udført projekt. Sådanne stranddæmninger kræver megen omhu, og nogle år senere viser et ret pålideligt kort (Krigsark. Sth.) kun en yderdæmning foran graven mellem voldhjørnet G og Løngangen. Når Ram-sing har udtrykt tvivl om eksistensen af denne sidste yderdæmning, må bemærkes, at det er tvivlsomt, om den har kunnet påvises på de matrikelnumre, han henviser til. De her nævnte anlæg er punkteret på figuren ovenfor.

Ved 1668 blev bugten opfyldt og omsluttet af den nye Vestervold, og en af de nye gader fik navnet »Stormgade«.

Vestervold

Under krigen havde Vestervold en skikkelse, som hidrørte fra Christian IV's befæstning 1606-24, og desuden rummede volden minder fra ældre tid. Belejringen 1658

satte ind mod denne front, men forsvaret førtes meget aktivt fra dansk side, og da svenskerne sent på efteråret måtte trække sig tilbage, var resultatet for fæstningen blevet det ved sådanne lejligheder usædvanlige, at fronten var blevet stærkere, idet den havde fået en – ganske vist kun feltmæssigt udbygget – linie af forværker. I den resterende tid af krigen behøvede man kun at foretage reparationsarbejder på denne front.

Ved betegnelsen Vestervold vil det i denne forbindelse være praktisk at forstå stykket fra hjørnebastionen G ved stranden (ved nuv. Hovedbrandstation) og til Nørreport.

Befæstningen fulgte på denne strækning den middelalderlige forsvarslinie. Det var en standardopgave for tidens ingeniører at hægte bastioner på gamle bymure, og ved en eventuel videre udbygning at gøre murene til kurtinevolde. Københavns mure var imidlertid lidet anselige efter kontinental målestok. Der var i tidens løb bygget tårne og mellemliggende mure, men de var for mange strækningers vedkommende bygget oven på ældre volde, og højderne har ikke været så store og murene spinkle. Tårnene kender man noget til fra jordfund; af de mellemliggende mure har man kun fundet meget små rester.

Mellem Vesterport og Nørreport fulgte magistrallinierne af Christian IV's volde nøje de gamle murlinier, dog således, at der på hjørner og med passende mellemrum blev anbragt bastioner, som sprang frem fra linien. Mellem Nørreport og Østerport havde den gamle befæstning et krumt forløb, som nogle steder nødvendiggjorde mindre afvigelser, men det skal ikke omtales nærmere her. Murene blev imidlertid radikalt ryddet bort; vi hører en række gange i bygningsperioden om nedbrydning af dem, men de murstenstal, som omtales, er lidet imponerende.

Tårnene mistede deres hidtidige betydning. Foden af Jarmers Tårn blev skjult i en ny bastion (hvis navn blev

forvansket til Hjelmers Bastion), og der blev muret en tunnel ind til det. Overdelen af tårnet led stærkt under belejringen, og ligesom ved det nedenfor omtalte Vesterport Spir blev det nødvendigt at fjerne taget for at undgå rikochetskud. Hanetårnet blev skjult i »Hahns Bastion«, hvor dets overdel dog måske fik lov at rage op over volden. Løvetårnet kom til at ligge nede ved graven foran volden ved hjørnet af Nørreport Bastion; det synes, som om man endnu 1638 har udnyttet bygningen, men senere er det meste vist nedbrudt, vel i forbindelse med opførelsen af den nye bastion her i 1650'erne, dog har dets fod været synlig i 1658, da Dahlbergh med rød mursignatur indtegner det på spionkortet (V.L. XXII) (tårnet lå ud for nuv. posthus på Nørrevold).

Den nye vold udnyttede de gamle byporte. Både ved Vesterport og Nørreport fandtes de gamle dobbelte porttårne, og begge steder blev det ydre tårn ombygget og udsmykket og benyttet som port i volden, medens det indre tårn fik lov at ligge; ved Vesterport blev det fjernet i 1660'erne. Ved Nørreport havde man fra tidligere tid et stort og ejendommeligt spir (vist på det indre tårn), og Vesterport blev nu på det ydre tårn forsynet med et spir (at Chr. A. Jensen (HMK 3 II) fortolker Haelweghs belejringsprospekt til, at spiret skulle være på det indre tårn, synes uforståeligt). Portenes beliggenhed på eller ved en bastionsflanke var uortodoks og uheldig, man havde lejlighedsvis anvendt metoden i udlandet, men den var forladt; kongen må imidlertid have yndet den, og ved den senere Østervold ville han også anvende den.

Bastionerne blev anbragt uden på den foregivne gamle polygonlinie, og det var som nævnt en standardopgave; i lærebøgerne stod den under kapiteloverskriften »irregulær befæstning«, der var modsætningen til »regulær befæstning«, hvori behandledes regulære sekskanter, syvkanter, ottekanter o.s.v. Selv om der måtte tages visse hensyn til

helhedsafstandene, var hver bastions grundplan at betragte som en enkeltopgave. Opførelsen af voldene strakte sig over en lang årrække, under hvilken de forskellige partier succesivt blev udført, og detailprojekteringen af de forskellige dele er først sket efterhånden, men selvfølgelig lå der visse helhedsideer bagved.

I 1607 påbegyndtes Jarmers Bastion, og dette tidlige tidspunkt har måske bidraget til, at bastionen er temmelig lille. At den springer så lidt frem, skyldes også dens beliggenhed på det skarpe voldhjørne, man har ved alle bastionerne iagttaget reglen om, at vinklen i spidsen (sail-lanten) skulle være 90° eller lidt mere (»fransk« eller »spansk« system).

Nord for den ligger Hahns Bastion, som byggedes 1618–19; den var lille, men stærkere fremspringende, idet den med den nævnte 90° -regel var anlagt efter normerne for en »Plat Form«, d.v.s. en bastion midt på en ellers for lang lige linie. Det lå dybt i bevidstheden, at der her var en ret linie (nuv. Nørrevoldgade), allerede tegneren af det ældste kort (V.L. I), hvor de gamle mure endnu findes, har på denne strækning brugt lineal, og kun på eet kort, V.L. V, er der angivet en vinkel på volden. Men dette kort er også diletantisk, Christianshavns kanal er lagt på skrå, og originalkortet viser, at linierne er tegnet efter en del vaklen; det er lidt urimeligt, når kortet i B.B. udnævnes til »grundkort«, og det antydes, at det viser det kendskab, kongens ingeniører havde til København i 1624.

Nørreport blev flyttet ved 1656 (se afsnittet om Østervold), og den af Christian IV her byggede bastion omdannedes da til den nye Østervoldstype. Det gamle porttårn kom til at ligge midt i bastionen og blev snart helt begravet i jorden, idet der – vist 1659 – opførtes en forhøjet midterskanse, en »kat«, og volden nogle år efter krigen yderligere forhøjedes. Tårnet blev genfundet 1854, da man i forbindelse med ruinen af det gamle indre tårn anlagde

nogle kølerum i volden; fundet blev anledning til, at G. F. Lassen udgav sin bog om Københavns befæstning.

Går vi tilbage til Jarmers Bastion og går mod syd, så følger Vesterport Bastion. Den blev allerede ved sit anlæg 1618-19 forsynet med en »kat«, hvis artilleri blev særdeles nyttigt under belejringen. Bastionen var stor – i forhold til de andre samtidige – og lidt uregelmæssig, dels på grund af porten og dels fordi den nye voldlinie her blev forskudt i forhold til den gamle. På strækningen ned til stranden og et stykke langs denne blev den nye vold nemlig lagt foran den gamle voldgrav, der stadig benyttedes til møllegrav. I hjørnet ved stranden fulgte den halvbastion G, som Ulrik Christian Gyldenløve så helt modigt skulle forsvare under belejringen, og som blev det punkt, hvor den svenske storm var lige ved at lykkes.

Bastionerne var alt i alt små, og betragter man en samlet plan af fæstningen 1658, er modsætningen til de mere moderne store Østervoldbastioner påfaldende. Flere af flankerne var under 20 m lange, så de kunne kun give plads til et svagt gravforsvar.

Profiltegning III (fig. 1) viser den voldprofil, som Christian IV anvendte ved København i denne periode. Den kendes fra kontrakterne om hans Østervold, men er sikkert også benyttet mellem Nørreport og Vesterport. Mellem Vesterport og stranden blev volden noget smallere. Voldens højde var overalt 10 alen, en normal god byvold. Derimod var det i underkanten af tidens standard, at en så stor og vigtig fæstning, anlagt på jævnt terræn, ikke fik glacis med dækket vej, men det blev ofte udeladt ved Christian IV's fæstninger. Det på tegningen viste blev først konstrueret, da svenskerne lå foran i løbegravene. En ravelin foran porten fik man heller ikke, og det synes ikke at have været påtænkt.

Sådan stod Vestervold indtil Svenskekrigen, og kun ved enkelte lejligheder omtales lidt vedligeholdelsesarbejder.

I stedet spredte kongen kræfterne. Ved inddæmningen af St. Jørgenssø ca. 1620 fik han den idé at udbygge diget mod byen (nuv. Nyropsgade) som defensivdige; de uheldige følger heraf skulle vi erfare under krigen. Og da han først var begyndt, blev han ved. I de følgende år udbyggedes den fremskudte forskansningslinie, »retrenchementerne«; først kom Ladegården og Vartov, og adskillige kræfter brugtes til en linie vest om St. Jørgenssø og ud til Kalvebod Strand, og senere kom en halv skanse ved Ravnsborg (den sydlige halvdel blev aldrig bygget). Under krigen 1643–45 var den nordlige del af den indre voldlinie i uorden, og forskansningslinien udbyggedes derfor på Østerbro med retrenchementslinier og en stor kamp-ravelin ved Vartov (de oprindelige bastioner her var for små). At disse stillinger kunne være til fordel for en angriber, havde Dahlbergh et klart øje for, da han tegnede sit spionkort ca. 1. august 1658. De kom måske til at gøre den nytte for Danmark, at da Carl Gustav den 11.–12. august 1658 havde besat dem, følte han sig i en så stærk position, at han med sindsro kunne afvente udviklingen i København, og derfor veg tilbage for de besværligheder, som en øjeblikkelig storm på byen ville have medført.

I krigen 1657 havde man ingen bekymringer over Vester vold, og specielt regnedes Vesterport for sikker i modsætning til de andre porte.

Forskrækkelsen kom, da Carl Gustav i august 1658 indtog en position i den ødelagte forstad foran Vesterport. I omstående figur er på et moderne kort indtegnet de anlæg, om hvilke kampen i den følgende tid stod så hårdt. Foroven ses volden med Vesterport på midten på nuv. Rådhusplads; til højre og forneden ses »retrenchementerne« med nuv. Vesterbros Torv midt i underranden.

På Dahlberghs kort er med blyant indridset en skanse, hvorfra en løbegrav fører frem til et anlæg omtrent ved A og videre frem. Man kan tænke sig, at det er gjort under

et møde med svenskekongen, hvor en første plan er lagt gående ud på opstilling af nogle af hærens få medbragte kanoner på dette sted; herfra kunne kanonerne skyde lige ind på portåbningen i Vesterport, og deres skræmmende virkning overfor danskerne kunne eventuelt være stor. Fra et kobberstykke kort (Frederiksborgmuseets arkiv) ved vi, at de første belejringsarbejder blev udført efter dette mønster.

På dansk side satte man sig omgående til modværge. I de første dage foretog man visse forholdsregler inden for volden; man anbragte lænker, som kunne spændes over gaderne, og barrikader bagved. Det kunne under heldige omstændigheder standse et mindre fjendtligt indbrud, og havde vel også en moralsk virkning for indbyggerne; men det daværende Københavns huse var ikke således som syd-europæiske huse eller senere tiders bygninger egnet til et hårdnakket forsvar. Når nogle kobberstykke belejringskort angiver en »afsnits«-linie bag møllegravens ved Vesterport, bygger det næppe på større realiteter. I tiden før stormen beordredes lænkerne efteret, for at de ikke skulle være frosset fast og derved ubrugelige.

Men det var helt klart, at arbejderne måtte koncentreres om volden som den afgørende forsvarslinie. Man begyndte at opkaste raveliner, II og III på figuren. Den første dækkede det svage sted ved »Dronningens vej« og den her liggende udgang fra fæstningen og kunne blive nyttig ved udfald; den blev en god erstatning for Christian IV's forfaldne strandværk I. Værket III var porttravelin for Vesterport, og man ser af planen, hvorledes den sammen med bastionen har beskyttet porten mod svenskernes skud og indseende; fra jordfund ved man, at kørebanen i porten var omtrent i højden + 5 m, det samme som vandstanden i graven oven for kammen, og selv om ravelinvoldens højde næppe har været særlig stor – man kan gætte på 3 m over nævnte niveau – har den dækket den nedre del af

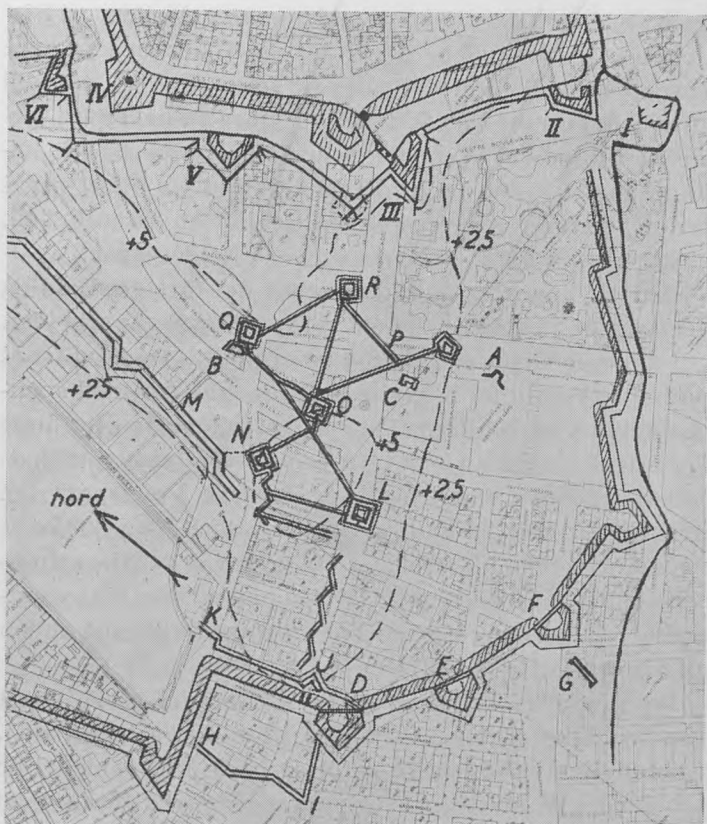

Fig. 3. Vestervold og de svenske løbegrave indtegnet på moderne kort. 1:10.000

portåbningen (se også i afsnittet om graven, hvori omtales, hvorledes forbindelsesvejen blev lagt ned på gravbunden).

Som en forholdsregel, der omgående gjorde nytte, udlagde man en kanonpram i Kalvebod Strand. På figuren er foruden kystlinien i højre rand indtegnet højdekurver for $+2\frac{1}{2}$ m og $+5$ m (efter Ramsings opgivelser for de oprindelige terrænforhold), og man ser, hvorledes der fra

byen skyder en svag højderyg ud over nuv. Vesterport Station og Trommesalen, og at terrænet herfra skrånede jævnt ned mod vandet. Denne skråning lå åben ud mod stranden, kun med nogle rester af mure og haver fra forstadsbebyggelsen, og kunne beherskes fra de danske kanonpramme. I den følgende tid skulle disse blive meget generende for svenskerne og hidrog sikkert væsentligt til, at de senere angreb foretoges oppe på højderyggen.

Den 13. august gjorde danskerne det første udfald og ødelagde de på dette tidspunkt ret spæde svenske arbejder.

I anden omgang angreb svenskerne over en bred front på højderyggen. De beskyttede deres arbejder med spanske ryttere, og der fremstod i denne omgang en hel linie fra A til B, og nu lykkedes det dem også at placere et batteri C mod den endnu svagt beskyttede Vesterport, fra hvis spir de blev beskudt af danske falkonetter (små kanoner). Desuden fik de, i eller ved de gamle danske retrenchementer ved stranden, placeret et batteri mod stykprammene. Skyts fik svenskerne fra provinserne på den anden side Sundet (Halmstad).

Danskerne lå heller ikke på den lade side. Tøjhuset rummede rige skytsbeholdninger, bl.a. beregnet til flåden, og man fik efterhånden bragt det i position på volden. Der arbejdedes på ravelinerne og palisaderingerne foran disse og foran volden, og desuden fik man efterhånden bygget en »dækket vej« med glacisformet brystværn foran den angrebne vestfront. Den dækkede vej gav en skjult forbindelseslinie foran graven og gav mulighed for over en bred front at gå frem til udfald. Den gik ofte under den tyske betegnelse »verborgener Gang«, og det har i forskellige nyere skildringer af krigshandlingerne givet anledning til forvekslinger med Løngangen ved Vandkunsten.

Den 23. august foretog danskerne »Generaludfaldet«, hvorved den anden svenske angrebsorganisation blev ødelagt. Det er i denne anledning, at Manley skriver (ed. Lon-

don 1670) : »for it is an error to think to maintain trenches against a resolved attack«. De mod Vesterport opstillede kanoner blev i triumf bragt ind til byen, medens skytset i prambatteriet blev fornaglet og kastet i retrenchements-graven. De svenske løbegrave og en skanse ved C (»Allzufrüh«) blev ødelagt, rester af dem var dog synlige, da belejringen to måneder senere hævedes. Et yndet og velegnet våben ved dette som ved senere udfald var morgenstjernen; det kan nævnes, at under første verdenskrig har den teknisk højstående østrig-ungarske hærs fæstningstrop- per benyttet morgenstjerner til aktioner af denne art.

I tredie omgang gik svenskerne forsigtigere til værks, og de fik snart en hjælp i det svære skyts fra Kronborg.

Mod nord blev Vartov efterhånden udbygget til et kraftigt mod byen og de danske pramme på Sundet vendt værk; Ladegården blev ikke så stærkt omdannet, men der blev her opstillet skyts, som kunne medvirke effektivt i de bombardementer, som snart begyndte. Et hjørne af Ravnborgs vold blev omdannet til en lille vagtskanse. Hovedangrebet skulle føres frem mod Vesterportsiden, og her fremvoksede efterhånden de kraftige belejringsarbejder, som kendes fra en række kort, og hvori de senere danske udfald nok kunne ødelægge enkeltanlæg og forsinke fremrykningen, men ikke forstyrre helheden.

Som basis benyttedes den danske retrenchementslinie, i hvis delvis tørlagte grave de svenske hytter og telte anbragtes, dækket ind mod byen af voldene; løbegrave gennem bastionerne D, E og F gav en hurtig og bekvem forbindelse og et værn mod bysiden. Batteriet G anlagdes mod de danske kanonpramme i stranden. Ved dette sted fandtes i forvejen i retrenchementets vold en gennemskæring »Rakkerhullet« ud til en løsseplads ved stranden, og svenskerne havde her bag volden en rytterivagt, som de lod bryde frem mod de danske udfald; danskerne lærte efterhånden, at når de ville foretage et udfald, skulle nogle af

fæstningens kanoner på forhånd være rettet mod »Rakkerhullet«.

Området mellem D og H i den dækkede lavning ved St. Jørgenssøs udløb blev indrettet til et hovedkvarter og befæstet udad mod eventuelle danske hjælpestyrker med »tenailleværket« HID og ind mod byen ved brystværn DJK langs grøften inden for retrenchementet. At den sidste linie blev lagt her og ikke oppe på voldkanten, viser voldens ringe størrelse, men den var dog så stor, at hovedvejen (nuv. Vesterbrogade) førte under volden gennem en tømmerport, og denne dækkedes af »ravelinen« J.

Til en stor standardbelejrning hørte dengang en udadrettet »circumvallationslinie« og en mod byen rettet »contravallationslinie«, og hærens kvarterer skulle ligge i ringområdet mellem disse; ved København var chancen for en dansk hjælpehær udefra kun ringe, og endvidere terrænet så opdelt af Søerne, at dobbeltringen kunne indskrænkes til de ovenfor omtalte støttepunkter. Inden for »contravallationslinien« førtes så løbegrave og batterier – beskyttede mod udfald af tætliggende små skanser – frem mod de dele af fæstningen, man ville angribe. Det må erindres, at dette foregik, før Vauban opfandt sin sindige, men ufejlbarlige belejringsmetode.

Lad os nu betragte belejringsløbegravene. På det centrale vejkryds i den ødelagte forstad byggedes en større skanse L (»die Brill« = lynetten, men det vil føre for vidt at gå ind på dette ords skiftende fortifikatoriske betydning); den armeredes med let skyts, og en forbindelsesgrav førte i slangebugtninger fra J frem hertil. De første bombardementer foretoges fra batterier på yderkanten af St. Jørgenssø, men i september blev diget M foran søen udnyttet til opstilling af 22 kanoner til beskydning af byen, og dette store batteri beskyttedes – foruden af palisader og den foranliggende sumpede jordbund – af en skanse N (»Wohlbedacht«), hvorfra to parallelgrave gik

hen til L. Så vidt var belejringsarbejderne uangribelige for danskerne.

Angrebet zigzaggede videre frem langs OP. De beskyttende skanser var bygget på sædvanlig måde, d.v.s. ganske små (10–15 m i kvadrat inden for ildlinien), kraftigt palsadeværnede, og således at gravene om dem indgik i løbegravene. Henimod begyndelsen af oktober indledte svenskerne et koncentrisk angreb mod Jarmers Bastion IV. En skanse (»Leüs im Pelz«) blev omsider bygget ved Q, efter at danske udfald flere gange havde ødelagt det påbegyndte anlæg; det var ved denne skanse, at general Jacob de la Gardie blev dræbt (ifølge et kort i Krigsark. Sth.). Samtidig var en stærkt traverseret (med tværvolde) løbegravsforbindelse ført ad dæmningen mellem Søerne (nuv. Gyldenløvesgade), og et værk (»Naaswijs«) – som forgæves blev angrebet af danskerne – byggedes her. Beskyttet af denne skanse blev der på denne ende af dæmningen M (uden for venstre rand af figuren) opstillet 10 stk. svært skyts, som herfra på 200 m's afstand kunne beskyde Jarmers Bastion. Samtidig skubbedes værkerne frem mod Vesterport, hvor skansen R (»ultimus reductus«) anlagdes; i afsnittet om gravene er omtalt den risiko, et svensk attentat mod Vesterportkammen ville indebære for vandstanden foran Jarmers Bastion. I de sidste uger af belejringen konsolideredes løbegravsnettet foran Vesterport til den på figuren viste skikkelse; danskerne forstyrrede stadig, og bl.a. erobrede skansen R under et udfald ved et håndgranatangreb.

De danske befæstningsarbejder mellem Vesterport og stranden er omtalt ovenfor. I første halvdel af september byggedes ravelinen V mellem Vesterports og Jarmers Bastioner; det er bemærkelsesværdigt, at den er større og mere regelmæssig end de i første omgang byggede raveliner II og III. Den lå gunstigt (smlgn. højdekurverne), og styrkede den svage Jarmers Bastion, da angrebets tyngde-

punkt skubbedes herhen. Senere lykkedes det at få bygget det lille forværk VI, der lå, hvor kanalen fra Peblingesøen afgrænsede kampområdet mod nord, og den dækkede vej blev fra Vesterport forlænget helt herhen. For at have fuld nytte af disse raveliner må der have været en forbindelse over graven, og i tømmerregnskabet omtales »Raches Porten« bag ravelinen V, men vi kender ikke noget nærmere til dens indretning.

Jarmers Bastion blev temmelig medtaget af beskyddningen. Brystværnene på den og på de flankerende nabobastioner (Hahn og Vesterport) kunne kun repareres ved, at der om natten opsattes tømmerkister, som blev fyldt med jord. Den 12. oktober anskaffedes blik- og kobberør til miner (som kunne nedgraves under eventuelle brecher i bastionen), og på et nedenfor omtalt kort er angivet nogle blyantstreger, som vist må forstås som en »afsnits«konstruktion i bastionen. Husene bagved lå tæt ind under volden, og de blev nedrevet, dels fordi de hæmmede færdselen ved volden (i tilfælde af brand i dem kunne der også opstå farlige situationer for forsvaret) og dels for at udnytte tømmeret til palisader; de var i forvejen stærkt medtaget af beskyddningen.

I løbet af 2½ måneds belejring var svenskernes værker nået ind på en afstand af 150 m fra voldens brystværnskrone; hvor længe det ville vare for dem at arbejde sig gennem det resterende vanskeligste stykke, ville helt afhænge af, om danskerne kunne opretholde den forbløfende energi, som de hidtil havde udvist.

Den hollandske hjælp nåede imidlertid frem i rette tid – den 29. oktober stod søslaget i Sundet, og den påfølgende nat forlod svenskerne alle deres anlæg. De indrettede sig nu en stærk lejr i Brønshøj (beskrevet af R. P. Rasmussen i HMK 2, I, 242 f.) og med en fremskudt alarmkanse nær nuværende kryds mellem Borups Allé og Hillerødgade. Svenskernes belejringsanlæg blev undersøgt af danske

ingeniørofficerer, hvorefter sløjfningen af dem begyndte den 3. november.

Den på figuren viste rekonstruktion af løbegravene bygger især på kortet V.L. XXIII, der må være et direkte resultat af den nævnte undersøgelse, og viser altså tilstanden efter belejringens ophør. På nogle svenske kort er der mindre afvigelser, som skyldes, at de gengiver visse enkeltheder i løbegravene, som senere er blevet ændret. Dette er bl.a. tilfældet med kortet hos Pufendorf, hvori det dog vist er kobberstikkerens skyld, at det markante løbegravshjørne »Scharfes Eck« er vist som en skanse; dette kort giver også navne på skanserne, hvoraf nogle er nævnt i det foregående. To ensartede danske kort, hvoraf det ene er gengivet i V.L. XXIV, fortjener et par særlige ord. De består af to samtidigt tagne kopier af planen af de danske fæstningsvolde (man kan endda af nålestikkene se, at det gengivne kortblad har ligget underst ved kopieringen), og herpå er – i forskelligt omfang – indtegnet nogle af de svenske skanser, med beliggenheden temmelig rigtigt indpejlet, og endvidere mere løst nogle af løbegravene og batteristillingerne (og desuden er der sporadiske oplysninger om svenske afdelingers kvarterer); de fjernere (og fra volden usynlige) løbegrave er ikke indtegnet, og de sidst anlagte værker er heller ikke med. Man tager næppe fejl ved at påstå, at det er kort, som under belejringen er tegnet af danske officerer til brug ved artillerikampen og til planlægning af udfald.

I 1659 blev brystværn og voldskråniger istandsat, men egentlige nyanlæg var overflødige på denne front. Efter krigen bibeholdt man ravelinen ved Vesterport, idet vejen førtes midt ud gennem den (kort i Krigsark. Sth.), men i 1667 begyndtes en fuldstændig omdannelse af volden med en ny Vesterport og store bastioner. Ved navngivningen af de nye bastioner mindedes man Schack, Ahlefeldt og Gyldenløve.

Østervold

Planerne til det nye St. Annæ Kastel har ligget nogenlunde fast fra 1627, og kort tid efter fattedes planen om at lægge en befæstningslinie fra den gamle vold ved Nørreport og op til den nye skanse. Det var en tilslutningslinie til et fremskudt fort, ligesom de samtidige retrenchementer foran Vestervold, men medens disse var relativt spinkle provisoriske anlæg, som i deres linieføring rettede sig efter terrænforholdene, skulle den nye Østervold være et permanent fæstningsanlæg, med en linieføring suverænt bestemt efter kunstens matematiske regler, og med volde af dimensioner som de gamle byvolde. Forskellen mellem retrenchementets bastionsfronter på 180 m og den nye volds på 245 m er mere signifikant, end man måske umiddelbart ville tro; det er forskellen mellem provisorisk og permanent befæstning.

Gangen i arbejderne med den nye voldlinie og dens successive forandringer i tiden frem til Svenskekrigen står i nær forbindelse med byplanerne for området inden for volden, og der findes udførlige fremstillinger af det, især hos V. Lorenzen («Chr. IV's Byanlæg») og hos Forchhammer (B.B.), så vi skal nøjes med at betone visse mere tekniske sider.

Endepunkterne af volden var givne, nemlig Nørreports Bastion N og St. Annæ Kastel S. Det nye byområde tænket udbygget efter en centralsymmetrisk plan, »Oktogonplanen«, med en stor ottekantet midterplads med centrum ved det nuv. kryds mellem Borgergade og Dr. Tværgade. Den nye vold skulle på strækningen ST nærmest Kastellet have et par bastionære fronter, som (med nogenlunde tilnærmelse, grundplanen kendes kun fra to ret løse kort, V.L. IV og V) udgjorde et udsnit af en regulær polygon med nævnte centrum. Men planen kunne ikke fortsættes efter dette system, dels lå Rosenborg i vejen,

og dels ville man gerne have en naturlig tilslutning til den gamle vold. Den opgave, at forbinde to fjerntliggende voldstykker, havde sin standardløsning i datidens lærebøger, nemlig at forbinde dem med et udsnit af en regulær polygon på en sådan måde, at retningerne i endepunkterne gik jævnt over i hinanden. I det foreliggende tilfælde blev der fra bastionsspidsen ved »Runde Kirke« T (et punkt ved nuv. gangbro over banen til Østre Anlæg) og ned til N lagt

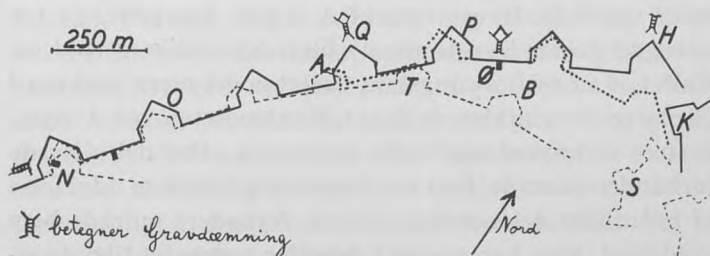

Fig. 4. De successive voldlinier på Østervold 1630-1660.
1:20.000

fire bastionære fronter, som udgjorde et udsnit af en regulær 40-kant (måske 36-kant). Dermed gik den gamle vold jævnt over i hinanden, og Rosenborg var indlemmet. Den nederste punkterede linie på fig. 4 angiver voldprojektets magistrallinie.

Bastionsfronterne er 245 m fra saillant til saillant; bastionerne er ret små, man har tilsyneladende fulgt den gamle regel om, at kurtinen er $\frac{2}{3}$ af den indre polygonside, og flanken = halvstruben = $\frac{1}{6}$ af den indre polygonside. Bastionerne er temmelig stumpvinklede, det er en ældre mere sydeuropæisk præget form, der er anvendt.

Hvor meget der blev opført af den nye vold, er svært at vide. På kortet V.L. V er et stykke AB af volden angivet som »das neuwe angelegte Werck«, men det må vist opfattes konjunktivisk; i den nedenfor omtalte næste arbejds-

periode bliver volden netop flyttet på denne strækning. Planen var uheldig med hensyn til placeringen af Østerport og tilslutningen til et svagt udenværk af Kastellet.

I 1642 begynder en ny arbejdsperiode efter en ændret plan, og Hans J. Schiørt kom til at stå for arbejdet. Han bibeholdt de sydligste tre fronter af den forrige plan, så man tør antage, at de var bragt til nogenlunde fuldkommenhed; dog er det tvivlsomt, om tilslutningen til den gamle vold ved Nørreport var i orden. Men fra »det Bulværk ved K.M. Have« (punkt A, i nuv. Sølvgade, ud for anlægget foran Kunstmuseet) blev den tidligere vold erstattet af en ny fæstningsbue, drejet noget mere mod nord (den øverste punkterede linie). Konkaviteten ved A viser, at man ved nyanlægget ville læmpe sig efter det allerede forhåndenværende. Den nye linieføring betød en udvidelse af byen, idet det nordlige af nuv. Nyboders område blev inddraget. Man har næppe i detaljer overvejet tilslutningen til Kastellet, da arbejdet på dette nærmest var gået i stå. Bastionsfronterne blev længere end de ældre, ca. 300 m, og bastionerne noget mere fremspringende, men stadig temmelig små.

Der blev arbejdet effektivt på denne voldlinie, og Schiørt fik udbetalt store beløb. I 1647 begyndte man at benytte den nye Østerport Ø (DSB's transformatorstation ved Nyboderskolen angiver nu dens plads). Porten selv var en simpel, men solid, tømmerpassage gennem volden, ved de senere voldarbejder angives konstruktionens bredde til »1R 5f 3z« (d.v.s. ca. 5½ m). Kongen har måske følt porten som et tilbageskridt fra hans ungdoms pragtfulde portbygninger med spir og skulpturer, men den var effektiv og havde den fordel, at voldens brystværn uhindret passerede hen over den. Den var ikke noget usædvanligt for tiden, Eyland v. Bellisiren (»Niederländisch Festung«, Dresden 1632) anbefaler tømmerporte, og skriver »Hieraus erscheint, dass Pforten, die von köstlichen Arbeiten,

mit Pfeilern und Seulen gezieret, unnötig, weil der Feind in Stürmen etlicher massen eine Beschützung und Auffenthalt hat«. Porten blev bevaret, da Rüse udbedrede Østervold i 1660'erne, selv om han, vel også af hensyn til tømmerkonstruktionens begrænsede levetid, forudså en flytning, men porten holdt lige til 1680'erne. Ubetydelige rester af den er fundet i moderne tid ved voldens sløjfning.

Volden af 1642 var ikke nogen radikal løsning af problemet, og samtidig var fæstningsbygningskunsten gået fremad. Freitags meget udbredte bog (første udg. 1631) anbefalede større bastioner, og denne udvikling blev forstærket i 1640'erne og fandt bl.a. udtryk i Dögens og Goldmans værker. Bastionerne skulle være større og stadig mere fremspringende (d.v.s. stor »sekondflanke«); dersom der blev skudt breche i en bastionsface, skulle det være muligt fra nabobastionen at skyde kraftigt ind på brechen (skråt forfra) med håndvåben.

I 1647 begyndte man at overveje en ombygning af volden, og når vi overhovedet kender Schiørts linie (endda detailleret), er det kun, fordi den optræder som referenslinie i planerne til ændringsforslagene. Et kort (V.L. VII 1) angiver en moderat opretning af linierne, med lidt større bastioner og saillantvinkler på 90° (»fransk system«). Men man besluttede sig til en mere gennemgribende forandring. Man har flere projekter fra 1647-49, »Drøftelsernes Aar«, som V. Lorenzen kalder dem, og i flere af dem lader man meget naturligt voldforbedringerne udstrække sig til Vestervold.

Den nye vold blev bygget fra og med Nørreports Bastion N og op til det nye kastel K mod nord, og det fremgår af tegningerne, at volden var fastlagt på et tidspunkt, hvor kastelets udformning endnu var genstand for overvejelser.

Voldlinien blev lagt således, at de nye kurtiner nogenlunde fulgte de tilstedeværende, men da den gamle vold bestod af en ældre og en nyere del med hver sin frontlængde,

medens den nye vold fik en ensartet frontlængde på 275 m, d.v.s. en mellemting, måtte bastionerne forskydes sidelæns, og desuden blev de betydeligt forstørret. Et punkt var fastlagt på forhånd, nemlig den nye Østerport Ø, og kurtinelinien omkring denne blev derfor tegnet eksakt oven i den gamle kurtine. Da man på dette sted i moderne tid sløjfede Christian V's store vold, fandt man indeni og med praktisk talt samme magistrallinie volden fra ca. 1650 og i denne volden fra 1642. Et lignende fænomen kan iagttages på et træsnit fra sløjfningen af volden foran Garderkasernen (gengivet i »Før og Nu« 2, s. 3).

Voldlinien blev lagt således, at konkaviteten ved A forsvandt, og i øvrigt har ingeniøren helt frigjort sig fra den flere gange i det foregående omtalte afhængighed af regulære polygoner. Bastionsfronterne følger efter hinanden, for det meste samlet parvis, således at to successive fronter ligger på ret linie, og i øvrigt med vinkler afpasset efter de stedlige forhold. Magistrallinien er tegnet efter bestemte matematiske principper, af en stor studietegning af volden i målestok 1:1040 (altså 20 gange så lang som fig. ovenfor; Kgl. Bibl.) fremgår, at enhver kurtine er eksakt lig summen af de to facer ved samme front.

Fortifikation er et fast kapitel i datidens matematiske lærebøger, og fæstningskonstruktørerne var tidens fornemste anvendte matematikere. Videnskabshistorisk er det nu interessant at se dette udprægede eksempel på, at en matematiker skaber en metode, som er så alment anvendelig, at han kan frigøre sig fra usaglige regularitetskrav. Spørger man, hvem der er mester for detailprojekteringen, er der næppe tvivl om, at det er Georg Hoffmann. Den øverste ledelse af arbejderne havde Axel Urup (se V. Lorenzens bog om denne), men Georg Hoffmann var underingeniør hos ham ved København 1647-49, hvorefter han kom til Fredericia for at dirigere arbejderne der. Nu er det således, at alt det særegne ved Østervold genfinder

vi på tegningerne fra 1650'erne af Fredericia. Georg Hoffmanns matematiske metoder kender vi, idet hans fætter Chr. Heer (også en habil fæstningsingeniør og -forfatter) fremsætter dem i »Speculum artis muniendi« (Leipzig 1694), selv om de på dette tidspunkt må have virket noget forældet (Hoffmann var da for længst død). Heer omtaler metoden som en »invention«, og den har det for datidens fæstningslitteratur usædvanlige matematiske særpræg, som er skitseret ovenfor.

Metoden er anvendelig for bastioner anbragt på hjørner, hvis vinkel kan have enhver størrelse mellem 90° og 180° , og som et biresultat af den subtile konstruktion opnås det ikke sædvanlige, at en kurtine bliver eksakt lig summen af facerne ved samme front. Både på Østervold og ved Fredericia er vinklen med tilnærmelse 180° , og en til konstruktionen svarende regning giver i dette specialtilfælde $\text{face} = \text{halvkurtine} = 2 \text{ gange flanken}$, og en vinkel på 45° mellem face og kurtine. Et andet sted nævner Heer, at Fredericias kurtiner er 42 roder, og med dette mål giver regningen en frontlængde på $(1 + \sqrt{2}/2) \cdot 42 \text{ roder} = 270 \text{ m}$, hvilket stemmer så godt, som man kunne vente, med den foran nævnte frontlængde for Østervold, og de andre relationer stemmer også. Vi skal ikke her gå ind på en mere detailleret undersøgelse. I bogen betragtes som eksempler dels vinklen på 180° , som lige er omtalt, og dels vinklen 120° , d.v.s. i en regulær sekskant, og det er netop det tilfælde, som indtræffer ved det 1649 påbegyndte kastel, hvor metoden også blev anvendt. I det sidstnævnte tilfælde bliver resultatet fortifikatorisk mindre godt, og Georg Hoffmann var selv sammen med Axel Urup i 1661 med til at godkende Rüses plan til det nye kastel.

Ligheden mellem Østervold og Fredericia viser sig ikke blot i plantegningen, men også i voldens profil, og ligeledes kom udførelsen af arbejderne til at forløbe parallelt de to steder.

Profiltegning IV er et forsøg på at give Østervolds profil; den er tegnet med hjælp af kendte Fredericiaprofiler, og desuden har man som nævnt gjort visse jordfund. Foran volden skulle være en faussebraie (nedre forsvarslinie), men man havde ikke nået at opføre dens brystværn, så der fandtes derfor en ca. 20 m bred tom terrasse mellem volden og graven. Man plejer at anføre, at der fandtes faussebraie ved Fredericia i 1657, men situationen var omtrent som ved København, idet kortene viser, at terrassen kun på to mindre strækninger var forsynet med brystværn.

I Østre Anlæg findes en rest af Peuchlers Bastion, og foran bastionens facer ligger endnu terrassen mellem volden og graven; det er det sted ved København, hvor man bedst kan lade tankerne gå tilbage til befæstningen fra Svenskekrigen, men den moderne tilskuer bør dog erindre et par ting. Dels, at voldhøjden indenfor (hvor nu »Danmarksmonumentet« står) er en del højere end Frederik III's vold; bastionens skråninger ned mod terrassen er derimod så godt som uændrede, de er forskudt et par meter ved de senere voldarbejder. Dels, at faussebraien kort efter belejringen blev forsynet med det brystværn, som det hele tiden havde været planen at anlægge; det ligger der derfor nu, undtagen foran selve bastionsspidsen, hvor det har måttet vige for at give plads for en buste af Sophus Bauditz, som af en eller anden grund er anbragt på dette lidet besøgte sted. Og endelig, at vandet i graven i 1658 næsten nåede op til terrassen, og graven var en del smalere; det flade fortærræn – helt blottet for udenværker – nåede et stykke ind over den nuværende grav foran bastionen.

Graven er omtalt nærmere i et andet afsnit. Foran graven var afgrænset en strimmel fortærræn, og det har vel været planen at lægge et glacis her med en dækket vej, men det skete først i slutningen af århundredet. Ved Fredericia var situationen ganske den samme, glaciset var

afmærket, men det fandtes ikke i 1657 (en lille strækning blev anlagt i 1700-tallet, og foran den øvrige fæstning kom det først i 1849).

Byggegrundene strakte sig ind til ca. 100 m foran fæstningsterrænet, dog var nogle af de nærmeste grunde bortskødet med det forbehold, at de kun måtte have plankeværk, men ingen bygninger, på den mod fæstningen vendende side.

Udenværker havde man ikke fået gjort meget ved i 1657. Det var nødvendigt at få raveliner foran portene. Ved århundredets begyndelse havde man opfundet petarden, en krudtladning i et svært spandlignende metalhylster, som, hvis den blev anbragt op mod en port eller tyndere mur, ved sin eksplosion ville slå igennem den (det synes at bero på den specielle »hulladningsvirkning«, som er genopfundet ved sidste verdenskrig og anvendt til ødelæggelse af bunkers og tanks), og man havde oplevet nogle slående eksempler på dens anvendelse til overrumpling af ubevogtede fæstningsporte. Ved stormen på København ville svenskerne i øvrigt anvende petarder til at erobre Løngangen ved Vandkunsten, men de nåede ikke ind på så tæt hold, at det kunne lykkes. Foran Østerport var anlagt en ravelin, og det var også stærkt fornødent, da der ikke var nogen bro her, men foreløbig kun en vejdæmning, som var nødvendig til opstemning af vandet i graven.

Ved Nørreport var man i 1650'erne begyndt at bygge en ny port til erstatning for de gamle porttårne ud for Nørregade; tilsyneladende havde Axel Urup i 1650 planer om murede porte, som skulle »give Fæstningen Anseende og Kredit« (Lassen nr. 93), men man nøjedes nok med at bygge en tømmerport af samme type som Østerport og de samtidige Fredericiaporte. Beliggenheden blev den planlagte og fortifikatorisk rigtige ved nuv. Frederiksborggade, og i 1671 blev den prægtige murede Nørreport opført på samme sted. I 1657 blev der i anledning af krigen

lagt en ganske lille ravelin foran porten, og man klarede sig med den krigen igennem; stedet lå jo beskyttet bag Søerne. Det første voldarbejde efter krigen bestod i bygningen af en ny ravelin.

Lad os nu se, hvilke arbejder krigen gav anledning til, og lad os foreløbig blive ved portene. Den 11. august 1658 om aftenen blev byens porte på Sjællandssiden lukket, og portfløjene stod solidt lukkede indtil efter freden 1660; på nær enkelte undtagelser blev kun den lille gangdør åbnet for den militære passage, for indhentning af tømmer, og når det ellers måtte være nødvendigt. Broerne blev afbrudt, evt. erstattet af lette skydebroer, og dæmningerne og ravelingravene foran blev rigt forsynet med spanske ryttere, spærrebomme og palisader. Ved Nørreport blev portrummet fyldt med jord med kun en smal gennemgang til døren (fortæller Hjørring), og der forfærdigedes stenkister, som på ruller kunne skydes foran portåbningen (hvis dette skulle lyde fortidigt for den moderne læser, kan bemærkes, at man ved broerne i Malmø kan se betonblokke på forvitrede rullemekanismer fra sidste verdenskrig).

Portkontrollen var meget streng; Hjørring fortæller, hvorledes han tilbragte en novembernat hos den danske vagt i ravelinen foran Østerport, inden han næste dag kunne få lov at gå ind gennem døren. Ved fredsforhandlingerne måtte de fornemme herrer inde i byen lade sig transportere til porten, så til fods gå ud gennem døren og over i ravelinen, hvorfra de i tilsagte vogne blev kørt til forhandlingsbygningerne ved Rådmandsmarken. Materialerne til disse bygninger blev pr. pram sejlet til et punkt lige uden for Kastellet, og så transporteret videre pr. vogn. Afspærringen følte streng, i isvinteren måtte præsterne fra prædikestolen understrege forbudet mod civil færdsel foran fæstningen, og Hjørring skildrer malende glæden, da portene blev åbnet og bønderne igen kom til byen.

For voldens vedkommende er det af det foregående fremgået, at tilstanden var noget ufærdig; den angivne profil har ikke været opnået alle vegne, og der har mange steder været mangler ved brystværnet. Krigen før Roskildefreden havde ganske vist givet anledning til visse forbedringer, men det var ikke blevet til meget, da det netop var i frostperioden, man tænkte på Københavns befæstning, og de efter freden udførte arbejder var ikke af en type, som umiddelbart øgede forsvarsværdien.

I august 1658 fik man opkastet midlertidige brystværn, hvor det var nødvendigt, og med hollændernes hjælp blev brystværnene i løbet af 1659 bragt i en varigt brugbar tilstand.

Et vigtigt armeringsarbejde var konstruktionen af »Batterier«, d.v.s. træbriske, hyppigt i form af lidt ophøjede træplatforme, til kanonerne. På en færdig vold ville man måske have haft nogen, til en vis sikkerhedsarmering, men det synes, at de alle måtte forfærdiges fra nyt ved København (dog vel Kastelets kystbatterier undtaget). Desuden måtte de vedligeholdes og blev ofte ændret i overensstemmelse med fjendens angreb eller på grund af arbejder på volden. Endvidere måtte der bygges små tømrede krudthuse, materialskure o.s.v.

Da belejringen trak i langdrag, og særlig da vinteren kom, blev det nødvendigt at bygge »corps de gardes« (i daglig tale »cortegaler«), d.v.s. opholdsrum til den nødvendige store vagtstyrke, for det meste i form af barakbygninger, som har ligget på og bag volden og i udenværkerne. Man hører mange gange om anstrengelserne for at skaffe materialer til dem, og i skildringerne fra belejringen hører man om livet i dem. De var forsynet med ovne, og man hører om, at der i nogle fyres med engelske stenkul. »Cortegalerne« fandtes naturligvis på alle fæstningens fronter, men medens man på nogle af de andre steder havde en vis hjælp ved at benytte forhåndenværende huse

lige bag volden, så frembød den ringe bebyggelse bag Østervold kun få muligheder herfor. I bebyggelsesplanerne fra omkring 1650 for Ny-København var der afsat nogle smalle byggegrunde langs indersiden af volden, uden tvivl beregnet til kaserner, således som man både tidligere og senere brugte det i udlandet, og hvis de havde været opført, havde det været en stor hjælp, men i de senere udformninger af byplanen blev tanken forladt.

På terrassen foran volden blev sat palisader, og på nogle strækninger blev yderligere anbragt stormpæle i volden (således f.eks. på Ny Nørreport Bastion (O), hvor graven måske har været særlig lavvandet).

Til armeringsarbejderne behøvedes fremfor alt tømmer, og Tømmerlaugets regning fra 1660 for arbejderne i krigsperioden (Lassen nr. 146) er et vigtigt dokument til oplysning om, hvad der foretoges. Det er påfaldende, at ved gennemgangen af de udførte arbejder forekommer ustandselig ordene »som siden igien er bleven forandret« eller lignende. I øvrigt må man huske på, at adskillige arbejder er gået gennem andre instanser, f.eks. udført direkte af »Soldatesquen«.

En særlig vanskelighed på Østervold frembød dæmningerne, som skulle regulere vandet i graven. Der var tre N, Q og H foruden Østerportdæmningen; allerede 1657 blev de spærret med palisader ved den ydre ende, og ved Q opførtes 1658 en lille ravelin som et brohovede foran dæmningen og en lille fleche (vinkelbrystværn) på terrassen inden for dæmningen. Ifølge Hjørring virkede det her anbragte lette skyts meget effektivt under stormen på grund af sin lave placering.

På et punkt var Østervold slet ikke opført efter planen, nemlig på den nordligste bastionsface HK ved Kastellet. Graven var meget lavvandet, også rundt om Kastelbastionen K, og der var praktisk talt ikke nogen vold, så her var et hul i befæstningen, som det temmelig svage kastel

ikke var i stand til at beherske. I afsnittet om gravene er svenskernes observationer på dette sted omtalt, og Dahlberghs spionkort (V.L. XXII) viser også interesse for dette punkt; det er om dette sted, det hedder, at det svenske rytteri eskadronvis kunne have indredet. Patrioten Jens Lassen ydede en indsats her ved i augustdagene 1658 at lave en interimistisk spærring af nogle hundrede (?) vogne; på hans initiativ blev dernæst mere varigt nedslået tætstående pæle forsynet med jernpigge, og bag dem tømret et galleri, som på stolper blev ført over Kastelsgraven til K, så man dækket af svære egeplanker fra dets skydeskår kunne forsvare pælespærringen. Derved opnåede man også at få en fordelagtig forbindelsesvej over til Kastellet. I løbet af krigen er det »endeel nu siden igien bleven forandret«, siger tømmerregnskabet.

Af alt det foregående fremtræder manglerne ved Østervold. Men det må fremhæves, at det var det mest moderne afsnit af befæstningen, og de store bastioner gav gode forsvarsmuligheder. Den mindre stejle yderskråning blev misforstået af kritikerne (se afsnittet om profilerne).

Efter krigen blev volden forhøjet og gravene uddybet, og der kom raveliner og glaciser, der strakte sig et par hundrede meter frem i terrænet. Samtidig blev bastionernes linier moderniseret og modificeret, så de bedre passede til de større højdeforskelle. At dette sidste var vigtigt, og at Hoffmanns grundplan ikke egnede sig til en så stærk profil, som man måske somme tider havde overvejet at udføre, kan ses ved sammenligning med Fredericia, hvor man også forhøjede og uddybede, så gravene blev næsten V-formede, men beholdt grundplanen; gravflankeringen blev derved dårlig, og i 1861-64 måtte man foretage store jordarbejder for at forbedre forholdene ved den mest udsatte del af fæstningen.

De to bastioner, Q og P, hvor svenskernes storm blev afslået, fik siden navn efter cheferne ved denne lejlighed, Quitzow og Piichler (forvansket til Peuchler).

Kastellet

Christian IV byggede 1624 et par blokhuse på skibsskrog til forsvar af havneindløbet, men han besluttede snart efter at befæste løbet på en mere storslået og mere varig måde.

Ca. 1627 begyndte opførelsen af St. Annæ Skanse, et stort værk, hvis perimeter mod landsiden bestod af fire bastionære fronter, liggende som halvdelen af en regulær ottekant. Ottekantens diameter dannede en omtrent 700 m lang retlinet afgrænsning mod søen, så her var plads til opstilling af over et hundrede kanoner, der kunne forsvare havneindløbet. Foran de tre helbastioner mod land var planlagt tre små kronværker (udenværker). Den lange linie lå solret nord-syd (ligesom ved de senere kaster). Planen til skansen kendes kun fra to ret løse kort (V.L. IV og V).

Med den sædvanlige foragt for terrænforholdene var det meste af værket projekteret i det åbne vand, men medens det nylig fuldførte Christianshavn var bygget på dybder op til $\frac{1}{2}$ m, så ville den nye skanse, som vendte ud mod det dengang åbne sund, komme til at ligge på dybder, som for den sydlige dels vedkommende nåede op på 4–5 m (ifølge Ramsings kort). Det skulle efter mange års arbejde vise sig, at værkets opførelse var umulig.

Dets bygningshistorie er, så vidt dokumenterne tillader det, klarlagt af V. Lorenzen og i B.B. Man har i hvert fald arbejdet på de tre kronværker, men det sydligste ved man ikke meget om. Det mellemste kendes i det refererende kortmateriale kun fra Dahlberghs kort 1658 (V.L. XXII), hvor han dog har drejet det noget for at få det i samklang med det senere kastel. Dets grave angives som halvtørre, og selv da det var nyt, har voldens højde sikkert kun været ringe efter tidens sædvane for sådanne værker. Det var uden militær interesse i 1658. Det nordligste kronværk

kendes fra to kort; på det ene (V.L. VII 1) er det indtegnet sammen med de omliggende fæstningsanlæg; på det andet (V.L. XII) ses kun kystlinien, men denne markerer

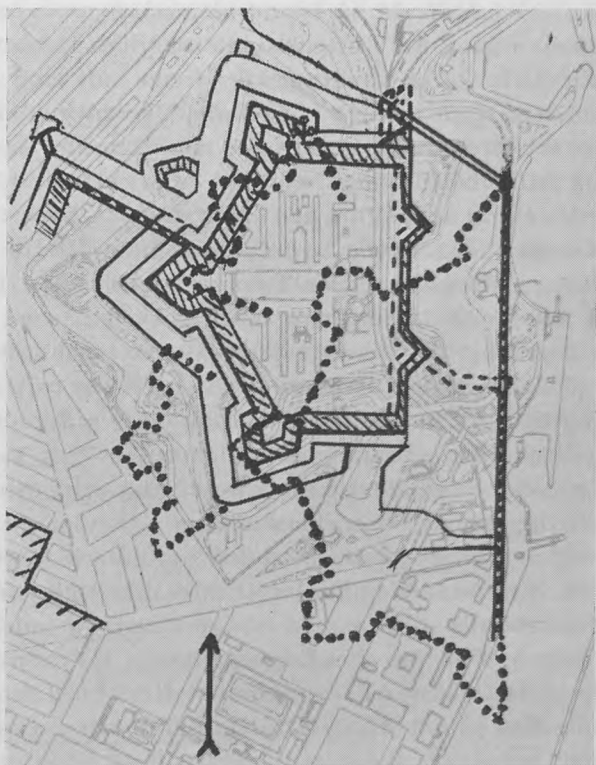

Fig. 5. St. Annæ Skanse (prikket) og Kastellet 1658 indtegnet på moderne kort. 1:10.000

tydeligt kronværkets østlige side mod stranden og to afbrudte stykker af glacisdæmningerne foran dets grav. Af disse kort fremgår med temmelig stor sikkerhed, at i hvert fald det nordre værk er bygget kortere og bredere end indtegnet på projekterne. På hosstående skitse er kronvær-

kernes magistrallinie derfor ændrede på denne måde (punkterede ligesom hele Chr. IV's skanse); derved opnås også en bedre samklang med Nyboders gamle nordre afgrænsning (antydnet på fig.).

Skansens hovedvold mod landsiden nåede man næppe at komme i gang med, meget skulle opfyldes i stranden, og man måtte derfor først bygge den lange linie mod søen, begyndelsen til det senere Langelinie. Dæmningen skulle bygges af store tømmerkister, som med sten blev sænket ned på rette plads; man arbejdede i en årrække, men det lykkedes aldrig at fuldføre den sydligste ende, hvor vanddybden var størst. Et par tilslutningsdæmninger fra land blev bygget, bl.a. den, hvor Toldboden anbragtes. Efter nogle års forløb kunne man opstille kystskyts på den lange dæmning, og på kortet V.L. VII 1 er tegnet »Batterie« på dæmningen. Dette kort, som egentlig er en studietegning til voldarbejder på Østervold, giver måske noget af sandheden om befæstningssituationen i 1647; de kanonbesatte dæmninger er tegnet i direkte forbindelse med det svage nylig anlagte retrenchement langs stranden ud mod Vartov; man får en følelse af, at den kontinuerte forsvarsring om hovedstaden lå her, og at man ikke rigtig vidste, hvad man skulle stille op med voldenes jordhøje indenfor. Ved krigen 1657 foreslår kommandanten i København, Breda, at batterierne på dæmningen flyttes ind til den sikrere position på det (da opførte) kastel indenfor (Lassen nr. 101).

Den opførte del af dæmningen udgjorde en stor ingeniørpræstation; den blev bevaret i kuppetet fra 1649, og – hvad der er mere forbavsende – også i kuppetet efter Svenskekrigen. Betragter man Henrik Rüses plan fra 1665 af det færdige kastel (V.L. bd. 2, III 2, også i »Danmarks Riges Historie«), gribes man af beundring for den overlegne geometriske linieføring; den gamle Østervold til venstre i tegningen virker diletantisk, og, hvad der har

interesse her, den østlige lange rette begrænsningslinie virker uharmonisk i helheden. Denne linie er den gamle stenkistedæmning, som Rüse holdt sig indenfor. Oplysende i denne forbindelse er et kort i Nationalmuseets arkiv (V. Lorenzen henfører det til ca. 1648 (HMK 2, IV, 185), men Rüses karakteristiske »Smedelinie« lader der ikke være tvivl om, at det er senere); i teksten på kortet fortælles det bl.a., at mod syd er stenkisterne bevaret, medens de i den nordlige del er afbrudt ved vandfladen, dette er utvivlsomt gjort i 1659 for at skaffe frit skud fra kastelsvolden (se nedenfor).

Ved 1640 var fuldførelsen af skansen efter planen opgivet, og selv om man nok stadig havde tanken om et kastel herude, så lod man dets udformning vente, indtil Østervold var færdigprojekteret. Ca. 1648 nåede man så langt, og volden skulle ende med en lang flankeløs linie ind mod kastelet (den naturlige løsning), og man kunne så begynde at projekttere dette. De to fæstningsopgaver var dog intimt forbundne, og de samme mænd stod for arbejdet; Axel Urup havde overledelsen, og ingeniørtegningerne må skyldes Georg Hoffmann. Hvad der i afsnittet om Østervold er anført om Hoffmanns geometriske konstruktioner, gælder lige så vel kastelet, selv om bastionsformerne her bliver anderledes på grund af de skarpere vinkler, og det må indrømmes, at resultatet af systemets anvendelse her fortifikatorisk ikke bliver så godt (flankeforsvaret af bastionerne bliver svagt, flankerne ca. 25 m lange).

Kastellets symmetriakse blev lagt godt 200 m nordligere end skansens, derved fik Østervold et næsten retlinet forløb og blev betydeligt stærkere, og de mislykkede dæmningsarbejder havde også vist, at anlægget måtte flyttes mod nord.

Formen af kastelet synes temmelig hurtigt at være fastlagt i store træk, nemlig fire bastionære landfronter,

liggende som fire sider af en regulær sekskant, og en lang linie ud mod søen med et eller flere forsvarsfremspring. Den med så stor omkostning byggede dæmning skulle tjene som bølgebryder for anlægget, man ville klogeligvis holde sig inden for den, og derved endda opnå en grav mod søen (i senere tider byggedes søforter hyppigt med bølgebryder og grav). Endvidere indgik i planen en havn inden for kastelets volde, den kunne have været til fordel på mange måder, bl.a. – selv om det ikke nævnes i de gamle kilder – som basis for stykprammene på Sundet; da søforterne, Trekroner o.s.v., langt senere blev bygget, var det et væsentligt formål, at de skulle være kanonbådshavne.

Med hensyn til placeringen af dette kastel overvejede man flere lidt forskellige muligheder, men blev stående ved en, hvor den lange linie mod søen skulle ligge parallelt med stenkistedæmningen og ca. 50 m inden for denne. Linien skulle have to små flankeringsfremspring. Voldens profil skulle være som Østervolds, dog spinklere ifølge en misforstået regel om, at til lille fæstning svarer lille vold, og ligesom dér blev der afsat terrasse til en faussebraie, som aldrig blev udført. Man overvejede forskellige udformninger af faussebraie og raveliner, i V.L. XI 1 er gengivet et af 10 forskellige forslag, som findes bevaret (Kgl. Bibl.; trods megen hjælpsomhed fra bibliotekspersonalets side har det ikke været muligt at genfinde disse tegninger). Af udenværker kom der kun en lille ravelin ved sammenstødspunktet med Østervold.

Ved udførelsen fulgte man på et punkt ikke den oprindelige plan, idet havnen blev opgivet. Det ret store opfyldningsarbejde har åbenbart afskrækket. I stedet blev den lange søfront trukket tilbage til det planlagte (måske påbegyndte) tværbassins vestside, så afstanden til stenkistedæmningen blev 120 m, altså det dobbelte af den planlagte. Med tilbagetrækningen af sølinien bortfaldt de to halvbastioner i hjørnerne mod stranden, selve linien forsyne-

des derimod med de planlagte flankeringsfremspring. Af det nedenfor omtalte billede fra 1658 fremgår, at der da kun fandtes en ganske lav vold, eller snarere kun et brystværn, på søfronten, og Dahlberghs kort (V.L.XXII) angiver også kun en svag linie her (dette kort angiver inderside og yderside af voldene; ved sammenligning med danske ingeniørkort som V.L. XIII og XVIII må det erindres, at når disse sidste angiver to lignende parallelle linier, så er det magistrallinien og inderkanten af graven, m.a.o. den omtalte terrasse; bl.a. forklarer dette den af V. Lorenzen (HMK 2, IV, 199) omtalte tilsyneladende uoverensstemmelse ved bastionerne).

Hvorledes var nu tilstanden 1657? Da krigen nærmede sig øerne, skriver Breda: »Ob nun gleich hiesiges Castell nicht in seiner Vollkommenheit ist, so ist es doch mit Gräben und Wällen allbereit so weit verfertiget...«, og man må vist gå ud fra, at volden mod landsiden har været i en lignende tilstand som Østervold, altså temmelig hurtigt kunnet gøres nogenlunde brugbar. Når Dahlbergh på spionkortet tydeligvis overvejer et angreb på den nordre kastelbastion – det ville være interessant, om man kunne finde de noter, hvortil kortets numre henviser – så forklares det fuldt ud ved denne bastions dårlige understøtning af naboværker.

Kastellet var i færd med at få en port, vel en tømmerport som på Østervold, men vi ved ikke hvor. Men den var mindre væsentlig, da der sikkert har været et hul i volden i hjørnet ved Toldboden, under belejringen var indgangen på dette sted. I sin skrivelse ønsker Breda at få en besætning i kastellet, og da der åbenbart ikke findes nogen bygninger, anbefaler han at lukke portrummet i enderne med bræddevægge og på denne måde få en corps de garde; senere, under belejringen, bliver der bygget nogle flere barakker til soldaterne. Kastellets indre var et stort tomrum omgivet af jordvolde under arbejde. Pufendorfs pro-

spekt viser et muret hus med takkede gavle, og man kan fantasere om, at det er det, som Rüse 1665 angiver som kommandantbolig, hvor en ikke særlig tilforladelig kastsplan (ca. 1664) i Stockholm angiver krudttårn, hvor der senere blev kirke, og som nu er præstebolig.

I august 1658 blev kastellet sat i forsvarstilstand, bl.a. ved omfattende palisaderinger på den nordre side. Man er sikkert hurtigt gået i gang med at bygge et fremspringende batteri mod nordøst som erstatning for den manglende halvbastion og til støtte for bastionen indenfor. På det store belejringskort (V.L. XXIII) er volden tegnet efter det ikke udførte projekt fra 1649 (med halvbastion), og forholdene på kortet er på dette punkt yderligere forvansket ved en uheldig sammenklæbning, som bl.a. delvis har slugt en kanonpram (hvis rester endda synes bortretoucheret i den fotografiske gengivelse).

Det er interessant, at vi har endnu et billede af Kastellet 1658. I Kobberstiksamlingen findes en stor håndtegning af marinemaleren Willem van de Velde, som fulgte med den hollandske flåde (kopi i Bymuseet). Fra et skib, som lå ved det nuv. bunkerdepot på Refshaleøen, har han tegnet udsigten ind over byen. Forgrunden optages af en nok lidt fantasifuld ophobning af skibe, men for byens vedkommende synes det at være en »fotografisk« gengivelse, der ikke som i belejringsprospekterne forvanskes af alt for stor topografisk forudviden. Baggrunden viser særdeles nøjagtigt byens spir, medens hele mellemgrunden optages af Kastellet. Forrest i denne strækker stenkisterne sig tværs over billedet; til højre ses Kastellets nordøsthjørne med palisaderne, og over dette de nordre fronter af Kastellet, med soldater ved brystværnene o.s.v., og til venstre ses volden og palisaderne ved Toldboden. Tegningen er ufuldendt, men selv i færdig tilstand ville den næppe have ændret det tomme og tågede indtryk, den giver af Kastellets indre.

Isvinteren nødvendiggjorde yderligere palisaderinger mod søsiden, og i januar 1659 lykkedes det kun ved en kraftig isningsanstrengelse at sikre sig mod en svensk styrke, som over isen ville gå uden om Kastellet og ind i byen. Senere lagdes håndgranatrender og jernbeslåede spanske ryttere på volden, og så snart frosten var af jorden, begyndte de større forstærkningsarbejder, som vedvarede hele sommeren; Kastellet var et af de to steder, hvor der arbejdedes mest i den lange slutperiode af belejringen. Der byggedes en hel lille halvbastion på det udsatte nordøsthjørne, brystværnet mod søsiden blev til en vold, og der byggedes en tværlinie ud til stenkisterne, hvorfra søfronten kunne flankeres (punkterede på fig.).

Efter krigen ville man i 1661 bygge et bredt glacis mod søen (sådan som man i 1659 havde gjort på fronterne mod den rolige Kalvebod Strand), men planen blev næsten omgående forladt til fordel for Rüses storslåede kastel. For den eventualitet, at det skulle blive omgæet, fik det en tilslutningslinie mod syd med »Saltholms Bastion« (ned mod nuv. Amalienborg).

Svenskekrigens kastel fortøner sig på mange punkter. Det blev planlagt kort før krigen, var ikke fuldført ved denne, og blev umiddelbart efter den ændret til uigenkendelighed. Det gjorde sin tjeneste som et led i byens forsvar, liggende på et vigtigt hjørne. Det ville have været ude af stand til at spille nogen rolle som isoleret kastel.

Christianshavn

Christianshavn var en selvstændig by, og dens befæstning udgjorde en selvstændig enhed. Befæstningen foreligger vel oplyst, idet man kender den detaillerede kontrakt, efter hvilken den blev bygget; kontrakten blev opfyldt i så godt som alle enkeltheder, og derefter ændredes næsten intet før Svenskekrigen.

Det var i 1617, at Christian IV gik i gang med arbejdet på den nye by, og arbejdet blev overdraget Johan Semp. Man kender et første projekt (V.L. II), dette er udførligt behandlet af V. Lorenzen («Drømmen om den ideale by», s. 77-88), som viser, at det er et stykke dilettantisk skrivebordsarbejde. For at betone, hvor skitse-mæssigt det er, kan det tilføjes, at når Semp mener, at det skulle give plads til 934 byggegrunde, hver på 16 kvadratroder, beror det dels på unøjagtig regning, dels på en helt forkert vurdering af gadearealet, i virkeligheden kunne der ikke engang blive 600 byggegrunde i karreeerne. Byen var tænkt som et centralanlæg, en regulær 10-kant, hvori dog de tre sider var erstattet af en linie ud mod sejllobet. De øvrige syv sider skulle have bastionære fronter, ganske ens, et eksempel på den teoretiske forkærlighed for regulære polygoner; voldene skulle være spinkle (7 alen høje, som profiltegning II, fig. 1), og gravene smalle; bastionerne spidst fremspringende af »hollandsk type« (med stor »sekondflanke«).

Tre måneder senere, 7. dec. 1617, sluttedes den endelige kontrakt. Resultatet blev langt mere realitetsbetonet end det første forslag, og der synes i mellemtiden at være foretaget adskillige iagttagelser på stedet. I stedet for central-symmetri fik den nye byplan kun en enkelt symmetriakse (nuv. Torvegade), og befæstningens symmetri er ændret på samme måde. Men hverken voldenes grundplan eller profiler følger blindt denne symmetri, de afpasses derimod efter terrænforholdene.

Størrelsen af den nye by blev omtrent som efter det første forslag (i B.B. s. 68 er de to forslag stillet op ved siden af hinanden, men målestokken er noget for stor for det første forslag). Dele af voldgaderne er bevaret som gader i det nuv. Christianshavn og angiver således omridset af bebyggelsen, nemlig Store Søndervoldstræde, Chrh. Voldgade (stykket nærmest vest for Torvegade) og Båds-

mandsstræde (nord for Dronningensgade); Strandgade afgrænsede ud mod sejlløbet.

Desværre er Semp's originale kort ikke bevaret, så vi kender ikke den geometriske konstruktion, der har ført til

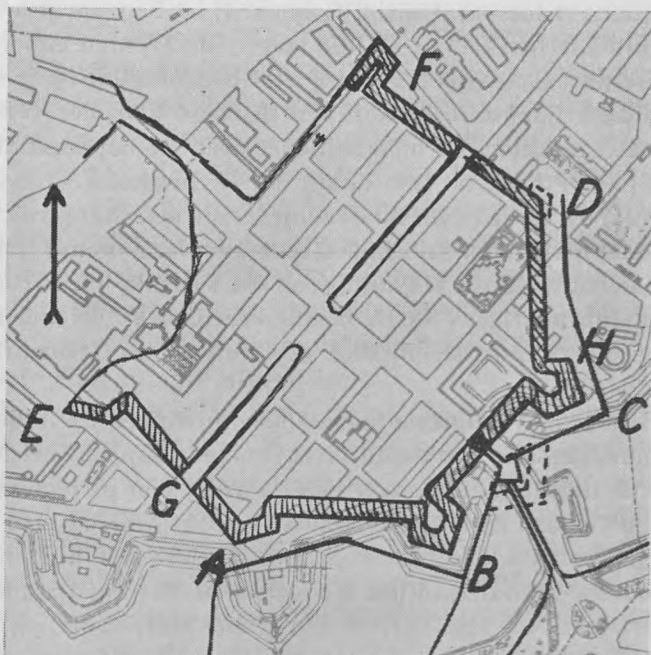

Fig. 6. Christianshavn 1658 indtegnet på moderne kort.
1:10.000

fastlæggelsen af voldens punkter. Hvad der synes sikkert, er, at bastionsspidserne A, B, C og D er valgt først, altså at der er befæstet »indad«; de ligger symmetrisk om Torvegadeaksen og således, at afstandene mellem dem er lige store; om det er med vilje, at de (inden for tegnenøjagtigheden) udgør tre sider af en regulær syvkant, eller om der ligger andre tanker bag vinkelbestemmelsen,

lader sig ikke afgøre. Hertil er føjet de to nogenlunde symmetriske søfronter AE og DF.

Vandet omgav fæstningen undtagen på strækningen ABC, og kun disse to fronter er udført som sædvanlige bastionære fronter, medens AE, CD og DF kun har halvbastionært forsvar. Halvbastionerne E og F synes at have været lidt forskellige, E lidt større, da fronten AE var mere udsat, medens der ved F blot har været et mere sekundært flankeringsbatteri. Til gengæld kom der ved F også et søbatteri ud mod sejllobet over for det samtidigt (1617-18) byggede lille anlæg på Bremerholm (Lassen s. 30; i øvrigt ved man ikke ret meget om småskanserne på Bremerholm). Da København blev udvidet mod nord, mistede batteriet sin betydning, og det ses ikke på kortene fra Svenskekrigens tid. Helbastionerne blev af lignende art som efter det første forslag, dog lidt mindre fremspringende.

Ligesom symmetrien bevidst blev modificeret i voldens grundplan, blev den modificeret i voldens højde og bredde. På de udsatte strækninger blev profilen som på tegning I (fig. 1), med en højde af 9 alen (godt $5\frac{1}{2}$ m) og med en brystværnstykkelse (foroven) på det halve af højden. I moderne tid har man ved udvidelsen af Torvegade fundet Christian IV's vold inden i den senere større vold, og afmærket fundet med en stenlægning på skråningen. Betragter man dette historiske minde, bør man erindre, at den nævnte voldhøjde er regnet fra et niveau, angivet ved en »pejlepæl«, hvis højde ifølge de øvrige oplysninger i Semp's kontrakt må have været ca. $\frac{1}{2}$ m over havfladen, medens den nuværende Torvegade er opfyldt væsentlig højere; endvidere har alle skråningerne i Christian IV's vold været stejlere, end det fremgår af den ruinerede tilstand, i hvilken volden er blevet begravet i den senere vold, og specielt er den nuværende Christianshavns Vold anlagt med en fladere yderskråning end den gamle vold.

Den nævnte profil blev anvendt på strækningen GH. De to fløjstrækninger vendte ud mod det åbne vand, og de fik en svagere profil som tegning II (fig. 1) med en højde af 7 alen og en brystværnstykkelse på det halve af højden. Det er de samme dimensioner, som Johan Semp i det første forslag havde tænkt sig hele vejen rundt.

Gravene blev overalt udført med en bredde af 26–27 m (målt i vandspejlet), medens det første forslag kun havde regnet med 20 m. Det meste af voldlinien vender ganske vist ud mod det åbne vand, men her skulle graven afgrænses udad ved et græstørvebeklædt dige til beskyttelse mod havet. Det er nok tvivlsomt, om kontrakten er blevet opfyldt på dette punkt, og selv om den på et vist tidspunkt har været det, så har diget næppe været holdbart; de mere realistiske kort angiver, at gravens ydre begrænsning kun når op over havfladen foran strækningen AD, endda med større eller mindre afbrydelser.

Vejforbindelsen til Amager gik gennem Amagerport, der blev opført 1624 – det var sidste gang, Christian IV byggede en muret fæstningsport ved København – og ad en bro, forsynet med en vindebro, over graven til diget. Herfra førte så en ca. 200 m lang dæmning over en vig til Amagerland. Der fandtes intet ydre portforsvar, førend der under alarmperioden 1645 blev opført en lille ravelin (14 dages arbejde), vistnok på det sted, hvor vejen krydsede diget; i hvert fald fandtes der 1658 på dette sted en sådan ravelin, uden egentlig grav.

Christianshavns befæstning har stået fuldført i den her omtalte skikkelse ca. 1625, medens bebyggelsen inden for voldene kun langsomt fulgte efter. Fæstningen bevarede nøjagtig dette udseende, til krigen kom 1657, og vedligeholdelsestilstanden må formodes at have været temmelig god.

Christianshavn står som kronen på værket i Christian IV's første udbygning af Københavns befæstning. Ingeni-

ørarbejderne var smukke, men ikke urimeligt store, der blev nok bygget i vandet, men det var på dybder, der næppe nogetsteds har været over $\frac{1}{2}$ m.

Krigen nødvendiggjorde naturligvis armeringsarbejder af samme art som på de øvrige fæstningsfronter, men de blev kun af ringe omfang, og Christianshavn blev ikke på noget tidspunkt udsat for et alvorligere angreb; byen var omgivet af enge og lave grunde i stranden, d.v.s. et terræn, som er en mellemting mellem land og hav og dermed noget af den bedste passive beskyttelse, en fæstningsbygger kan ønske sig (ved senere tiders befæstning skulle Kalvebod Strand og Saltholm yde lignende tjenester), og Christianshavns vold gav ved sin blotte eksistens en sikring af København mod adgang fra syd. Det var desuden den eneste del af Københavns fæstningsring, om hvilken man kunne sige, at dens erobring ikke ville medføre hele fæstningens øjeblikkelige fald.

Isvinteren gav særlige problemer. Man måtte naturligvis ise i gravene ligesom på de øvrige fronter. Men desuden var der to huller i volden dér, hvor Christianshavns Kanal løb igennem, og der fremkom også en risiko for, at volden kunne omgås på fløjene. Hullerne i volden blev ligefrem fyldt ved, at man lagde skibe indrettet til forsvar tværs over kanalen, og ligeledes lagde man forsvarsskibe ud for voldfløjene.

De provisoriske befæstningsanlæg, som efter stormen blev bygget i den rolige sommer 1659, gav Christianshavn en erstatning for den lille gamle portavelin (der, som kortet viser, ikke engang var så bred som den nutidige Amagerbrogade), idet der byggedes en ny stor ravelin med foranliggende grav og yderdæmning (punkterede). Desuden kom en miniaturebastion »det nye Batteri« ved D.

Efter krigen begyndte ombygningen af Christianshavns vold i 1667, først partiet mod syd med tilslutning til den nye Vestervold ved Langebro, og senere i århundredet

den imponerende voldbue uden om Orlogsværftet. Således fremkom den vold, der formelt spillede en rolle som sikkerhedsenceinte lige til 1909, og hvis friske område vi stadig kan glæde os over.

Vand i gravene

Københavns vold var på Sjællandssiden omgivet af en våd grav fra Kalvebod Strand mod syd til Sundet mod nord. Efter planerne skulle den have en bredde på 30-35 m i vandspejlet og en vanddybde af 2-3 m, d.v.s. meget sædvanlige dimensioner (omtrent som de nuværende Kastelsgrave).

Det var en uforgrenet enkeltgrav, undtagen i den nordre ende, hvor graven omsluttede Kastellet, og hvor der desuden lå en vandomflydt ravelin. De få andre udenværker, som forefandtes eller blev bygget under Svenskekrigen, lå nemlig som brohovedskanser eller våbenpladsreduiter på ydersiden af graven og var fremad kun dækket af smalle tørre grave, hvilket også bedst tjente deres offensive formål.

Forsyningen med vand til graven var blevet bragt i god orden ved Christian IV's nybefæstning af byen 1606-24, og selv om der inden krigen skete en udflytning af Østervold til en anden beliggenhed, forblev grundlaget for vandtilledningen det samme.

Vandet kom gennem Ladegårdsåen fra Damhussøen og Lersøen. Tidligt i middelalderen havde man lagt dæmninger ved nuv. Gyldenløvesgade og Østerbrogade og dermed ved opstemning af åens vand frembragt Peblingesøen og Sortedamssøen. Efter at Frederiksborgvejen blev anlagt mellem de to søer, har forbindelsen mellem dem til tider været delvis lukket, således at Sortedamssøens vand stod lavere (dette skal bl.a. være indtruffet i løbet af belejringsperioden ifølge en synsforretning på søerne

1660). Fra Peblingsøen blev vandet ledet ad en kanal ved nuv. Gyldenløvesgade ind til graven ved Jarmers Bastion.

Christian IV opdelte så graven i bassiner, det højestliggende ved tilløbet fra Søerne og de følgende mod nord og syd med succesivt lavere vandstand, således at vandet kunne risle fra bassin til bassin; dog blev systemet lidt mere kompliceret ved, at der dels skete en afledning ind til byen til vandmøller og andet og dels en tilledning af spildevand.

Bassinerne var adskilt af stemmemure (batardeauer), som var så solide, at de skulle kunne modstå beskydning og vandets tryk. Oversiden var formet som en skarp tagryg for at vanskeliggøre passage hen ad den, og hertil henlyder den gamle danske betegnelse »kam« for murene; på lignende måde opstod den franske (d.v.s. internationale) benævnelse dos d'âne og den engelske sow (benyttet af Manley i belejringsskildringen; den kan give anledning til landøkonomiske betragtninger over svinets udvikling siden da). For yderligere at hindre overgang var der på midten af muren anbragt et lille rundt tårn (eventuelt flere).

Det højeste og vigtigste bassin lå mellem Vesterport og Nørreport, og den afsluttende regulering og uddybning af graven her foregik under en tørlægning i tiden omkring 1620. Vandstanden i bassinet var den samme som i Peblingsøen, d.v.s. godt 5 m over havfladen. Ved Vesterport afsluttedes bassinet af den store kam uden for Vesterport, dens beliggenhed var midt under det nuv. Vesterbrogadekryds på Rådhuspladsen. Fra denne kam og ud til en kam ved stranden lå et bassin, hvis vandspejl har været 1 m over havfladen.

Vesterportkammen var stor og vigtig, med ca. 4 m's forskel i vandhøjderne, og man ved, hvor stor betydning der blev tillagt den under belejringen, idet dens ødelæggelse ville have medført tørlægning af det øvre gravbassin.

Broen til Vesterport lå tæt ved kammen, og fra broen har man rigtig kunnet beundre denne ingeniørkonstruktion. Hosstående rids søger at forklare situationen 1657: Til venstre i billedet ligger Vesterport Bastion med den høje »kat«, og foran denne bassinet, som afgrænses ved kam-

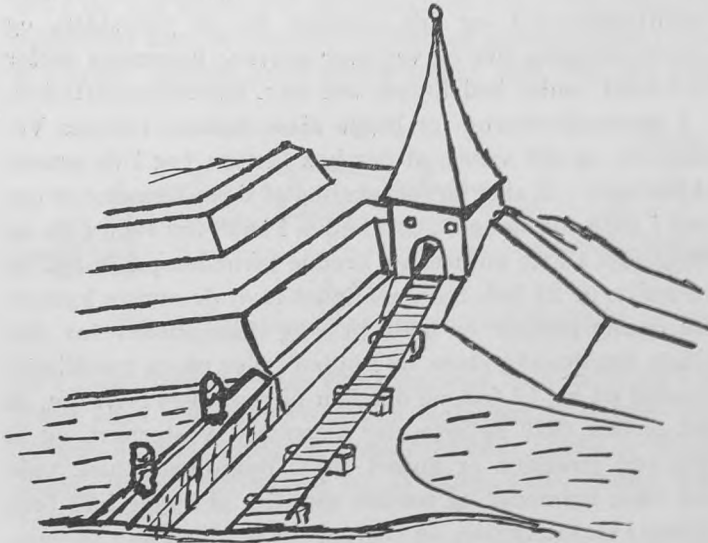

Fig. 7. Vesterports omgivelser 1657

men; på kammen er antydet to statuer, som blev opsat og udsmykket med farver i 1621 som en dekorativ udformning af de ovenfor omtalte forhindringstårne. Til højre ses det lave gravbassin og den bagvedliggende vold; enden af bassinet under broen er i tidens løb groet til, og der kom ikke tilløb over kammen, idet vandet fra det øvre bassin blev ledt ind til møllegraven i byen (vandfladen stod nogle få cm under kammens overrand). Det må betones, at gengivelsen af porten med dens spir og af broen er rent skematisk; på broen har der været vindebro og gitterport og rækværk. Under belejringen blev både spiret og broen

fjernet, og den militære forbindelsesvej gik fra portåbningen ned på den tørre gravbund, igennem tre rækker spanske ryttere her, og frem i læ af kammen – der ved sin retning beskyttede mod svenskerne skud – over til den ravelin, som blev anlagt foran graven.

Kammen ved stranden skulle kun opretholde en lille vandfladeforskel, og den sandede til på ydersiden, og senere anlagdes her en vej over graven; kammens rester er fundet under kedelhuset ved nuv. Hovedbrandstation.

I stedangivelserne for begge disse kamme nævnes Vesterport, og det synes, at der hos Lassen (og i de senere skildringer) er sket en forveksling af dem. Den ene er opført i 1618 for 550 rdl., den anden i 1620 for 1200 rdl., og for denne sidste anføres en bredde forneden på 30 fod og en højde af 22 fod. Sammenlignet med de øvrige kamme fra denne periode er både pris og dimensioner for den sidste usædvanlig store, og højden tyder på en vandfladeforskel på ca. 12 fod, så der kan næppe være tvivl om, at det er den 1620 opførte, der ligger ved Vesterport, og at den ved stranden er opført 1618. Bygningsteknisk ville det være urimeligt og næsten umuligt at bygge i 22 fods dybde i strandkanten, og vedrørende bredden kan nævnes, at man fra sløjfningen af Vesterportkammen ved, at denne havde et jordfyldt hulrum.

Det højtliggende bassin blev ved Nørreport afgrænset ved en i 1616 bygget kam. Forholdene er her ikke helt klare, det synes, som om kammen erstattedes med en anden 1620, hvorved bassinet udvidedes noget. Bassinerne ved den gamle Østervold afgrænsedes ved kamme bygget 1608–14, men de skal ikke omtales nærmere her, kun skal det nævnes, at der ca. 1619 gravedes en kanal fra Sortedamsøen til Rosenborg og videre til (gammel) Østervolds grav, som således fik endnu en vandtilledning.

Det ved 1621 fuldenkte system af gravbassiner og kamme udgjorde et smukt ingeniørværk. Men inden 1657 blev

Østervold flyttet ud, og bassinerne øst for Nørreport erstattet af et tilsvarende sæt succesivt lavere bassiner mod nord til Kastellet. Det var planen at bygge kamme, men man nåede det ikke, så man klarede sig med foreløbige jorddæmninger. I anledning af krigen 1657 skriver Breda (Lassen nr. 101), at af hensyn til en opstemning af vandet i de nye grave må dæmningerne repareres; desuden udtrykker han, at selv om voldene og gravene endnu ikke er i orden (»nicht ganz richtig sein«), kan man dog godt

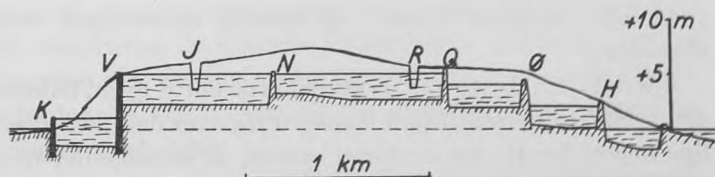

Fig. 8. Længdesnit af graven mod Sjælland

gå i gang med at bygge stenkammene, idet dette nu kan gøres uden overflødige udgifter. Man aner, hvorledes bygningen af disse kostbare konstruktioner stadig er blevet udsat, under henvisning til, at tidspunktet endnu ikke var det rette.

I august 1658 var situationen imidlertid nogenlunde uændret. Ved beretningerne fra denne tid om den lave vandstand i visse af bassinerne bør man erindre, at de nok har været delvis tørlagte på grund af voldarbejderne. Hjerring fortæller således, at vandstanden i graven nærmest Kastellet blev hævet, da man gennemskar dæmningerne til stranden.

Hosstående tegning gengiver (med overdrevne højder) et længdesnit gennem graven fra syd (t.v.) til nord (t.h.). Kurven hen over figuren viser det oprindelige terræn (efter Ramsing). Man ser det højtliggende bassin med dets to tilløb fra Søerne, nemlig kanalen J ved Jarmers Bastion og den ved graven afbrudte kanal R til Rosen-

borg; midt i bassinet var der – af hensyn til arbejdet på den nye grav – en dæmning N ved den gamle Nørreport. Mod syd ses kammen ved Kalvebod Strand K og den store Vesterportkam V; vandstanden er her presset højt op i forhold til terrænet af hensyn til vandmøllerne i byen. De nye grave mod nord er skåret lidt dybere ned, hvilket er fortifikatorisk sikrere og giver den nødvendige jord til volden. Man ser på denne strækning jorddæmningerne foran Runde Kirkes Bastion Q (ved nuv. Kunstmuseum), ved Østerport Ø og ved halvbastionen H foran Kastellet (nær nuv. svenske kirke), og endelig dæmningen ved stranden.

Allerede den første nat, da svenskerne lå for byen, listede den svenske oberstløjtnant Hausern sig over den lave grav lige neden for H; det er foran anført, at vandspejlet her midlertidigt var sænket noget. Han undersøgte det svage punkt af befæstningen indenfor (de senere forsvarsforanstaltninger her er omtalt i afsnittet om Østervold), og tog derefter straks til Carl Gustav og anbefalede en storm på dette sted. Kongen fulgte ikke rådet, men han huskede på stedet, og ved stormen den 11. februar skulle det nordre angreb være sat ind her, men en fejltagelse i mørket bevirkede, at det ramte sydligere.

I stedet lukkede Carl Gustav for vandet. Ladegårdsåen blev afledt, idet et uden for Ladegården liggende sluseværk blev ødelagt (ifølge beretningerne skal det være sket samme dag, den 12. august), og det var nu kun et spørgsmål om tid, hvornår størstedelen af vandet i graven var sivet bort i jorden og gennem de ikke særlig pålidelige dæmninger. Få dage efter blev trykledningerne til byens vandforsyning (de kom fra Emdrup Sø) også fundet og afbrudt af svenskerne. Dette var slemt for livet i byen, men ingen katastrofe, da man havde adskillige brønde.

Den nu for vandet i graven meget alvorlige situation blev imidlertid reddet, og også her gjorde den flere gange

omtalte Jens Lassen en stor indsats (Danske Samlinger 1. rk. bd. VI). Man benyttede det nu tomme vandrørsystem til at lede vandet i den modsatte retning fra stranden op til de steder, hvor rørledningerne passerede stadsgraven, og opretholdt på den måde vandstanden. Slotsholmen havde de største rørforbindelser, og i tømrerregnskabet læses: »ved Bryggerset og på Tøjhuset, i Havn og ved Slagterhuset og på lange Bro (d.e. nuv. Knippelsbro) haver på bemeldte pladser forfærdiget på hver plads render og stilladser, som de skulle stå at pompe vand af stranden og i graven for byen«. Til pumpearbejdet benyttedes de svenske krigsfanger, og hos Pufendorf fortælles det, hvorledes svenskerne som repressalie benyttede danske krigsfanger til det ulige farligere løbegravsarbejde foran byen.

Man klarede sig krigen igennem. For at undgå en gentagelse af kalamiteterne sørgede man efter krigen for at bringe hele graven ned i niveau med havfladen. Da Rüse byggede det nye kastel 1661-65, blev ikke blot dets grave, men også bassinet HØ udgravet til det nævnte niveau, og det samme gjorde man ved den nogle år senere ombyggede Vestervold på strækningen fra Kalvebod Strand til Nørreport. Kanalen J blev derved overflødig og blev tilkastet, medens Rosenborgkanalen R gav vand til de resterende høje bassiner. I slutningen af århundredet blev disse endelig udgravet, medens kanalen R bevarede som et afløb fra Søerne til stadsgraven (senere gik den under navnet »Peymanns Rende«). København inden for stadsgraven var blevet til en ø, og de dybe grave havde givet jord til enevældens store volde.

ØSTERSØPOLITIKEN OG HOLLANDS HJÆLP TIL KØBENHAVN

1658

Af FINN ASKGAARD

I

Danmarks forhold til Holland gennemgik en fuldkommen ændring i Christian IV's sidste år. Endnu i Torstenssonkrigen (1643-45) var Holland at finde blandt Danmarks fjender, hvad der som bekendt blev afgørende for krigens udfald. Under forhandlingerne i Brømsebro gav kongen imidlertid i flere ordrer til sine fredsdelegater udtryk for, at man måtte søge at skille Holland og Sverige, og bringe Holland over på dansk side ved toldindrømmelser. Det lod sig desværre ikke gøre at vinde hollænderne under de daværende forhold, for, som den danske rigshofmester Korfitz Ulfeldt og hans gesandtskabskolleger skrev hjem, »de svenske er udi sådan stor consideration hos de hollandske, både for deres magt udi Østersøen så og for deres progres udi Tyskland, og for deres der udi verserende commune interesse«. ¹

Det er altid umuligt at afgøre, om en stat aftvinger en anden stat landområder af sikkerhedsgrunde eller imperialistiske tilbøjeligheder. Derimod er der aldrig tvivl om, at de første altid angives som årsag. Således også her. Danmark måtte til Sveriges fremtidige sikkerhed afstå Gotland og Øsel, Herjedalen og Jemteland »til evindelig, upåtalet ejendom« og overlade Halland til Sverige på 30 år. Halland kunne endda kun vende tilbage, dersom Sverige

fik et »andet lige godt område« i stedet for. Hertil kom, at spørgsmålet om det svensk-besatte Bremen-Verdens tilhørsforhold henvistes til fredskonferencen i Osna-brück.² Tre år senere gik det endeligt tabt med den vestfalske fred. Iøvrigt erhvervede Sverige toldfrihed for moderlandet og de baltiske provinser, medens Holland ved den samtidige Christianopeltraktat opnåede betydelige toldnedsættelser.³

Sveriges magt steg yderligere gennem den vestfalske freds bestemmelser. Forpommern og den vigtige Odermunding tilkendtes Sverige. Det var en økonomisk styrkelse for landet, men det betød også en militær trusel mod Danmark. Det var derfor, Christian IV så ivrigt havde søgt at hindre denne afgørelse i årene før 1643. Afstanden fra Pommern til Danmark var ikke større, end at man let kunne invadere de danske øer derfra, således som den svenske rigsforstander Axel Oxenstierna tænkte sig i 1643.⁴ Endelig betød svensk besiddelse af Bremen-Verden, at Danmarks sydfront nu også truedes af svenskerne, der herefter bogstavelig talt omringede landet. Danmark blev ved denne besiddelse afskåret fra sine naturlige forbunds-fæller på kontinentet, som Oxenstierna fremhævede det for sin dronning i 1645.⁵ Christian IV's mareridt var blevet overgået af virkeligheden, idet han havde frygtet, at Danmark »fra Narven til Lübeck med svenske besætninger bliver indelukket og omringet«.⁶

Det var imidlertid ikke blot danskerne, der med uro iagttog Sveriges hastigt stigende magt og stadig kraftigere greb om Østersøen. Det gjorde også et voldsomt indtryk i Holland.⁷ Og da de svensk-hollandske fællesinteresser i Tyskland ophørte med 30-årskrigen afslutning 1648, følte Holland sig herefter mere frit stillet, og mere parat til at forsvare sine økonomiske interesser i Østersøområdet. Særlig virkede den svenske toldpolitik frastødende i Holland. Endnu i 1646 forsøgte Korfitz Ulfeldt forgæves at få

et hollandsk-dansk traktatsystem i gang, men en fornyet ambassade i 1649 førte til det ønskede mål. Efter lange og slidsomme forhandlinger kunne han sætte sit navn under en forsvarstraktat d. 29. sept. 1649. Dens hovedbestemmelser var følgende: Ved angreb på en af parternes land- og søterritorium, handel og skibsfart, skulle den angrebne undsættes med 4.000 gode, veludstyrede og velbevæbnede soldater under dygtige officerers ledelse. Hjælpen skulle være fremme senest tre måneder efter angrebets notificering, og hjælpetropperne skulle stå til den angrebnes frie disposition og under hans kommando. Ingen forhandling om fred og våbenstilstand måtte finde sted uden den angrebnes billigelse. I krigstid skulle det stå parterne frit for at foretage indkøb, herved og leje af skibe i den anden parts land. Af hensyn til Sverige var der fri adgang for andre stater til at indtræde i alliancen.⁸

Traktaten var en triumf for Ulfeldt personlig, og for Danmark skulle den få den mest vidtrækkende betydning. Danmarks sikkerhed var blevet øget overordentligt ved at få verdens mægtigste sømagt i ryggen. Det var da også i kraft af denne traktat, at Holland i 1658 ydede Danmark den aldeles afgørende hjælp efter det svenske overfald. Svenskerne følte fuldt ud betydningen af Ulfeldts virksomhed i Holland. Hans værste modstander i Haag, den indflydelsesrige svenske resident Spiering, udbød engang offentligt, »at dersom de danske nåede alliance med Holland, da gjorde de de svenske dermed større skade, end dersom de havde vundet dem to feltslag af«. ⁹ Sådanne ord betød noget i en svensk mund, og de var ganske uden overdrivelse.

Traktaten stod sin prøve under den første hollandsk-engelske søkrig (1652-54), og de to allierede slap da også ud af krigen uden tab. For Danmarks vedkommende sluttedes den med Westminsterfreden d. 15. sept. 1654. Ikke

desto mindre kom den til at betyde en svækkelse for den hollandsk-danske indflydelse, idet krigens forløb havde vist, at Holland pænt måtte dele magten på søen med England, Sveriges støtte. Selv om England havde mindre interesse i Østersøen end Holland, så måtte Holland dog i al sin senere politik i disse farvande skele til konkurrenten. Denne hemske på hollandsk politik er meget mærkbar i hele den forsigtige storpensionær Jan de Witts magtperiode (1653-72).¹⁰

Denne udvikling var så meget uheldigere, som Sverige netop nu trådte ind i en ny, voldsom ekspansionsperiode. Den førtes frem af den handlekraftige Karl Gustav, der d. 6. juni 1654 var blevet udråbt til svensk konge. For ham var Sveriges krigeriske storhed både et mål og en nødvendighed. Hans logik var i al sin enkelthed den, at erobringer er nødvendige for at opretholde hæren, og hæren er nødvendig for at forsvare erobringerne.¹¹ Han følte sig velskikket til sin gerning, ti, som han 19 år gammel skrev til sin fader, »Gud har givet mig en levende attrå efter at søge min lykke med sværdet«. ¹² Sjældent har en ung mand leveret en mere rammende selvkarakteristik.

Af mange grunde kastede Karl Gustav sig i juni 1655 over Polen, skønt det først var efter lang diskussion, at man således opgav et påtænkt angreb på Danmark. Den hollandske alliance havde her gjort sin nytte. Et af målene for den svenske krigspolitik var Preussens erobring, hvorved der ville ske en naturlig afrunding af de svenske besiddelser syd for Østersøen. Det var en politik, man næppe havde turdet forsøge i Hollands velmagtsdage, da der var tale om nogle af Hollands vigtigste handelsområder, bl.a. Danzig.¹³ Det betød dog ikke, at svenskerne kunne se bort fra Holland, langtfra. Det var netop af frygt for en hollandsk flådes eventuelle optræden i Østersøen, at svenskerne nu begyndte en aktiv forhandlingspolitik i København.

D. 12. juni 1655 afleverede den svenske resident Magnus Dureel i København en note til Frederik III. Den forklarede grundene til Sveriges krig mod Polen og hævdede blandt andet, at Sverige ønskede at hindre et polsk-hollandsk flådesamarbejde i Østersøen. Da dette var imod Danmarks interesse, håbede den svenske konge, at Danmark ville hindre en påtænkt hollandsk konvojflådes indsejling i Østersøen.¹⁴ Frederik III var imødekommende overfor svenskerne, skønt meningen fra svensk side var tydelig nok. Man ønskede at afholde Danmark fra et samarbejde med Holland. Frederik III's reaktion er let forståelig. Han var naturligvis vel vidende om Hollands tøvende alliancepolitik over for Polen og Brandenburg, og han måtte mene, at den skulle prøves først.¹⁵

Danmark var dog langtfra roligt ved situationen. Og værre blev det naturligvis med Sveriges store fremgang i Polen. Således skrev Rigsrådet d. 25. aug. 1655 til Frederik III, at man kunne frygte, at svenskernes fremgang »skulle give dem anledning os at overfalde«.¹⁶ Endnu værre blev det, da den svenske flåde lagde sig foran den store vestpreussiske havnestad Danzig og tog told af alle passerende handelsskibe. Ved nyheden herom »havde Danmark nær fået et slag[tilfælde] derover«, skrev Dureel hjem d. 8 sept.¹⁷ Danmark så i sin frygt hen til Holland som stedet, hvorfra hjælp skulle komme, og man søgte at holde svenskerne hen med forhandling om den nærmere svensk-danske alliance, som Dureel havde foreslået allerede i juni.¹⁸ Samtidig gjordes der visse militære forberedelser fra dansk side.¹⁹

Det lykkedes også Danmark at holde situationen såpas flydende, at det trods svensk pres ikke blev bundet af nogen aftaler. Og den danske mistillid til Sverige synes nærmest at antage en stadig mere fast form. Således skrev Dureel d. 1. dec. 1655 hjem, at danskerne »har fattet den faste indbildning, at det dog endelig [til sidst] skal gælde

Danmark, hvor længe det [end] varer, hvilken mening det er umuligt at betage dem«. ²⁰

Ved nytårstid begyndte situationen at se lysere ud. Holland rørte endelig på sig, og vedtog at sende en ambassade til København, med tilbud om samarbejde. Den ankom til den danske hovedstad d. 4. febr. 1656, ²¹ hvor den naturligvis modtoges med glæde. Samtidig begyndte det at gå Karl Gustav dårligt i Polen, hvor en stor folkelig opstand skabte ham store vanskeligheder. Da der løb et rygte i København om, at Karl Gustav var blevet omringet, »så det ud, som Danmark ville røre på sig og havde alt ondt i sinde«, rapporterede Dureel d. 12. april 1656. ²² Da Karl Gustav yderligere påny indledede en blokade af Danzig, hvad der var lige forhadet i Danmark og Holland, så drev man kraftigt på med den hollandske forhandling. Og Frederik III beordrede den danske resident Charisius i Haag at afpresse Nederlandenes styrer Jan de Witt en »vigoureuse resolution« (mandig beslutning). Han skulle påpege for ham den dansk-hollandske fællesinteresse i, »at enhver må beholde sit, og at den ene ikke må gøre sig til mester og herre over alle, og at Danzig bliver udi den stand, som det altid har været. At vi også varlig i denne tid hermed omgås, gøres ikke heller fornøden at forklare. Staterne (Holland) kan gøre meget uden at sætte deres land udi fare, som vi ikke kan«. ²³ Kort sagt, ville Holland yde noget, var Danmark parat til medvirken.

Det så nu også ud til, at Holland ville handle. D. 29. maj 1656 dukkede en stor hollandsk flåde på 25 orlogsskibe op ved Kronborg; den havde flere af de kendteste admiraler ombord, således både Reuter og Tromp. Ikke underligt, at »Danmark begynder nu at sætte ørerne op«, som Dureel udtrykte sig. ²⁴ Trods visse betænkeligheder fra Rigsrådets side blev der endelig sluttet en dansk-hollandsk traktat d. 16. aug. 1656. Dens formål var at støtte staden Danzig, hvis handel og selvstændighed Sverige truede med

sin blokade. Og de to parter garanterede hinanden mod følgerne af denne traktat.²⁵ Handling fulgte på ordene. D. 27. aug. sejlede 10 danske orlogsskibe sydpå for at forene sig med den hollandske flåde, der allerede havde lagt sig foran Danzig.

Dermed var der dog ikke udbrudt krig. I de dage kunne man udmærket støtte den ene krigsførende part med skibe og mandskab, uden af den grund at komme i krig med den anden part. Desuden ønskede Karl Gustav ganske simpelt ikke krig med Holland, så vanskelig som situationen nu lå for ham. En ordre til hans rigskansler Erik Oxenstierna, der forestod de forhandlinger, der førtes med Holland, indeholdt de meget betydningsfulde ord, at han på enhver måde skulle søge »at vinde dem (hollænderne), på det vi må have Østersøen sikker«. ²⁶ Da heller ikke Holland var indstillet på krig, fandt de to parter forholdsvis let hinanden, og resultatet blev den omstridte Elbingtraktat af 1. sept. 1656. Heri lovede Karl Gustav at ophøre med sine fjendtligheder mod Danzig, mod at staden ikke bekrigede ham. Begge parter lovede at beskytte handelens frihed i Østersøen, således at f.eks. den svenske Danzigertold ville falde bort. Holland blev en mest-begunstiget nation indenfor svensk toldområde. Til gengæld anerkendte Holland de gamle forsvarsforbund med Sverige af 1640 og 1645.²⁷ Og til yderligere svækkelse for Danmark sejlede den hollandske flåde hjem, skønt Frederik III havde været ivrig for, at i hvert fald en del af skibene overvintrede i danske havne.²⁸

Med den kommende vinter gik Danmark således ind i en kritisk periode, idet det havde pådraget sig Sveriges vrede samtidig med, at Hollands iver for samarbejde med det var kølnet. Det var ikke lykkedes at skubbe Holland frem til aktiv indgriben i Østersøkonflikten, selv om Danmark havde demonstreret sin lyst til medvirken. Danmarks be-

hov for sikkerhed var dog lige stort, og overfor et mægtigt og krigsvant Sverige følte man, at den hollandsk-danske forsvarstraktat ikke slog til. Rigsrådet anbefalede derfor regeringen at arbejde for en hollandsk garantitraktat for Danmark, d.v.s. en forsvarstraktat med ubegrænset hjælp til den angrebne; med andre ord en slags fortsættelse af Danzigtraktaten, men uden dennes politiske begrænsning.²⁹ Regeringen syntes stemt for tanken, og da der indløb den fortrøstningsfulde meddelelse fra Holland, at Generalstaterne d. 18. okt. havde udsat ratifikationen af Elbingtraktaten,³⁰ anså man klimaet for godt. D. 23. nov. mødte rigshofmesteren Gersdorff, kansleren Thomesen Sehested og rentemesteren Reedtz op i de hollandske ambassadørers logi, og her foreslog de en »ligue garantie« af så omfattende karakter, at de to parter næsten kunne betragtes »som een stat«. En så overraskende plan havde hollænderne slet ikke ordre til at diskutere, og de udtalte i skånsomme vendinger, at det nok var mere realistisk at forhandle om en begrænset udvidelse af hjælpen, som den var fastsat i 1649-forbundet.³¹ Først efter endnu et halvt års forhandling nåede man frem til en udvidelse af den gensidige hjælp fra 4.000 til 6.000 mand.³² Alle forsøg på at bevæge Holland til videregående foranstaltninger havde været forgæves.

Den direkte følge af Hollands tilbageholdenhed i vinteren 1656/57 blev, at Danmark begyndte en oprustning og så sig om efter andre mulige venner. For, som Frederik III skrev til Charisius i Haag, der måtte skabes en sådan sikkerhed, »at man ikke . . . skulle stedse være andres discretion (forgodtbefindende) undergivent«. ³³ Derfor forlangte kongen også af Rigsrådet d. 22. dec., at det alvorligt skulle betænke, om Danmark ikke »for mange årsagers skyld« burde opruste til det kommende forår. En vigtig årsag var de indledte svensk-polske fredsforhandlinger, der kunne udvikle sig til noget højst farligt for

Danmark. Kom det nemlig til forlig, kunne Karl Gustav tænkes at ville rette sin frigjorte hær mod Danmark – det kunne endog tænkes, at han netop ville gå på akkord med Polen, fordi Danmark lå forsvarsløst hen.³⁴

Rigsrådet svarede kongen d. 30. dec. 1656, at det helst så en »fast og bestandig alliance og forbund« med Holland, som det ikke tvivlede på, at Haag ville gå ind på. Ikke des mindre forkastedes tanken af Generalstaterne d. 30. jan. 1657. Forhandling med den tyske kejser anbefalede, og Polen-Rusland skulle opmuntres med, at Danmark var i færd med »en anseelig magt på fode at bringe«. Om hvervningen sagdes det, at det var »højst fornødent straks at ske begyndelse«. Penge ville senere blive bevilget på et stændermøde, hvorpå rigsråderne lovede at gå i spidsen med hensyn til personlige ofre. Det nationale mandskab måtte hurtigst bringes »i bedste skik«. Den fremtidige politik måtte tilpasses efter forholdene.³⁵

Forholdene bar således mod krig trods Hollands tilbageholdenhed. Det spinkle håb, som Rigsrådet havde næret om, at Sverige ville bøje sig for dansk oprustning, var faktisk bristet, før det var tænkt. D. 22. dec. 1656 skrev nemlig Karl Gustav følgende ord til Dureel i København: »At Danmark gør sig mange forfængelige håb om Bremen, det skal med Guds hjælp ingen fare frembyde; og jeg skal, næst Gud, give Danmark nok at gøre, hvis det kommer til brud«. ³⁶

Stændermødet i Odense i ugen fra d. 23. febr. blev en stor succes. Der gaves fuldkommen tilslutning til oprustningen, og de nødvendige bevillinger blev givet. Som Gersdorff skrev til de hollandske gesandter: »Stændernes forsamling i Odense er endt til stor tilfredshed for Hans Majestæt med alle tilstedeværendes eenstemmige iver at lade liv og gods for kongens og fædrelandets tjeneste«. ³⁷ Dermed var krigen i virkeligheden besluttet. Den store hær, som nu hurtigt blev bragt på benene, kunne nemlig

ikke stå uvirksom i ret lang tid; dertil var den alt for kostbar. Allerede d. 15. april sagde Frederik III til Rigsrådet, at troppernes indkvartering for landene var en byrde »som de umuligt længe kunne udstå«. ³⁸

Rigsrådet forstod da også, at Sverige stod stejlt, og at vi måtte »befri os fra den frygt og fare, vi formedelst deres naboskab i stift Bremen, Pommern og Preussen er undergivet«. Det anbefalede derfor kongen d. 22. april 1657 »at bruge de midler, som Gud og naturen har givet Eders kongelige Majestæt i hænderne«. Målet for krigspolitikken skulle være at »søge satisfaktion (erstatning) for, hvad imod pagterne ubilligt er handlet, og ved traktater (forhandlinger) ikke kan erholdes (opnås), styre ulovlig gevalt, maintainere (opretholde) kronens højhed og regaler og bringe sine lande og undersætter i rolig og sikker stand«. ³⁹

Hermed var krigen vedtaget. Den blev dog først erklæret 1. juni 1657. Der er ingen grund til at skjule, at den dynamik, der fremtvang den danske krigserklæring, var sat i gang af hollændernes hensynsløse optræden i Elbing. Det var derfor en af historiens uretfærdigheder, at udviklingen tvang Danmark ind i krigen på en sådan måde, at Holland ikke blev nødt til at gøre det følgeskab.

Der er næppe tvivl om, at man i Danmark trods alt havde håbet på støtte fra Holland. Ikke mindst efter at Holland var gået med til den styrkelse af forsvarstraktaten d. 17. juni 1657, hvorved kontingentet som nævnt øgedes fra 4.000 til 6.000 mand. ⁴⁰ Dette håb fremgår bl.a. af det brev, Frederik III sendte Generalstaterne straks efter krigsudbruddet. Han udviklede heri den tanke, at det ret beset var Danzig-politikken fra forrige år, man fortsatte. Danmark havde dengang kæmpet for handelens sikkerhed og Danzigs redning. Kun derved kunne man hindre, at Sverige tilegnede sig »absolutum dominium maris Balthici«

(absolut Østersøherredømme). Danmarks flådesamarbejde med Holland havde imidlertid ophidset Sverige så meget, at »vi må befrygte et overraskende angreb« (á la Torstensons angreb 1643). Det er grunden til, at vi har erklæret krigen, hvis mål er vore landes sikkerhed, handelsfrihed og Danzigs redning; altså mål, som også Holland tilstræber. Krigen skal fremtvinge »genskabelsen af en sikker og bestandig, almindelig fred«. Derfor er det vort håb, at Holland vil yde os hjælp efter forrige års traktat, sluttede kongen sit brev.⁴¹

Det officielle Holland forholdt sig imidlertid foreløbig passivt overfor krigen, og Generalstaterne pålagde blot de hollandske gesandter i Danmark at forsøge en mægling i den dansk-svenske konflikt.⁴² Grunden til Hollands tilbageholdenhed må særlig søges i dets angst for nye sammenstød med England.⁴³

Det viste sig dog snart, at Karl Gustav ikke ville antage hollandsk mægling, førend Holland havde ratificeret Elbingtraktaten uden de fortolkninger (»elucidationer«), som Generalstaterne forlangte anerkendt først.⁴⁴ Dermed var mæglingsmulighederne bortfaldet. Imidlertid var en dansk udsending, Henrik Villumsen Rosenvinge, ankommet til Holland, hvor han blev godt modtaget. Trods Hollands officielle neutralitet var stemningen i landet nemlig afgjort på dansk side. Det viste sig bl.a. derved, at provinsen Holland tilbød Danmark et lån på 600.000 gylden mod pant i Norges- og Sund-tolden.⁴⁵ Som Charisius skrev, så kom Karl Gustavs stejle holdning overfor hollandsk mægling »ikke ilde tilpas ved denne konjunktur for Hans kongelige Majestæts interesser«.⁴⁶

Katastrofen ved Frederiksodde d. 24. okt. 1657 kom til at spille en rolle for Hollands holdning til Danmark. Den hollandske gesandt Conrad van Beuningen redegjorde for denne ulykkelige begivenhed i følgende ord: »Tabet af Frederiksodde er et hårdt slag for denne krone (∴ Dan-

mark), som ganske tilintetgør det håb, man havde om et godt udfald ved den polske diversion (o: afledende manøvre), og giver liden sandsynlighed for, at man uden en kraftig håndsækning udefra vil kunne fordrive de svenske . . .«. ⁴⁷

Begivenheden såvel som den anførte bedømmelse gjorde et voldsomt indtryk i Holland. Således kunne Charisius skrive hjem fra Haag, at »de fleste er her hel perpleks over de tidender med Frederiksodde«. ⁴⁸ Særlig i provinsen Holland var man ivrig efter at støtte Danmark, således at Charisius kunne håbe, »noget profitabel (fordelagtigt) derudi at kunne med tiden effektuere«. ⁴⁹ Mange indså nu nødvendigheden af at hjælpe Danmark, og forstod, »at det høj tid er, sig selv at konservere, når ilden udi deres nabolag overhånd tager«. En hjælp for den danske sag var det også, at indbyrdes spænding mellem Frankrig og England gjorde Holland noget dristigere. ⁵⁰

Men som altid tog det lang tid at nå til en beslutning i Holland. Og Generalstaterne gik extra langsomt til værks i denne sag, ⁵¹ idet de sikkert nødig ville tage et for anti-svensk standpunkt, førend de kunne sende en flåde i søen. Og det kunne på grund af årstiden først ske i løbet af et par måneder.

Som bekendt forstod Karl Gustav at udnytte den frist, som vinteren gav ham. D. 30. jan. 1658 gik han med sine tropper over Lillebælt til Fyn, og d. 5. febr. videre derfra til Lolland-Falster og Sjælland. »Det håb, man havde gjort sig om, på grund af et begyndende tøjvej, at se denne stad befriet fra fjendens angreb, er senere ganske forsvundet«. For at undgå at »sætte kronen, det kongelige hus, flåden, kort sagt hele riget på spil«, som Beuningen skrev hjem, ⁵² gik danskerne til den forhandling, der endte med den meget hårde Roskildefred d. 26. febr. 1658. Den kom til verden ved engelsk-fransk mægling, idet svenskerne stadig holdt hollænderne udenfor.

Der var to artikler i Roskildefreden, som i særlig grad havde Hollands interesse. Det var artikel 2 og 3. Den første fastslog, at de to parter skulle bidrage til »en stadigh, evigvarande och oigenkallelig fridh« på den måde, at »på begge sijdor renunciernas (opgives) och uphåfvas alle de alliancer och förbundh medh andre, . . . ehvem the vara kunne, ingångne och opprättade enthera (en af) parten till präjuditz (skade) och förfång (fortræd)«. Artikel 3 bandt parterne til »att icke tillstädia någon främmande, fijendtlig örlogsflotta, ehvo den och vara kan, att passera och löpa genom Sundet eller Beldt in uthi Östersiön, uthan dedh sökia, hvar å sin sijda, effter all möyeligheet at förhindra och afvärja«. ⁵³

Beuningen var blevet meget angst, da disse fredsbestemmelser blev ham bekendt. Han indså øjeblikkelig den svækkelse af hollandsk indflydelse i Østersøområdet, som de ville betyde, især hvis art. 3 blev ført ud i livet efter svenskernes opfattelse. Ifølge den skulle alle andre flåder end dansk-svenske udelukkes fra Østersøen. Allerede under forhandlingerne i Roskilde havde han søgt med en note at hindre artiklernes optagelse i traktaten, ⁵⁴ – men forgæves.

I tiden efter fredsslutningen virkede Beuningen på forskellig måde for at reducere de omtalte artiklers betydning. Situationen var den, at der efter fredsslutningen førtes forskellige dansk-svenske forhandlinger, først og fremmest om en nordisk alliance. En sådan alliance kunne kun være rettet mod Hollands indflydelse i Østersøen. Ifølge Karl Gustavs instruks til de svenske forhandlere var den da også rettet mod alle, som kunne tænkes den »ingångne fredhen, och det tillföllia alle andre Alliansers renunciernande skuldh, anfächta och troublera (forstyrre) wille«. ⁵⁵ Beuningen greb derfor resolut ind, og det endnu inden forhandlingen rigtigt var kommet i gang. D. 6. april indgav

han til den danske regering en memorial, hvori han mindede om, at Danmark iflg. traktaten af 1656 var bundet til at holde ham orienteret om sin forhandling med Sverige. Desuden sagde han lige ud, at Holland kunne kræve, at aftalerne ikke blev til skade for de bestående dansk-hollandske traktater, og dette gjaldt også de to omtalte artikler i Roskildefreden.⁵⁶

Faren for, at Danmark skulle slutte sig til Sverige, viste sig dog hurtigt at være minimal. Der fremkom nemlig slet ingen tegn fra svensk side på, at Danmark kunne opnå fordele ved et samarbejde med Sverige. Tværtimod ødelagde Sverige netop nu enhver chance for at opnå et dansk venskab, idet det gik helt ind for den gottorpske hertugs ublu krav. Allerede d. 7. april havde svenskerne måttet rykke ud med, at den svenske hær ikke ville rømme Danmark, før end Karl Gustavs svigerfar hertugen havde fået opfyldt sine krav.⁵⁷ Da disse krav så yderligere blev øgede, indtrådte der en krise. Det faldt i den franske gesandt Hugo de Terlons lod at overbringe Frederik III denne uvelkomne nyhed d. 11. april; og han kunne dagen efter fortælle, at kongen var blevet »fuldkommen desperat, ville lade lykken råde; man måtte tage alt. Sverige havde opnået en så fordelagtig fred, ville det nu for Hans fyrst. Durchl.s sagers skyld stadig fare så hårdt frem, så værsgod«. ⁵⁸

I denne stemning kunne der naturligvis ikke skabes en nordisk alliance. Da der den samme dag (d. 12.) afholdtes et svensk-dansk møde om sagen, viste det sig da også, at danskerne nu var ivrigst efter at sikre sig mod, at svenskerne i ly af Roskildefredens artikel 3 skulle kunne skride til nye overgreb mod Østersøhavnene. Handel og skibsfart skulle iflg. deres indlæg forblive »upertuberit (uforstyrret) og ugraverit (ubesværet)«, der måtte ikke optages told i søen, og der måtte intet foretages, som kunne krænke »nogen på sin høyhed eller maris dominio,

ret og frijhed«. Danskerne ville kun yde en hjælp på 10 orlogsskibe à 24 kanoner (mod det svenske forslag på 20 skibe), og denne hjælp skulle kun ydes, hvis krigen, der begrundede den, ikke var »imod den andens sentiment, eller och formedelst rättis [o: rettens] forbunds och ald billigheds handgrebelig och udisputerlig offuertrædelser blef foraarsagit«. Dette danske forbehold motiveredes med, at »dette förbund icke till nogens schade eller præjudice oprettet er«. ⁵⁹

Det er klart, at det var en støtte for Danmark at vide, at Holland sympatiserede med det i denne sag. Det var en yderligere hjælp, at Sverige aldrig direkte turde sige, at det var Holland, der skulle rammes. Det turde end ikke på noget tidspunkt klart forlange, at de dansk-hollandske traktater skulle erklæres for opløste og bortfaldne. Men grunden til Danmarks holdning må dog først og sidst søges i dets egen velforståede interesse. Danmark havde ingen anledning til at danne rygskjold for et Sverige, der fortsatte ad erobringens vej og dermed til sidst ville true Danmarks existens. Håbet om militær støtte fra Holland syntes derimod ringe, idet Charisius stadig skrev om dets ringe søudrustning og ulyst til krigeriske forviklinger i Norden. D. 23. april skrev han endog, at Holland næppe i øjeblikket var i stand til at hindre eventuelle svenske planer mod Danzig.⁶⁰ At forny krigen var der da heller ingen danske, der tænkte på.⁶¹

Da Karl Gustav den 20. april modtog sine forhandlers rapport om mødet med danskerne (den 12. april), var han indviklet i en udenrigspolitisk generaldebat med sine rigsråder. Efter de da foreliggende oplysninger var en krig mod kejseren i Tyskland uønsket, da Frankrig ikke ville støtte den.⁶² Der var håb om at manøvrere kejseren til forlig med fransk diplomatisk hjælp, men det ville tage tid. Uden et sådant forlig ville Karl Gustav nødtigt begynde et felttog i Preussen.⁶³

Hvad Karl Gustav trængte til, var med andre ord et pusterum, men vel at mærke under sådanne forhold, at han samtidig kunne opretholde sin hær. Forhandlingerne i København gav ham et nærliggende påskud til at forlænge sit ophold i Danmark udover den 1. maj, som var afmarchdatoen ifølge Roskildefredens § 16. Han opgav resolut allianceforhandlingen, som ikke kunne give noget grundlag for at blive i Danmark, og lagde i stedet hovedvægten på den samtidige forhandling om Roskildetraktatens forståelse. Derved var han på traktatlig grund, og stod langt fastere overfor de to mæglermagter England og Frankrig såvel som overfor den øvrige verden.

Omslaget viste sig klart i Karl Gustavs instruks til ambassadørerne i København den 23. april. Han beordrede allianceforhandlingerne opgivet og krævede i stedet sin opfattelse af Sundspærringen gennemtruffet i en tillægsaftale til fredstraktaten, den såkaldte Neben-reces. Endvidere hed det, »at Kongl. Maytt. icke kan drage uth sin armée för än som fredspacterne och alle desse föreskrefne puncter och saker äre effterkomne«. ⁶⁴ Der var mange andre krav end dette, alle store og ensidige, som utvivlsomt ville vække hårdnakket modsigelse. Der var f.eks. kravet om aftakning af alle fremmede tropper i dansk tjeneste. Karl Gustav ville ikke finde sig i et Danmark »j harnesck«, da han ingen tillid havde til, at det ville holde freden. Hans frygt for Danmark begrundedes med påstanden om, at det »icke obekannt ähr, huadh consilia Beuningen än suggere rar och huru (hvorledes) han ännu sökier att broulliera (spolere) wärket, så och huru Rosenwinge medh the polnische (polske), dansikske (danzigske) och brandenburgiske i Hollandh sammentreda och iem föra (samordner) sine concilier (planer)«. De sidste påstande havde mest karakter af propaganda beregnet for England og Frankrig.

De faktiske tilstande i Danmark var i virkeligheden ganske andre. Den svenske hovedforhandler Steen Bielke

skrev hjem den 24. april, at de polske, kejserlige og hollandske statsrepræsentanter nok søgte at bruge Danmark til egne formål, »män att iegh skulle kunne underdanigst försikra E.K.M. (Eders kgl. Majst.) dädh deres rådth och anslagh här emoot tages, dädh kan iagh mädh ingen sanningh seia«. At danskerne ikke er svenskerne venligt stemt, siger Bielke, er let nok at forstå. »Män någet emoot oss nu at kunæ tentera (forsøge), derom tykes migh dädh dee alle desperera, och mästeparten sökia att bliffva uthi ro. .«. Selv danskerhaderen Coyet, der også var svensk forhandler i København, skrev den 8. maj til Karl Gustav: »Medhel hafwa dee icke att uthruste någon flotta i åhr, ey hafwa dee folck nogh, sine ägne fästningar att besättia«. ⁶⁵

Trods Danmarks afmagt mødte den forandrede svenske politik naturligvis den mest hårdnakkede modstand. Resultatet var derefter, idet den svenske hær forblev i landet. Med hensyn til Sundspærringen kom man ikke et hanefjed videre i løbet af den næste måned. Danmark gav efter på en række punkter, men på dette ene stod man fast. Danskerne indvendte bl.a., at det jo »kan hända, att K.M:tt. j Sverige kunde på Östersjön någon orätt tillfoga, skulle wij då wara förobligerade (forpligtete) att hindra dett ingen finge komma därin, sigh att hämpna«. ⁶⁶ Coyet gav sin konge et råd efter hans smag, idet han udtalte: »Om jagh får rådha, aldrigh skole dee slippa migh, förän dee denne puncten admittera«, og det kunne gennemføres, »om man fast däruppå ståår«. ⁶⁷

Karl Gustav sendte d. 15. juni sine ambassadører en bemærkelsesværdig ordre, idet det her er første gang, han truer Danmark med en militær aktion. Han var netop nu under voldsomt pres af forholdene i Tyskland, hvor Brandenburg og kejseren havde ratificeret deres alliance d. 28. maj, og hvor kurfyrsterne stod sammen til værn om den tyske fred. ⁶⁸ Da Holland tillige fortsatte sine flåderust-

ninger, så han sig nødsaget til at vende sin vrede mod Danmark.

Hidtil havde Karl Gustavs trusler blot bestået i den svenske hærs forbliven i Danmark. Nu derimod hed det bl.a., at »Jagh måste intet låta Dannemark så oneffst (ustraffet) theras Malice skillia, och är mig Dannemark så kärt som Pryssen, allenast at Jag må få Råderum at hanthera och göra slut upå enthera sijdan«. Han uddybede tanken med ordene: »Och är Oss tå så gott, att Wij hafwa här wåre wapn«. ⁶⁹ Han maner kraftigt sine forhandlere til standhaftighed overfor de danske forhandlingsmænd, og han fortsætter: »Mig är thet indifferent (lige-gyldigt) om the willia sluta eller icke effter then ordre eder giffwen ähr, ty Jagh måste weeta et cathégorisk swar, at taga mine mesures (forholdsregler) ther efter, och thet uthi tijdh, hälst ähr mig then puncten om en fientlig örlogsflottes passage igenom Sundet alt för considerable (betydningsfuldt), emedan och Beuningens egne rapporter funderar sigh upå the förtröstningar, han haffwer uthaff dee Danske ministrer, att dem (hollænderne) ingen præjudice (skade) härigenom skall kunna tillstöta, vthi theres desseiner (planer)«. ⁷⁰

I de to rigsrådsmøder d. 20. og 24. juni drøftede svenskerne ganske åbenlyst et overfald på Danmark, og flere af de førende deltagere, såsom rigsadmiralen Karl Gustav Wrangel og rigsråden, Gustav Banér, gik kraftig ind for den sidste mulighed i Karl Gustavs spørgsmål, om man skulle »slippe de små sager, som nu disputeres i Danmark, eller søge med magt at obtinere (få) sin ret«. ⁷¹ Den militære situation krævede efterhånden en svensk aktion, men Karl Gustav havde kun to aktionsmuligheder: Preussen eller Danmark. Et sandsynligvis langvarigt felttog i Preussen forudsatte, at Holland hindredes i at gribe ind til hans fjenders fordel. Dette kunne alene ske ved en sundspærring, da England stadig vægrede sig ved åbenlyst at støtte

Sverige. Alt afhæng faktisk i dette øjeblik af Danmarks holdning til denne spærring.

Den svenske konge gjorde et sidste tilbud til Danmark med sin ordre af 28. juni. To vedlagte bilag, som desværre er ukendte, skulle tydeliggøre, »hwad consilium Holland will fatta widh Närwarande tijdz conjunctur, nembligen at secundera Dantzig, Brandenburg och andre Wåre fiender till Siöss, och dhett i Östersiön, så at Wij icke annars kunne judicera, än att the komma åter med en flotta ther in beggie Chronorne till stoort præjuditz (skade), och Wij på sådant fall intentioneradhe ähre, att maintenera (hævde) Wår rätt medh all macht emoth wåld, hwilket och Dannemark så ratione hujus tractatus, som proprij sui interesse forobligeras (såvel af denne traktats mening, som af egeninteresse forpligtes til)«. ⁷² Karl Gustav ville gå så vidt som til at nøjes med et mundtligt løfte fra dansk side om blot 8 orlogsskibe, medens han selv ville mønstre 40 skibe til Sundets forsvar. Men han føjede truende til, at, »om Dannemark icke will sikh härutinnan positivé eller specificé förklara, så står an med subscriptionen (underskrivelsen), ty Jagh utaf en sådan tractat ingen säkerheet haffwer, när dhe difficultera (gør vanskeligheder med) att effectuera (sætte i kraft)«. ⁷³

Tiden løb imidlertid fra denne ordre, da de svenske gesandter først ville forelægge Sundspørgsmålet, når alle andre stridsspørgsmål var klarede. ⁷⁴ Danskerne udsatte samtidig forhandlingen med svenskerne, idet de d. 30. juni sendte kongens fortrolige, adelsmanden Ove Juel til Karl Gustav for at diskutere vigtige spørgsmål med ham, dog ikke Sundspærringen. Denne udsættelse gav imidlertid svenskerne et indtryk af almindelig, dansk uvillighed, der givetvis har været til stede, og som utvivlsomt har øget Karl Gustavs irritation.

Det væsentligste i den daværende situation var dog, at den europæiske udvikling samtidig gik Karl Gustav af-

gørende imod. D. 5. juli indløb der melding fra Frankfurt om, at Sverige havde lidt et stort diplomatisk nederlag i Tyskland.⁷⁵ Den tyske kejsers valgkapitulation (håndfæstning) var blevet vedtaget i en stærkt antisvensk form. Kejseren kunne efter den godt understøtte Polen imod Sverige; men Frankrig-England måtte ikke støtte Sverige udenfor Tyskland (f.eks. i Polen), hvis kejseren ville undlade at støtte Spanien i Flandern (imod Frankrig-England).⁷⁶ Herefter turde Sverige ikke begynde en ny, uendelig krig i Preussen, hvorefter det ikke havde andet valg end at gå til angreb på Danmark for derved at ramme Holland gennem en Sundspærring.⁷⁷

Og det skulle ske nu. Hæren var trukket sammen i Holsten; men den kunne ikke proviantere dér meget længere. Den måtte også beskæftiges for ikke at falde fra hinanden. Proviant, beskæftigelse og Sundspærring kunne opnås ved et angreb på Danmark. En sejr ville tilmed øge Karl Gustavs magtmidler og give ham fortræffelige udgangspositioner for videre kontinentale foretagender.⁷⁸ Han ville endog vinde tid til et diplomatisk forarbejde. D. 7. juli vedtog et rigsrådsmøde krigen mod Danmark, og d. 15. udstedtes ordrer om de militære forberedelser.⁷⁹ Karl Gustav havde besluttet sig til at spille med livet som indsats. Danmarks tilintetgørelse var blevet hans mål.

II

Det havde længe været en kendt sag, at Karl Gustav samlede tropper og skibe i Kiel for at indskibe sig til en ekspedition. Ingen vidste imidlertid noget nærmere om, hvorhen den skulle gå. Der gisnedes om Pommern og Preussen, hvorimod ingen nævnte Danmark.⁸⁰ I København havde man næppe heller tænkt sig en ekspedition mod Sjælland, selv om man længe havde været urolig over udviklingen. General Axel Urup og Reedtz talte allerede

i juni om muligheden af, at Danmark »kunne med eet slag blive overfaldet og ruineret«. ⁸¹ Og Ove Juel hævder selv, at han advarede Frederik III mod et forestående svensk overfald, endda flere gange, efter at han midt i juli var hjemkommet fra sin diplomatiske sendelse til Karl Gustav. Men den præcise form, han i sine erindringer giver advarslen, er dog nok præget af at være nedskrevet efter begivenhederne. ⁸² At man trods alt længe ikke rigtig har troet på et angreb, turde bl.a. utvetydigt fremgå af, at der ingen militære forberedelser iværksattes på Sjælland og i København. Først i 11. time tænkte man derpå, måske inspireret af et brev fra Terlon til Gersdorff, ⁸³ idet Frederik III d. 2. aug. spurgte Rigsrådet, hvorledes man hurtigt kunne befæste København. Han nåede ikke at få svar herpå, men Gersdorff udtalte d. 5. aug., at uden hjælp »kan vi ikke holde det ud«, hvorfor han fandt det rådeligt at tale med Beuningen om hurtig hollandsk hjælp, »om vi blev angrebet«. Den antihollandske rigsråd, Christen Skeel var som altid mistænksom og bemærkede, at »vi skulle være [lige-] så faren med dem (hollænderne), som med de svenske«. ⁸⁴ Som altid lammedes Rigsrådet af uenighed, således at begivenhederne løb fra det.

På dette tidspunkt var aktionen allerede i gang. Den endelige beslutning var blevet taget d. 15. juli i Oldesloe, og forberedelserne til den skæbnesvangre ekspedition satte straks i værk. Skibe og tropper samledes i Kiel, og snart var alt rede. D. 4. aug. indskibede godt 6.000 md. sig i Kiel og satte kurs østud. Til Terlons forbavselse ændrede sejladsen retning, da man nåede på højde med Langeland, og flåden drejede nordpå. D. 7. aug. gik man uden modstand i land i Korsør. 4.600 mand fodfolk, ca. 1.600 ryttere og lidt artilleri begyndte marchen mod København. ⁸⁵ Terningerne var kastede.

Allerede d. 8. aug. var man i København blevet underrettet om den forfærdelige nyhed; det bekræftede de onde

hensigter, man anede, da en svensk flåde ankrede op ved Dragør d. 6. aug.⁸⁶ Det stod for hof- og regerings-kredsen øjeblikkelig klart, at nu var landets skæbnetime inde. Som naturligt var, så man straks hen til Holland som stedet, hvorfra hjælpen skulle komme. Beuningen har utvivlsomt støttet dem deri. Der blev også straks skrevet et kongeligt brev til vor resident i Haag, P. Charisius, hvori situationen kort ridsedes op. Karl Gustav er gået i land i Korsør »med et aneligt antal krigsfolk«, hans flåde har lagt sig ved Dragør; »hvoraf vi intet andet end åbenbar fjendtlighed imod os og vore riger og lande af kronen Sverige på ny har at formode«. Charisius beordredes under henvisning til den hollandsk-danske forsvarsalliance at forlange »en ufortøvet og tjenlig secours (hjælp)« og understrege, »hvor højt deres egen stats interesse herudi vererer (afhænger)«. Samtidig sendte Gersdorff vor anden repræsentant Rosenvinge et par ord i egen hånd, hvor han forsikrede, at København ville holde ud i sin modstand mod angriberen. »Vi ville gøre som ærlige folk og maintainere (hævde) os, så længe der er varmt blod i os, tagende den højeste Gud for alting til hjælp«. Hvis Rosenvinge kunne opnå en hastig hjælp af Amsterdam, »var det svar (svært) godt«, slutter Gersdorff sit brev.⁸⁷

Det er ganske smigrende for Holland, at også andre danske øjeblikkelig mente, at det var stedet, hvor hjælp var at finde. Generalkrigskommissær Ditlef von Ahlefeldt havde straks henvendt sig til en hollandsk diplomat i Hamborg, og bedt ham videresende et brev med de onde tidender til Charisius pr. expres. Ahlefeldt var stærkt bekymret over situationen, og frygtede, at »uden prompte hjælp var der beklageligvis intet andet at vente, end at Glückstadt, Danmark, den danske konge, dronning og kongelige familie skulle komme i den svenske konges magt«. ⁸⁸ En lignende henvendelse modtog Charisius fra den ggl. kammerskriver Christoffer Gabel og fra handels-

magnaterne Klingenberg og Marselis i Hamborg, og deri oplystes endvidere, at Ebersteins regiment var blevet overfaldet og afvæbnet i Hertugdømmerne.⁸⁹

Disse overrumplende nyheder modtog Charisius i Amsterdam d. 15. aug., hvor han da tilfældigt opholdt sig. Han gik straks op på rådhuset og bad byrådet om hjælp, idet han tilføjede, at »derved deres egne høje interesser mainteneres (beskyttes) kunne«. Rådet frygtede imidlertid, at det allerede var for sent, men det henviste ham til Jan de Witt. For at møde de Witt måtte Charisius ile til Haag, hvor han traf den mægtige mand endnu samme dag. Denne indkaldte øjeblikkeligt Generalstaterne til møde, og Charisius og Rosenvinge indgav på stedet en memorial om sagen. De bad heri Generalstaterne om hurtigst at anbefale de forskellige provinsadmiraliteter at samle og udruste skibe, og de foreslog den højeste lovlige udenlandshjælp til Danmark, nemlig 1 million gylden.⁹⁰

Endnu samme dag, d. 15. aug., besluttede Generalstaterne, at alt skulle forberedes til en storstilet hjælpeaktion. Alle var nemlig »meget perplekse« over, hvad der var sket.⁹¹ Admiraliteterne skulle opfordres til at klargøre nye skibe, og de udsendte flåder ved Portugal og i Biscayen skulle hjemkaldes. De skulle komme »uførtøvet under landet«, som Charisius udtrykte det. Den ønskede million ville man forsøge at få fordelt på provinserne Holland og Friesland, ligesom alle officerer i hæren skulle kaldes til deres garnisoner.⁹² Hermed var dog intet endeligt afgjort, idet de enkelte provinser først skulle overveje deres stilling til sagen.

Vigtigst var her den mægtige provins, Hollands, stilling. Allerede d. 18. aug. trådte de hollandske stater (o: regeringsråder) sammen »med stor iver og animositet helt vel af deres principaler instruerede«. Da de tilmed udviste »megen god inklination« overfor de rejste danske krav,⁹³ så kan det ikke overraske, at sagen behandledes velvilligt

på det afgørende møde d. 20. aug. Man tiltrådte her det konkrete forslag, som et udvalg havde formuleret, at der skulle ydes hjælp efter traktaterne af 1649 og 1657. Det ville ifølge resolutionen sige, at der »sporenstregs« ville blive sendt en hjælp på 6.000 mand til fods. Folkene skulle transporteres til Danmark på »en anseelig orlogsflåde« under kommando af admiral Obdam. Man besluttede yderligere, at skibene skulle overbemandes med matroser, således at nogle kunne afgives til den danske flåde, som derved hurtigt kunne udrustes.⁹⁴ Den følgende dag vedtog de hollandske stater yderligere, at der af provinsen Holland skulle foretages indkøb af levnedsmidler til fæstningerne Glückstadt, Krempe og Rendsborg, til et samlet beløb af 10.000 rigsdaler. Desuden skulle der sendes 20.000 rigsdaler i »bar guld«; beløbene skulle afkortes den hollandske gæld til Danmark fra krigen 1652-54.⁹⁵

Lørdag d. 21. aug. blev en afgørende dag for Danmark. Generalstaterne tiltrådte nemlig allerede da principielt den hollandske provinsresolution fra forrige dag.⁹⁶ Det viste sig dog nogle dage efter, at man kun agtede at sende 2.200 mand fodfolk af sted med det samme, medens resten måtte følge senere.⁹⁷ Så snart Charisius fik meddelelsen herom d. 28. aug., sendte han en ung adelsmand, Rodsten, til det belejrede København med nyheden, byen til opmuntring.⁹⁸ Det var ingen let opgave for den unge mand, men han bestod prøven med glans. D. 1. okt. stod han i byen til alles forbløffelse og glæde. Et samtidigt nyhedsblad fortæller, at »han gik i land nær Helsingør, klædte sig i en bondedragt og slap i den forklædning ind i byen«. Dermed blev man helt sikker på, at der ville komme hjælp fra Holland, hvad der naturligvis virkede kolossalt opmuntrende på de indsluttede. Da Rodsten var blevet forsinket så meget, havde han fået flere breve eftersendt. Det nyeste var fra Charisius og dateret d. 24. sept. »Det blev læst op for det samlede hof«, slutter beretningen.⁹⁹

Når Holland handlede så utroligt hurtigt, hang det blandt andet sammen med Beuningens virksomhed. Denne fortræffelige, energiske og vidtskuende mand befandt sig på invasionstidspunktet endnu i København. Hans mandige indstilling opmuntrede i høj grad de vaklende sjæle, og hans løfter om hjælp fra Holland, hvis man ville holde svenskerne stangen en rimelig tid, styrkede hoffets og regeringens modstandsvilje. Frederik III's indstilling var ganske i Beuningens ånd, når han udbrød, »jeg vil dø i min rede«. For at opmuntre soldaterne og demonstrere sin tro på fremtiden spredte Beuningen penge ud blandt soldaterne, som længe ikke havde set deres sold.¹⁰⁰ Men da den første krise var overstået, blev Frederik III og Beuningen enige om, at der var mere brug for hans energi i Holland end her. Hans afskedsbrev er dateret d. 8. aug.,¹⁰¹ så han er formodentlig rejst en af de nærmest følgende dage. På grund af modvind blev han noget forsinket og ankom først til Holland d. 21. aug.¹⁰²

På netop denne dag havde som nævnt Generalstaterne indtaget en principielt positiv holdning til hjælpen. Men Beuningens nærværelse satte mere fart i det hele. Han aflagde en fyldig rapport om forholdene i København d. 22. aug. og samlede næste dag sin opfattelse i 9 punkter: 1) Frederik III og hans ministre mente, at København og Kronborg kun kunne holde »i få uger«, hvis ikke der kom hjælp udefra. 2) Hjælpen måtte være fremme senest om 6 uger, hvoraf 2 allerede var gået. 3) Hurtig besked om vedtaget hjælp burde afsendes til de belejredes opmuntning. 4) Selv om der ingen opgørelse fandtes over byens levnedsmidler, antog man iflg. den hollandske resident le Maires rapport,¹⁰³ at der kun var forråd for en måned. 5) Holland var pligtig at sende hjælp iflg. traktaterne af 1649 og 1657, og Danmark havde intet håb om hjælp over søen andre steder fra. 6) Hjælpen måtte ikke blot bestå i mandskab, men også i forsyninger og »nogle penge«;

hjælpen måtte bringes frem på en stærk flåde. 7) Den omtalte hjælp kunne imidlertid blot føre til Kronborgs og Københavns bevarelse. Hele det åbne land i Danmark og Hertugdømmerne stod fortsat til svenskernes disposition. For at redde Danmark fra »dets fuldstændige ruin« var det derfor nødvendigt, at Holland iværksatte en afledningsoperation i Hertugdømmerne og Jylland, »stærk nok til at fordrive de svenske tropper derfra«. 8) Man mente i København, at Holland let ville kunne vinde Brandenburg for et samarbejde i så henseende. 9) Opmuntringsbreve til det isolerede Norge ville være højst ønskelige.¹⁰⁴

Dette tungtvejende dokument blev selvfølgelig ikke uden virkning. Da det især pointerede hurtighedens nødvendighed, besluttedes det d. 25. aug., at man hellere måtte reducere landstyrken, da den både syntes mindst fornøden og var mest tidskrævende at bringe til veje. Den blev fastsat til 38 kompagnier; heraf bestod 2, hvoraf kommandantens, af 100 md., 11 var på 65 md. hver, medens resten (25 komp.) var på 50 md. I alt en styrke på 2180 md. 29 af disse kompagnier opstilledes af provinsen Holland, der var både den rigeste og militært mindst udsatte af provinserne. Friesland og Zeeland stillede hver 3 komp., Overijssel, Groningen og Utrecht hver blot 1 komp.¹⁰⁵

I Generalstatsmødet d. 25. aug. vedtoges også den endelige størrelse af flåden. Admiral de With ville komme med 4 orlogsskibe, admiral Floriszoon med 6; Friesland ville afgive 3 skibe, Rotterdam 1 og Amsterdam 4 orlogsskibe plus 2 fregatter; ialt 20 skibe. Hertil skulle slutte sig kommandør Evertsen, således at den samlede orlogsfleåde blev på 22-24 kapitalskibe. Desuden skulle der tilføjes nogle mindre fartøjer fra Amsterdam: 4 gallioter og 6 brandere. Transporten af soldater og levnedsmidler skulle foregå på 8 veludstyrede fløjter. Endelig bemyndigedes Amsterdams admiralitet til at indkøbe levnedsmidler for 1 mil-

lion gylden (= 400.000 rigsdaler), som siden skulle fordeles på de forskellige provinseres admiraliteter. Aktionen ansås at ville vare året ud, hvad der skulle disponeres efter.¹⁰⁶

Tilbage stod nu at fordele kommandoerne og give kommandørerne deres instrukser. Allerede d. 21. aug. havde man udpeget Obdam til overadmiral, og d. 4. sept. fik han sin instruks. Den var på ikke mindre end 14 artikler: 1) Han skal beskytte hollandske undersåtter, især trafikanterne på Østersøen, ligesom han skal støtte den danske konge mod svensk vold, lige til det svenske tryk er fuldkommen afværget. 2) Han skal afsejle til Øresund »i største hast«, og eskortere den hollandske militærhjælp, der sendes til Københavns og Kronborgs undsætning. 3) Han skal sætte en forstærkning i land ved Kronborg, hvis kommandanten ønsker det. 4) Resten af tropperne skal han føre til København. 5) Han skal med alle magtmidler søge at fravryste svenskerne hollandske skibe, gods og personer, som den svenske flåde har beslaglagt. 6) Han skal derfor angribe den svenske flåde, hvor han møder den, og udvise sit vanlige mod og omdømme. 7) Al modstand mod hans forehavende skal brydes med magt. 8) Når tropperne er blevet landsat, skal han lægge sig i Sundet for at holde det svenske pres borte og beskytte den hollandske skibsfart. 9) Hvis Kronborg og København er erobrede før hans ankomst, »det Gud forbyde«, skal han finde en passende plads, hvorfra han kan beskytte skibsfarten. Han skal så dér afvente nærmere ordre. 10) I øvrigt skal han handle efter forholdenes natur og i samforstand med kongen af Danmark og hans ministre. 11) Flåden skal optræde overfor andre flåder på sædvanlig vis og møde magt med magt. 12) Ved afgang blandt officererne rykker undermændene op efter anciennitet, hvis ikke admiralens skøn går derimod. 13) Der skal holdes journal, og vigtige tildragelser skal rapporteres hjem. 14) Alle andre problemer skal af-

gøres i admiralens krigsråd, til landets og flådens bedste.¹⁰⁷

Nogle uger senere kom der en tilføjelse til Obdams oprindelige instruks. Den var foranlediget af den mellemliggende udvikling, idet brandenburgske og kejserlige tropper var trængt op i Hertugdømmerne, hvorfra de havde fordrevet svenskerne. D. 9. okt. fik han derfor ordre til at hindre, at svenske tropper på Sjælland sattes over til Jylland for at gå mod de allierede. Modsat skulle Obdam gøre alt for at iværksætte landgang af allierede tropper, hvor det kunne ønskes, når blot Frederik III's billigelse forelå. Han skulle også med flåden støtte evt. allierede belejringer af havnebyer i Østersøen.¹⁰⁸

Kommandoen over soldaterne tildeltes den erfarne oberst Piichler, der af Charisius karakteriseredes som en »gammel hel god soldat«. Han fik sin instruks allerede d. 2. sept. 58. Han skulle ifølge den forhandle med Obdam om fordelingen af hans 38 kompagnier på skibene og fløjterne. Soldaternes forhold skulle gøres så tålelige, at deres kampduelighed ikke led skade. Han måtte ikke forsinke ekspeditionen, selv om ikke alle hans kompagnier var samlede til tiden; han skulle i det tilfælde blot sørge for, at de kunne blive eftersendt. D. 4. beordredes han til at søge kontakt med Kronborgs guvernør, når man ankom til Sundet og det ellers lod sig gøre. Med ham skulle han aftale hjælpens størrelse til fæstningen, både i mandskab og materiel, ligesom kommandoforholdene måtte fastlægges. Resten af tropperne skulle han føre til København, hvor han skulle stille sig under kongens eller hans stedfortræders kommando. Han skulle selv bevare den umiddelbare kommando og opretholde den nødvendige militære disciplin, ligesom han selv skulle lønne og forsyne sine tropper så vidt gørligt. Derfor skulle han også straks ved ankomsten til staden udbede sig en passende bygning, hvori han kunne oprette et magasin for sine medbragte

forsyninger. Der skulle også i nødvendigt omfang stilles krigsforråd (krudt, kugler og lunter) til disposition for byens forsvarere. Han skulle endelig regelmæssigt skrive rapporter hjem, og helst meddele hemmeligheder i kode-skrift.¹⁰⁹

Et er imidlertid at tage en beslutning om en undsættelsesekspedition og at bringe det formelle apparat i orden – noget ganske andet er at sætte beslutningen i scene. Det skulle vise sig at volde betydelige vanskeligheder. Ganske vist blev der arbejdet med en »sådan vigeur (kraft), som hverken i den engelske orlog [1652–54], eller [på] nogen anden tid sket er«,¹¹⁰ og de deputerede ved flåden fik lov at udpresse mandskab.¹¹¹ Men det viste sig dog umuligt at få flåde og tropper samlet til den 5. sept., som det i den første optimistiske stemning var blevet bestemt. Det kunne måske også siges at være en smule sent, når Piichler først rejste til samlingspladsen Vlie d. 2. sept. og Obdam d. 5. sept.¹¹² Charisius var dog endnu fuld af håb, idet han d. 3. sept. skrev til rigshofmesteren (J. Gersdorff): »Jeg kan ikke noksom skrive, med hvad iver denne stat dette værk med Danmark apprehererer (tager fat på), uden nogen refleksion på Frankrig og England at gøre. Så at de til ruptur (brydning) med Sverige ganske resolveret (besluttet) er«. ¹¹³

Imidlertid brød der en voldsom storm løs d. 30. august, og det blev snart kendt, at den havde anrettet stor skade på 5–6 skibe. Ikke uden skadefryd kunne den svenske resident Appelbom d. 6. sept. skrive hjem fra Haag, at det nok ville sinke afsejlingen et par uger.¹¹⁴ Han var heller ikke sen til at benytte den kærkomne lejlighed til antidansk politisk virksomhed. Selv om Holland satte Østersøhandelen højt, idet man kalkulerede, »at den indbringer en kapital på 80 mill. årligt«, mente Appelbom det dog et forsøg værd at prøve på at få dem fra deres forehavende.¹¹⁵ Så

snart han havde modtaget en skrivelse fra Karl Gustav om grundene til overfaldet, indgav han en memorial til Generalstaterne derom sammen med det kongelige brev. Samtidig indgav han et andet brev fra Karl Gustav til Generalstaterne, hvori han angreb, som Charisius skrev, Beuningens »onde affection (indstilling)«, og i øvrigt hævdede, at aktionen »sker mere til Hans May.s egen forsikring end [til] denne stats prejuditz (skade) anset er«. ¹¹⁶ Til Charisius' ærgrelse bevilgede Generalstaterne Appelbom en konference, trods al den uvilje, der ellers vistest over for Sverige. Det trøstede ham dog ikke så lidt, at flere af de mest indflydelsesrige herrer lod ham forstå, at ingen nok så gode tilbud fra Sverige kunne få dem til at indstille hjælpen til Danmark. End ikke fransk-engelsk støtte til Sverige skulle rokke dem, idet de »ham (Karl Gustav) efter det exempel med Polen og Danmark såvel som efter hans humeur (livsindstilling) ikke tro kunne«. Først når København var sikret, og Karl Gustav havde rømmet de okkuperede lande, ville man optage forhandling med ham. Men de høje herrer anbefalede Danmark at takke England-Frankrig for deres mægling ved Roskildefreden, og demonstrere i London og Paris, hvorledes Sverige nu havde sønderslået deres værk. ¹¹⁷

D. 7. sept. ankom en expregalliot fra Danmark med Frederik III's brev til Generalstaterne, dateret d. 23. aug. Han udbad sig heri hurtig hjælp ikke blot til København og Kronborg, men også til Norge og Glückstadt. ¹¹⁸ Det blev næste dag overgivet til adressaten med en memorial fra Charisius, hvori han krævede øjeblikkelig afsendelse af den forhåndenværende hjælp. Han gentog dette krav d. 10. sept. ¹¹⁹ Charisius forklarede sig hollændernes tøven med frygt for den svenske flåde, som efter de sidste oplysninger var steget til 30 orlogsskibe. Under disse omstændigheder mente hollænderne ikke at turde undvære de skibe, der var havarerede under stormen. Og det skønt

den politiske himmel så lysere ud end tidligere, idet Englands diktator Oliver Cromwell var død (d. 3. sept.),¹²⁰ og Appelbom havde gjort en meget uheldig figur i den bevilgede konference. I et post scriptum til sit brev til Frederik III kunne Charisius meddele, at Generalstaterne havde taget en positiv resolution på hans to sidste memorialer, og vedtog at sende ordre til flåden om at sejle ved første gunstige vind.¹²¹ Ordren afgik d. 12. sept.¹²²

Da Charisius flere gange havde krævet, at den resterende hjælp (4000 md.) også burde afsendes snarest, dukkede der et helt nyt og ubehageligt problem op. de Witt meddelte nemlig Charisius, at Generalstaterne i nærmeste fremtid ville drøfte denne anden hjælpesending, for »Sjælland dermed ganske at deliberere (befri)«. Men da den samlede hjælpeaktion i alt ville gå langt ud over Hollands traktatlige forpligtelse, og derved ville »denne stat meget koste«, så udbad han sig kongens forslag »om en kompen-sation og forsikring« derfor. Charisius svarede undvigende, da han var mest betænkt på at fremskynde sagen, idet han sagde, at »derpå at tænke nu ikke tid var, og Hans kong. Mayt. sådant med al mulig taknemmelighed erkende skulle«. Charisius kunne slutte sit brev d. 13. sept. med, at 16 skibe ved Vlie lå rede og ville løbe ud samme aften. De 6 fløjter ville medbringe tropperne, »bestående udi 1800 mand effektiv«. Admiral de Withs skibe ville følge efter snarest.¹²³

Desværre er det ikke muligt særlig nøje at følge med i skibsudrustningen og dens vanskeligheder. Rosenvinge var nemlig rejst til Vlie sammen med Obdam d. 5. sept., og han har formodentlig derfra sendt kongen detaillerede breve herom. De er desværre ikke bevaret til vore dage. Derimod ulejlige han sig ikke med at orientere sin kollega i Haag, som giver sin utilfredshed luft i udbruddet, at »jeg af ham imidlertid slet ingen advis (oplysning), hvorledes det dermed beskaffen er, bekommet har«. Dog vid-

ste han d. 17. sept., at flådens størrelse var stigende, nu på 21 »kapital-skibe«. Denne styrkelse var måske medvirkende til, at Holland nu optrådte mere frimodigt over for England og Frankrig. De hollandske ambassadører i London og Paris forsvarede den danskvenlige tanke, at Danmark »for sådan ulovlig violens (overgreb) og invasion fuldkommen satisfaktion (erstatning) bekomme måtte«. Især havde dette synspunkt en chance i Frankrig, hvis hof »mægtigt improberer (misbilliger)« det svenske overfald på Danmark, »ikke for Danmarks skyld, men at kongen af Frankrig således ikke når sin intention (hensigt), at kongen af Sverige udi det romerske rige (∴ Tyskland) noget tentere (forsøge) skulle, og at den svenske magt med tiden, synderlig (især p.g.a.) den korrespondance (forbindelse) udimellem Sverige og England jalousi forårsage måtte«. ¹²⁴

Den følgende dag kom Rosenvinge tilbage fra Amsterdam med et brev fra Frederik III til Generalstaterne, dateret d. 5. sept. Heri gentager kongen sin bøn om hurtig hjælp. For at opmuntre til undsætningen oplyste han, at »ganske særlig har vi (Frederik III) i løbet af kort tid bragt vor fæstning og residensstad i god forsvarstilstand og ladet forskellige nye værker anlægge; vi holder stand her ved Guds hjælp, ligesom også vore folk på Kronborg«. ¹²⁵ Charisius indgav omgående dette brev til de Witt og anbefalede ham at få flåden til at løbe ud hurtigst. ¹²⁶

Den førømtalte storm, der var brudt løs d. 30. aug., havde imidlertid ikke blot skadet skibene i Vlie havn, men også de to eskadrer, der skulle hjemkaldes fra søen. Først d. 7. sept. nåede admiral de With ind til hollandsk havn uden master, og der ville gå en uge, inden de kunne rejses igen. Obdams eget skib blev først fuldt sejlklar omkr. d. 20., og P. Floriszoons eskadre samledes først d. 16. sept. ¹²⁷ Alt imedens begyndte der en ny storm d. 16., som atter gjorde al udsejling umulig. D. 16. sept. skrev de deputerede ved

flåden, at kraftige regnskyl havde tvunget store og små skibe til at rebe sejlene. Desuden hindrede lavvande og vindretning skibene i at gå ud, idet de 12-13 bedste lodser bestemt frarådede noget sådant.¹²⁸ Stormen blev stadig kraftigere, og skibene måtte tilskodde alle porte og luger og kaste extra ankre ud. Himmel og hav stod i eet, idet luften opfyldtes af »torden, lynild, hagl og regn«. Ikke desto mindre øgedes flåden i disse dage til 24 orlogsskibe og 9 transportskibe (brandere og gallioter).¹²⁹

Der var imidlertid også vanskeligheder af anden art. D. 10. sept. havde Generalstaterne besluttet, at hvert af kompagnierne skulle øges med 25 mand, men der opstod vrøvl med indskibningen, idet pladsen om bord øjensynlig var for ringe. Og d. 14. sept. beordredes de deputerede til at gennemtvinge indskibningen hensynsløst, da transporten jo kun ville tage nogle »få dage«.¹³⁰ Men ikke nok hermed. Oberst Piichler mødte en skønne dag op på de deputeredes jagt og viste dem nogle stærkt skimlede rugbrød, som han med rette erklærede for fordærvede og uspiselige. Det var umuligt for ham at holde folkene i live blot i 6 dage med sådan noget hundede. Og deres kampkraft ville forgå i hunger og sygdom. Obdam hjalp i denne situation med noget af flådens forråd, og de deputerede ville søge at skaffe noget hårdtbagt brød fra det ostindiske kompagni.¹³¹

Generalstaterne ville imidlertid ikke anerkende alle disse vanskeligheder som afgørende og pressede voldsomt på for at få flåden ud. De var åbenlyst irriterede over, at flåden, der var blevet meldt sejlklar d. 15. sept., endnu ikke var kommet af sted. De foreslog, at man skulle gøre det samme, som man engang gjorde under den engelske søkrig, da kontrær vind hindrede flådens udsejling. Man skulle ved nattetid prøve at bugsere orlogsskibene ud med små både. Der skulle til orientering for styrmændene tændes tønder og bakker langs ruten.¹³²

Det var imidlertid umuligt at gennemføre forslaget. Det var end ikke muligt for de deputerede at komme frem til det møde, hvor sagen skulle drøftes med kaptajner og lodser. Deres skib strandede undervejs. De støttede dog deres opfattelse ved at sende en bekræftelse på det umulige i foretagendet, underskrevet af de fire mest anerkendte lodser.¹³³ Flåden afventede derefter i de følgende dage bedre vejr.

Et sidste stormløb mod den hollandske hjælpeekspedition foranledigedes af le Maires ankomst til hjemlandet d. 23. sept. Han havde været hollandsk resident i Helsingør og havde opholdt sig i Kronborg fæstning under den svenske belejring. Han kunne nu bekræfte den sørgelige meddelelse, som man hidtil havde vægret sig ved at tro, nemlig at Kronborg havde overgivet sig d. 6. sept.¹³⁴ le Maire aflagde en fyldig, mundtlig rapport om forholdene i Danmark d. 27. sept., hvori han fastslog Københavns modstandsvilje og -evne. Især dvælede han dog ved svenskerne antihollandske indstilling, ikke mindst personificeret i general Wrangel. Straks efter overgivelsen af slottet havde Wrangel opsøgt le Maire, der som omtalt opholdt sig i fæstningen, og erklæret, at nu var Karl Gustav »Sundets herre«. Wrangel frarådede bestemt Nederlandene at støtte Danmark, bl.a. fordi Cromwell havde lovet for hvert hollandsk skib at sende 10 engelske. Desuden ville hjælpen betyde krig mod Sverige, idet Karl Gustav utvivlsomt ville efterleve sætningen: »Den er fjenden, som støtter ens fjende i krig«. Selv om den svenske konge og de svenske statsmænd den følgende dag havde søgt at simulere milde og venlige mod Holland og dets handel, så var le Maires tone og fremstilling afgjort antisvensk.¹³⁵

Selvfølge sig søgte Appelbom at udnytte situationen, i øvrigt efter højeste ordre. D. 5. sept. skrev Karl Gustav til ham, at han nu forhandlede med Kronborgs kommandant om overgivelse. Kongen regnede med, at Holland ved

nyheden herom ville opgive hjælpen til København, men »skulle de nu uagtet alle ræsoner (grunde) og persvasioner (overtalelser)« alligevel fortsætte deres udrustning, så skulle han holde et skib rede i Texel for at kunne sende bud hurtigst, når flåden løb ud.¹³⁶ D. 8. sept. notificerede Karl Gustav overfor Generalstaterne, at Kronborg var faldet; for at gøre et godt indtryk frigav han en del arresterede skibe og undskyldte deres tilbageholdelse.¹³⁷

le Maire havde medbragt denne notifikation af 8. sept., og Appelbom sprang naturligvis øjeblikkeligt til. D. 25. sept. søgte han at udnytte situationen med en memorial til Generalstaterne. Han udtalte ligesom sin konge, at Kronborgs fald ingen som helst skadelig virkning ville få for Hollands handel. Men det, han især kredsede om, var den hollandske hjælp til Danmark. Han førte her det argument i marken, at Holland ikke var traktatlig bundet til Danmark, idet den dansk-hollandske alliance jo var blevet ophævet ved Roskildefredens artikel 2, som satte alle Danmarks svenskfjendtlige alliancer ud af kraft. Appelbom sluttede sit indlæg med at sige, at en uforstyrret handel måtte være langt at foretrække for en unødvendig krig.¹³⁸

Skønt Charisius i de følgende dage levede i fortsat angst for, at Kronborgs fald skulle skade hans lands sag,¹³⁹ så ophævedes denne virkning dog ganske af situationens andre momenter. Selv om Karl Gustav i to omgange havde frigivet arresterede nederlandske skibe,¹⁴⁰ så ville man dog i al fremtid være prisgivet det stærke Sveriges luner. Fra England skrev den hollandske ambassadør stadig om engelsk svækkelse efter Cromwells død.¹⁴¹ Og det svenske parti svækkedes yderligere ved, at Brandenburg, kejseren og Polen med en mægtig hær var rykket Danmark til undsætning. Med en hær på ikke mindre end 37.000 mand og et stort artilleri var de allierede brudt op d. 8. september og stod allerede nu i Hertugdømmerne.¹⁴² Alt dette til-

sammen gjorde, at Holland fastholdt den engang lagte kurs.

Til demonstration af deres faste vilje og til opmuntring for det belejrede København besluttede Generalstaterne d. 29. sept. at sende et ekspresbrev til København. Det var nærmest en gentagelse af et tidligere brev fra d. 16. sept.¹⁴³ og måtte forstås som Hollands svar på det svenske pres.

Holland indfrie da også endelig det alt for længe nærrede håb. D. 7. oktober stod den mægtige flåde omsider ud fra Vlies trygge havn. Den var da vokset op til nogle og tredive orlogsskibe og 6-8 fløjter på 20-26 kanoner. Det var med en overvældende følelse af lettelse, at Charisius d. 8. okt. kunne skrive til den danske feltmarskal Eberstein i Glückstadt, at flåden i går »lykkeligt og med god vind er løbet ud og gået under sejl«.¹⁴⁴ Den afgørende beslutning af 21. aug. var endelig efter halvanden måneds forløb ført ud i livet.

Flåden fulgte stort set kysten og gik for en tålelig vestenvind nordpå mod Skagen. Skibe bevægede sig dog langsomt i de dage, således at Obdam først nåede ind i Skagerak d. 13. okt. Vinden var nu drejet om i syd, hvorved den hindrede flåden i at runde Skagens farlige rev. D. 16. og 19. okt. forsøgte man at sejle sydpå – men forgæves; d. 17. rejste der sig tilmed »en stor storm«. Ventetiden var dog ikke forgæves, idet der stadig stødte flere orlogsskibe til flåden, både fra de Withs og Evertsens eskadrer. Dette var så meget mere ønskværdigt, som der indgik meldinger om, at svenskerne lå i Sundet med 44 skibe. Samtidig modtog Obdam sin tidligere omtalte tillægsordre af 9. okt., som yderligere understregede hans krigeriske optræden. Man skred derfor også til en fordeling af soldaterne på orlogsskibene, således at 25 af de største skibe blev godt besat med 20 kompagnier. Endelig d. 20. okt. kunne flåden på ny gå under sejl. Om eftermiddagen passerede den allerede

Læsø, men en ny storm sinkede den videre sejlads, således at Anholt først kom i sigte to dage senere. Endelig d. 23. okt. kastede flåden anker i farvandet ud for Kullen, dog kun for to dage senere at lægge sig ud for Lappen, d.v.s. i bugten lige nord for Helsingør.¹⁴⁵

Medens Obdams flåde lå uden for Sundet og ventede på gunstig vind, modtog han flere breve fra Frederik III, formentlig af samme indhold. Et overbragtes ham d. 23. okt. af en skipper Otto Axelsen, som var sejlet fra København og lykkeligt sluppet forbi de svenske skibe ved København og 42 svenske orlogsmænd ved Kronborg. Et andet bragtes ham af skipper Engelbrecht Hansen, som den foregående aften havde sneget sig ud af den belejrede stad. Også den energiske og dristige Hans Rostgaard optrådte som budbringer.¹⁴⁶ I brevene udtrykte Frederik III sin glæde over den hollandske flådes ankomst, og at den stod under Obdam, »hvis tapre beslutsomhed og hengivenhed mod os« var tilstrækkeligt kendt. Kongen kunne oplyse om Københavns »tålelige tilstand«, men var meget ivrig for, at hollænderne ved »første favorable vind« søgte ind til byen. Situationen var nemlig i dette øjeblik militært set meget gunstig, idet fjenden havde trukket en del af sine styrker nord på til Kronborg, således at »belejringshæren, hvis vi blot havde hjælp, uden større vanskelighed netop nu ville kunne slås fuldstændigt«. Kongen sluttede sit brev med ønsket om Obdams »lykkelige og sejrriige ankomst«.¹⁴⁷

Ventetiden blev forholdsvis lang. Obdam var nemlig en erfaren leder, som ikke ønskede at tage en chance, selv om det kunne afkorte en spændingsfyldt ventetid. Først d. 29. okt. sprang vinden om i nordvest, den ønskede vindretning, hvorefter han gav signal til at gå under sejl. Den hollandske flåde var ordnet ind i tre eskadrer; avantgarde førtes af viceadmiral Witte Corneliszoon de With, centrum (»corps de bataille«) stod under Obdam selv og

arrièregarden lededes af viceadmiral Pieter Floriszoon. I alt bestod flåden nu af 35 orlogsskibe, 6 fløjter, 6 gallioter og 4 brandere. Orlogsskibene var bestykket med i alt 1278 kanoner, og de havde et mandskab på tilsammen 4.221 matroser foruden et ukendt antal soldater, vel omkr. 1000 md. De tre eskadrechefer var naturligvis om bord i de betydeligste skibe. Witte de Withs skib Brederode førte 59 kanoner og havde 220 matroser om bord. Obdams Eendracht førte ikke mindre end 72 kanoner og havde et mandskab på 250 matroser. Pieter Floriszoons flagskibhed Josua og havde 50 kanoner og 150 matroser.¹⁴⁸ Foruden orlogsskibene havde der sluttet sig en hel lille handelsflåde til. Den bestod af 28 ubestykkede både, »lastede med sild, vin, løg, rodfrugter og allehånde andre levnedsmidler«. ¹⁴⁹

Om morgenen d. 29. okt. havde Obdam kaldt sine skibschefer til sig og givet dem ordre for dagen. Han havde foreholdt dem, at de skulle gå tættest muligt ind under Skånes kyst, for at undgå Kronborgs kanoner. Der lå nok et batteri på stranden ved Helsingborg, men det ansås med rette for mindre farligt. Når den svenske flåde dukkede op, skulle alle tre eskadrer vende sig imod den, og »angribe den med fuld kraft«. Obdam opmuntrede sine folk til at gøre deres pligt og »mandigt angribe fjenden«. Han bedyrede, at fædrelandet ikke ville glemme sine »fromme soldater og ærlige officerer«, medens det på den anden side ville straffe enhver efterladenhed hårdt. Til sidst pointerede han kraftigt, at de største skibe skulle opsøge de største modstanderskibe, ligesom det var en ufravigelig pligt, at hver eskadre skulle holde sammen og optræde som een enhed.¹⁵⁰

Der var selvfølgelig ingen som helst overraskelse forbundet med angrebet. Karl Gustav havde i hele den forløbne uge haft patruljer ude langs kysten, og enhver af fjendens bevægelser var blevet rapporteret. Alle de hol-

landske skibe var blevet identificeret, og man kendte nøje deres bestykning. Det havde været diskuteret i den svenske ledelse, om man ikke burde udnytte den fordelagtige søndenvind og angribe den hollandske flåde under gunstige forhold. Rigsadmiralen Karl Gustav Wrangel var meget ivrig herfor, og kongens følelser trak i samme retning. Franskmanden Terlon, der befandt sig i Karl Gustavs umiddelbare nærhed, fortæller, at det var fornuftgrunde, der fik kongen fra angrebsplanen. Det var imod hans interesse at stå som angriber. Han risikerede derved at komme i egentlig krig med Holland, hvorimod han ved en defensiv holdning kunne vente, at Holland også fremtidigt ville forblive i sin rolle som hjælpemagt og kun sende Danmark den pligtige hjælp efter de dansk-hollandske forsvarstraktater. Desuden ville Karl Gustav nødig tage ansvaret for et nederlag, der skete ved et svensk angreb, når flertallet af de tilstedeværende rigsråder anbefalede en defensiv holdning. Herved blev det da. Den store svenske flåde lå kampklar lige syd for Kronborg, men den rørte sig ikke.¹⁵¹

Det var lykkedes Sverige at bringe en virkelig imponerende flåde i søen. Den bestod af ikke mindre end 45 orlogsskibe, hvoraf de 14 dog var handelskrydsere. Den havde en bestykning på ikke mindre end 1838 kanoner, og der var i alt 6.649 matroser og soldater om bord. En stor del af soldaterne stammede utvivlsomt fra belejringshæren omkring København. Flåden var inddelt i 4 eskadrer. Den første førtes af rigsadmiralen selv; hans stander vadede fra skibet Victoria, der havde 74 kanoner og 370 mand (matroser og soldater) om bord. Anden eskadre førtes af admiral Klas Bjelkenstjerna på Draken, der talte 66 kanoner og et mandskab på 296 mand. Tredje eskadre havde Henrik Gerdtsen Sjöhelm på Cesar som chef; skibet medførte 54 kanoner og 217 mand. Endelig ledede admiralløjtnant Gustav Wrangel fra Herkules den fjerde

eskadre; flagskibet havde 58 kanoner og 262 mand om bord.¹⁵² Hin morgen d. 29. okt. var der overalt gjort klart skib. Man ventede kun kampsignalet i form af skarpe kanonskud fra fæstningens flagbastion.

Det var et ejendommeligt og spændende sceneri, der udfoldede sig hin morgen ved Sundets indløb. Nord fra nærmede den stolte hollandske flåde sig. Tidens mest erfarne admiraler førte den, og tidens bedste søfolk stod til deres rådighed. Spændt stirrede man fra Kronborg ud mod hollænderne, der hurtigt kom nærmere for en gunstig og kraftig vind. Karl Gustav selv stod på batteriet, Terlon stod ved hans side, medens hans dronning og mange rangspersoner var ivrige tilskuere i slottets vinduer. Da flåden henved kl. 9 nåede frem til indløbets smalleste sted, midt imellem Kronborg og Helsingborg, trådte Karl Gustav frem med en luntestok i hånden. Han pressede den glødende lunte mod fænghullet på en af kanonerne og det første skud faldt. Det var dog kun et løst salutskud. En stund lyttede han efter en tilsvarende hollandsk hilsen. Da den udeblev, sprang han hen til den næste kanon, ivrigt hjulpet af Terlon, og bragte ligeledes den til skud. Men denne gang var det skarpt. En afgørende kamp om Danmarks skæbne var begyndt.¹⁵³

Det viste sig med det samme, at Kronborgs og Helsingborgs kanoner på ingen måde kunne spærre Sundet. Dertil rakte de ganske simpelt ikke langt nok. Men de blev heller ikke til svenskerne fordel i kampens senere faser, da disse udspillede sig for langt syd på. Så snart kanonerne på Kronborg drøned, lettede den svenske flåde anker og stod ud fra Sjællands kyst for at hindre hollænderne i at nå frem til København. Ligesom Obdam havde tilsyneladende også Wrangel beordret sine chefer til at opsøge modstanderens største skibe, især flagskibene, idet han derved kunne fastholde hele modstanderflåden. Eskadrerne var, som det også fremgik af Obdams ordrer, de

taktiske enheder, der ikke måtte lade sig splitte. Herved opløste slaget sig hurtigt i en række mindre, hinanden uafhængige kampe, koncentreret omkring de største skibe.

Den svenske rigsadmiral Wrangels skib Victoria styrede lige løs på det hollandske admiralskib Eendracht. Det synes at have været hans mening at lægge sig op på sin modstanders side og derefter forsøge en entring. Var hans manøvre lykkedes, ville han utvivlsomt have bragt Obdam i største fare, da Wrangel synes at have haft det talstærkeste mandskab. Han nåede imidlertid ikke tæt nok ind på Eendracht, da der kom en lille brander i klemme mellem de to giganter. I stedet for en kamp mand mod mand udviklede der sig en morderisk artilleriduel på ganske kort hold. Samtidig passerede Brederode forbi Victoria og benyttede herunder lejligheden til at give Wrangel en ødelæggende bredside. I den fortsatte kamp mellem Eendracht og Victoria gik de øvede hollandske kanoner til sidst af med sejren. I stærkt medtaget tilstand måtte det svenske admiralskib søge sin redning under Kronborgs kanoner.

Dermed var Eendrachts prøvelser dog ikke til ende. Det blev nemlig straks efter engageret af to mellemsvære skibe, Morgonsternan på 48 kanoner og Pelikan på 40 kanoner. De synes dog at have angrebet på Eendrachts mindst beskadigede side, hvad der var et mægtigt held. Også dets agterkastel blev nu beskudt – dets forlis syntes sikkert. Obdam klagede senere over, at de andre skibe i hans eskadre ikke støttede ham tilstrækkeligt i den hårde kamp, utvivlsomt med rette. Dette gjaldt dog ikke kaptajn Aert van Nes på Rotterdam, der nu lod sine 40 kanoner tale med. Hans indgriben gav så meget luft, at det lykkedes at dreje Eendrachts bredside helt imod Morgonsternan. Den fik derefter et mægtigt lag på 48 kanoner. Det blev dens skæbne. Nogle folk fra Eendracht bordede den, men brændende drev den væk for sydende at for-

svinde i havets dyb. Kun med nød og næppe reddede de hollandske entregaster livet. Endnu længe veksledes skud med forbisejlende fjender, men henved kl. 15 blev det muligt for det stærkt medtagne Eendracht at frigøre sig for sine modstandere og sætte kurs mod København. Det havde brand i bov og mandskabsrum, vandet stod 6 fod højt i lasten, og det lå så lavt, at vandspejlet kun stod tre fingerbredder under de nederste kanonporte, som man måtte lade falde. Master og ræer var sønderskudte, sejlene hang i laser, og dækket var splintret af svenske håndgranater. De 5-6 timers kamp havde kostet det prægtige skib 37 døde og over 100 sårede, »hvoraf mange uden udsigt til at leve«. En tilfredsstillelse var det for Obdam, at Pelikan blev gjort til prise.¹⁵⁴

Det var dog ikke blot Eendracht, der havde kæmpet en hård strid. Witte de Withs Brederode havde taget sin part af dagens prøvelser. Det blev først angrebet af Bjelkenstjernas Draken og udkæmpede en voldsom artilleriduel med det. Da Brederode derefter søgte at manøvrere væk, hindredes dette af den svenske kaptajn Lou, der lagde sit skib Wismar foran Brederodes bov. Wismar var ikke fra Bjelkenstjernas eskadre, hvad der tydeligt viser, hvorledes de taktiske enheder efterhånden opløstes under slagets gang.¹⁵⁵ I klump drev de tre skibe ind mod kysten, men da ingen fra Withs eskadre undsatte ham, til Obdams store harme, blev det Brederodes endeligt. Svenskerne bordede skibet, halede admiralsflaget ned og overmandede mandskab, soldater såvel som den hårdtsårede With, der ikke ville bede om pardon. 210 mand toges til fange, heraf 60 sårede. 100 var blevet dræbt.¹⁵⁶ With selv døde få timer senere af sine sår. Hans død beklagedes meget af Obdam, der vurderede ham højt som »en brav soldat«. Anders Matthiesen Hjørring sagde om ham, at han efterlod sig et »berømmeligt navn som uforsagt helt imod sine fjender«. ¹⁵⁷ Hans skib var så medtaget, at det straks efter sank

ud for Snekkersten. Vraget menes lokaliseret på havbunden, og der har i nyeste tid været hollandske planer fremme om at forsøge en bjergning af skibets rester.¹⁵⁸

Også den tredje hollandske eskadre blev udsat for et hårdt svensk pres. Viceadmiralens skib Josua fik straks »3 til 4 modstandere om ørerne« (Obdams udtryk). Det var den tredje svenske eskadre, der gik løs på ham. Sammenstødet var så voldsomt, at det svenske flagskib Cesar hurtigt måtte trække sig ud af kampen. Men også uden det formåede svenskerne at rasere Josua fuldkomment. Pieter Floriszoon selv, hans kaptajn (skibsføreren), 36 matroser og et ukendt antal soldater faldt, men skibet undgik dog at blive taget. Schoutbynacht (ø: kontreadmiral) Bruynsvelt på det lille skib Breda (28 kanoner og 95 mand), der tilhørte samme eskadre, blev ligeledes på valen. To eller tre langt større modstandere lagde sig op ad ham og tilredte hans skib meget ilde, bl.a. udbrød der en voldsom brand. Løjtnanten, der førte soldaterne om bord, blev dræbt; men to gange afslog Bruynsvelt at overgive sig. Skibet blev derefter bordet af svenskerne, men skønt Bruynsvelt selv faldt, hævdede mandskabet stadig visse dele af skibet. Inden den sidste hollandske modstand var nedkæmpet, måtte svenskerne gå fra borde på grund af branden. Det lykkedes derefter de overlevende 14 mand at dæmpe ilden på Breda og redde skibet hen til den hollandske flåde. Det var en af dagens allersmukkeste bedrifter.¹⁵⁹

Den fjerde svenske eskadre ses slet ikke at have deltaget i kampen. Det er ikke helt klart, om dette skyldtes, at den lå på Skånesiden,¹⁶⁰ og derfor ikke kunne komme ud på grund af modvind, eller om den har ligget og vogtet på den danske eskadre under Hven. Selv om danskerne ikke direkte deltog i søslaget, var deres nærværelse ikke helt uden betydning. Man havde fra dansk side været ivrig for

at udruste nogle skibe, og trods belejringens øvrige besværligheder var det lykkedes at få udrustet 7 skibe. D. 26. okt. blev deres mandskab forstærket med bådsmandsreserven fra volden, og der blev på små fartøjer overført 200 mand af Livgarden (daværende Kongens Livregiment til Fods) fra Kastellet.¹⁶¹

Samme dag, d. 26. okt., fik Henrik Bielke sin instruks som flådens admiral. Skibene skulle han holde i sejlklar stand, så de straks kunne stå ud og støtte hollænderne, »saasntart fornemmes kand, at bemeldte hollandske oc svenske flaade er kommen udi action oc fegtning tilsammen, giørendes eders yderste flid efter søemands maniere at giøre fienden ald muelig afbreck«. Kommandoforholdene blev ligeledes ordnede gennem instruksene. Flagskib blev Trefoldigheden (på 64 kanoner), og det skulle føres af kaptajn David Danell. Første viceadmiral Nicolaj Helt skulle gå om bord på Hannibal (63 kanoner), og den kendte Peter Bredal blev anden viceadmiral på Tre Løver (65 kanoner). De øvrige skibe og kaptajner var Norske Løve (44 kan.) kapt. Gellis Lennertsen, Grå Ulv (36 kan.) kapt. Peter Jansen de Koningk, Sct. Hans eller Johannes (20 kan.) kapt. Søren Orning og Højenhald (6 kan.) kapt. Peter Jensen Morsing.¹⁶²

Det var rimeligvis først på selve slagdagen, at den danske eskadre gik nord på. Da vinden var imod, gik det kun langsomt, og den lille flåde nåede som sagt ikke længere end til Hven, inden slaget var afgjort. Den danske hjælpesending havde dog ingenlunde været forgæves. Budskabet om den var løbet i forvejen og har utvivlsomt indvirket på de svenske militære dispositioner allerede under slaget. Og Karl Gustav hævdede selv siden, at det var oplysningen om, »at 9 til 10 (!) friske skibe fra København kom hollænderne til hjælp«, der fik ham til at blæse kampen af.¹⁶³ I stedet for en ventelig forfølgelse af hollænderne skyndte

svenskerne sig nu at søge havn. De fleste af deres skibe gik ind til Landskrona; men nogle søgte dog beskyttelse under Kronborgs kanoner, hvor admiralskibet jo også lå. På grund af nord-østlig vind og kraftig strøm nordfra kunne den forenede flåde ikke hindre, at de svenske skibe under Kronborg allerede den næste dag slap ind til Landskrona. Obdam hævdede siden med stor bestemthed, at der ikke var tale om nogen form for forsømmelse i den forbindelse, hverken fra dansk eller hollandsk side.¹⁶⁴

Kampen havde været en stor sejr for hollænderne. De havde nemlig ikke blot nået deres mål, Københavns undsætning, de havde også tilføjet svenskerne de største tab. Foruden det sunkne Morgonsternan gjorde hollænderne tre skibe til prise: Pelikan (40 kanoner), Delmenhorst (36 kan.) og Rosen (40 kan.). Hertil kom, at Leoparden (36 kan.) strandede ved Hven som totalt vrage. Det blev brændt af admiral Helt den næste dag. Svenskernes mandskabstab kan ikke oplyses præcist; men Wrangels opgivelse af 500 døde og sårede er alt for lille.¹⁶⁵ Heri er ikke medregnet tabene fra de tabte skibe. Og de var store; således fandt admiral Helt ikke mindre end 80 lig i Leopardens vrage ved Hven.¹⁶⁶ Svenskerne har utvivlsomt haft mindst 500 døde matroser og soldater.

Men også hollænderne havde yderst smertelige tab. Der gik ganske vist kun eet skib tabt: Brederode; men de hollandske mandskabstab havde været af et grueligt omfang. Det er heller ikke muligt at give noget sikkert tal herfor. Der har været anført en tabsliste af Obdams hånd, der skulle lyde på 171 døde og 386 sårede. Den er uden tidsangivelse, og soldaterne synes ikke medregnede deri.¹⁶⁷ En detailleret liste over hvert af de 35 orlogsskibe og 6 fløjters tab, udarbejdet for Rotterdams admiralitet, opgiver 175 døde og 446 sårede. Heri er udtrykkeligt ikke medregnet tabene på Brederode og måske heller ikke soldaterne, der ikke sorterede under admiralitetet.¹⁶⁸ Der synes imid-

lertid at være gået mindst 80 mand ned med Brederode, måske snarere 100; i hvert tilfælde blev der kun udleveret 20 menigmands-lig til Obdam d. 29. nov.¹⁶⁹

Vi er imidlertid også i besiddelse af nogle danske oplysninger af interesse. Det kan nemlig ses i Holmens Sogns dødeprotokol, at der er blevet begravet omkring 400 mand dette år uden nogen form for registrering, hvad der er ganske usædvanligt.¹⁷⁰ Hertil svarer udmærket en oplysning i Otte Krags dagbog, hvor han siger, at der tid efter anden bragtes folk i land, »som bleffue begraffuen aff de hollandske skibe, døde ungefehr 400«. Samtidig oplyses det, at der bragtes 250 sårede i land.¹⁷¹ Det kan altså antages, at der hviler mindst 400 faldne hollændere fra søslaget i Holmens Kirkes og dens annekskirkegårds jord.¹⁷² Det samlede antal døde må antages at have været betydeligt større.

Den hollandske flåde, der var »ilde tilredt og forskudt«, blev ved ankomsten til København om eftermiddagen d. 29. budt jublende velkommen af hovedstadens borgere. De var stimlet sammen ved toldboden for personligt at opleve det historiske øjeblik, hvor deres bys redningsmænd stod havnen ind. Selv om Anders Matthiesen Hjørring ikke personligt var til stede, idet han sad som fattigpræst i Vartov uden for voldene, har han dog fundet dækkende udtryk for stemningen. »Hvad glæde kan vi da tænke, her var i vore hjerter, at Gud sendte os både hjælp med folk og med fetalje, at vi aldeles intet agter svenskens trods«. Karakteristisk nok slutter han med udbruddet: »Det gjorde Gud, hans navn alene være ære«. ¹⁷³

Det officielle Danmark fejrede den enestående begivenhed med en henstilling til Sjællands bisp om, at han »udi alle kirckerne her i staden lader giøre tilbørlig tacksigelse baade for den hollandske secur (hjælp), saavel som den hollandske succes til vands imod fienden. Desligeste ocsaa, at den gode Gud os hafver befried fra den tolf ugers be-

leyring, oc hannem derfor til ære lader siunge: O Gud vi lofve dig, med formaning, at dend samme gode Gud os oc vores vaaben fremdeeles imod vore fiender vil welsigne oc lychsalig giøre«. ¹⁷⁴

III

København havde i dagene umiddelbart før hollændernes ankomst forberedt sig på at modtage de mange nye folk. Den 21. oktober havde rentemestrene fået ordre til at skaffe dem kvarterer. Ordren lød på, at de fremmede skulle fordeles blandt borgerne »efter gaardenes størrelse og belejlighed, uden underskeed (forskel) hvem de tilhøre«. Der skulle gøres lister derover, således at soldaterne straks efter ankomsten kunne få anvist deres kvarterer. ¹⁷⁵ Det skete på den måde, at der udstedtes en billet på hvert kvarter, med navn og adresse, som så overraktes soldaterne, efterhånden som de ankom. ¹⁷⁶ Obdam selv indlogeredes hos den berømte maler Carel van Mander i Østergade, »en kunstrig mand« som samtiden kaldte ham. ¹⁷⁷

Indkvarteringen af hollænderne var ikke særlig byrdefuld for værterne, når man ser bort fra afsavnet med hensyn til plads. De fremmede soldater blev nemlig indkvarteret »på hollandsk manér . . . nydende gratis seng, brændsel og lys, lagen og dyne«. ¹⁷⁸ Derimod måtte de selv sørge for, altså betale for, deres kost, »eftersom de efter tractaterne sig selv bør at underholde«, som kongen skrev til de to rentemestre. ¹⁷⁹ Soldaterne havde heller ikke vanskeligt derved, »thi hollænderne selv gav dem hver uge deres rigtige penge, hvorfor de og betalte rigtigt i deres kvarter, om de dér noget fortærede«. Og der synes kun at have været minimalt vrøvl i den forbindelse, idet vor hjemmelsmand fortsætter med disse rosende ord: »Og holdt de hollandske officerer megen herlig og alvorlig justits over deres folk«. ¹⁸⁰

Myndighederne synes at have gjort, hvad de kunne, for at få samværet mellem danske og hollandske til at foregå uden gnidninger. Der sendtes således en opfordring til bispem om, at han skulle pålægge præsterne, »at de deris tilhørere formaner, at en hver sig til at accommodere (hjælpe) det hollandske oc os til secours (hjælp) fremskickede folch, så at de eij skal hafue aarsag sig at beklage«. ¹⁸¹ Man tog også fra dansk side konsekvensen af, at hjælpetropperne talte et fremmed sprog og havde en anden tro (Calvinisme). Universitetet blev den 10. november opfordret til at sørge for, at det blev muligt for hollænderne at holde gudstjeneste »med deris egen præst . . . i det nederste auditorio« indtil videre. ¹⁸² Myndighedernes bestræbelser synes fuldt ud at være lykkedes, idet der ikke er efterladt vidnesbyrd om sammenstød af alvorligere karakter mellem de indfødte og de fremmede.

De hollandske tropper gik ikke i land på een gang. Soldaterne på de seks fløjter sattes fra borde den 5. og 6. november. ¹⁸³ Det drejede sig om 18 kompagnier. De øvrige 20 kompagnier befandt sig stadig som soldateske på den flåde, der allerede den 3. november lagde sig foran Landskrona havn. ¹⁸⁴ De kom først tilbage den 4. december og er formodentlig straks gået i land. ¹⁸⁵ På grund af dårlig kost og elendige pladsforhold var der nemlig en overordentlig sygelighed om bord, så stor, at Obdam allerede den 10. november håbede på en ordre om snart at vende hjem med hele eller største delen af flåden. ¹⁸⁶ Samme dag havde Piichler i øvrigt henstillet til Frederik III at trække soldaterne tilbage fra blokadeflåden ved Landskrona, da så mange af dem var stærkt medtagne. Det skyldtes især det dårlige vand, hævdede han. ¹⁸⁷

Det var imidlertid slet ikke de friske tropper, der først sendtes i land. Det var de døde og sårede. Allerede om aftenen den 29. oktober blev Obdams 37 døde bragt ind, og det er formodentlig gået på samme måde for de andre

skibe, da de jo skulle gøre sig klare til nyt togt.¹⁸⁸ Frederik III bevilgede beredvilligt de døde et sidste hvilested på den danske flådes kirkegård ved Holmen. Det er naturligt at tro, at de 175 hollændere, der faldt i selve slaget, straks blev begravet her. Derimod er de mange, der efterhånden døde af deres sår, sikkert i ikke ringe tal blevet ført til Holmens assistenskirkegård ved Sct. Anna Rotunda (senere nedbrudt kirke for kvarteret mellem Sølvgade og Nyboder). Af Holmens dødebog fremgår det, at der i alt er blevet jordet mindst 400 hollændere uden nogen form for ceremoni,¹⁸⁹ og indtil nu også uden nogen form for minde.

På selve slagdagen besluttede regeringen sig til at organisere en sygepleje for kampens ofre, »eftersom ey paa-tvifles, at io en deel af de hollandske folch udi denne slagting med de svenske er blefven qvæste«.¹⁹⁰ Da man ganske roligt kunne gå ud fra det, kan man vist sige, at det var i sidste øjeblik, man var på færde. Det besluttedes, at de skulle indlogeres i »enten Compagnie huuset (Islandske Comp.) eller Brøggerlaug huuset her i staden (altså ikke på Christianshavn)«. Borgerne opfordredes til at udlåne »fornøden sengesteder og kleder«, og regeringen kunne vanskeligt forestille sig, at nogen ville vægre sig, »eftersom folket saavel for deris egne som vores conserva-tion (bevarelse) hafuer fechtet oc skade bekommet«.¹⁹¹

Det ser dog ud til, at de såredes tal har oversteget de første beregninger. Den 1. november beder regeringen nemlig rentemestrene om at tilforordne tre renteskrivere, »som kand hafue tilbørlig indseende oc omhu for de qvæste hollandske folch, som fra skibene ere indkommen oc i laugshuusene her i staden logerer«.¹⁹² Man har åbenbart måttet tage flere lokaler i anvendelse end først tænkt. Udgifterne til de syges pleje afholdtes af den hollandske ekspeditionskasse, delvis i hvert fald, idet admiral Obdam tilbød Selius Marselis at betale 1 skilling pr. mand om dagen.¹⁹³ Det danske rigsråd synes at have stået som

økonomisk garant for sygehusdriften. Regeringen skaffede da også senere København dækning for dens udgifter i forbindelse med de såredes pleje.¹⁹⁴

Lægevidenskaben stod dengang endnu på et meget primitivt stadi, og det var naturligtvis en ynke at besøge et af datidens kvæsthuse. Fattigpræsten Anders Matthiesen Hjørring har utvivlsomt i embedsmedfør flere gange været i disse huse, og indtrykkene derfra greb ham mægtigt. Således skriver han den 31. oktober, at han i laugshusene så, at der »flød nu råd (materie) og blod, hvor tilforn har været overflod i lyst og bryllupper med spil og leg, vin og mad. Men nu hørtes herinde ynkelig jammersang«.¹⁹⁵

Forholdsvis hurtigt blev hollændernes militære forråd også ført i land fra flådens 6 fløjter. Allerede den 1. november fik den danske tøjmester Peter Kalthoff ordre til at modtage »det krud oc andet admuntion, som det hollandske folch tilhører«, og en ganske tilsvarende ordre fik proviantskriver Hans Hansen.¹⁹⁶ Det vil med andre ord sige, at der indrettedes egne depoter for hollænderne i de to endnu eksisterende fløjbygninger til Christian IV's gamle krigshavn. Krigsmateriellet førtes ind i Tøjhuset (nuværende Tøjhusmuseet), medens provianten magasineredes i Proviantgården (nuværende Geodætisk Institut). I Tøjhuset fik de åbenbart tildelt eet af de 34 korshvælvede rum, hvoraf den store kanonhal består. Den 13. og den 24. november tilstodes der nemlig Hans Christoffersen, mester for lademagerne (skæfte- og affutagemagerne) ved Tøjhuset, lidt penge til søm, der skulle bruges til at »klæde (d.v.s. forskalle) hvælvingen med til det hollandske magasin her ved stedet«.¹⁹⁷ Alt dette var i bedste overensstemmelse med oberst Piichlers instruks.

Den hollandske flådes ankomst til København fik øjeblikkelig militær virkning. Allerede i løbet af den følgende nat drog Karl Gustav konsekvensen af sit nederlag. Han

opgav belejringen af byen og rømmede sine fremskudte stillinger. Det gik så hurtigt, at Hjørring hævdede, det skete »med større forskrækkelse, end han (svensken) havde i begyndelsen, der han ankom, frimodighed«. ¹⁹⁸ Man opgav ikke blot de generende batterier, der var anlagt til at knuse Vesterport. Også den store lejr på den anden side Sct. Jørgens Sø blev nu rømmet og stukket i brand. ¹⁹⁹ Svenskerne trak sig tilbage til et fordelagtigt terrain ude ved Brønshøj, som de i den følgende tid befæstede meget kraftigt. Det var fra denne fæstning, at svenskerne i de næste 19 måneder opretholdt deres landmilitære blokade af hovedstaden. Et ydre tegn på belejringens ophævelse lå deri, at borgmestre og byråd den 30. oktober opfordredes til »den anordning at giøre, at klokkerne oc seyr værkerne (urene) her i staden nu her efter som tilforn, ringer oc lader sig høre«. ²⁰⁰

Den danske regering bør roses for sin historiske sans. Den ønskede nemlig at bevare en nøjagtig forestilling om svenskernes belejringsværker. Derfor gav den en kendt militæringenør Gotfred Hoffman privilegium på at lade fremstille og udgive et kobberstik af de svenske stillinger. ²⁰¹ Det blev desværre aldrig trykt; men det er højst sandsynligt, at et forarbejde er bevaret i en tegning, der nu findes på Det kgl. Bibliotek. ²⁰²

Den menneskelige nysgerrighed fornægtede sig heller ikke ved denne lejlighed. Det fortælles, at borgerne straks strømmede ud i fæstningens forterrain for at se de svenske værker, hvorfra så mange ødelæggende kugler og bomber var sendt ind over byen. Måske håbede en del også at finde nyttige ting derude. ²⁰³ De svenske stillinger fik dog kun lov at ligge hen i kort tid. Den 2. november gav regeringen nemlig byråd og borgmestre ordre til, at de den følgende morgen skulle udkommandere »saa mange folch, som meest mueligt er«, alle med skovle og spader, for at de hurtigst kunne sløjfe fjendens værker. ²⁰⁴

Hollændernes ankomst betød imidlertid ikke blot en sprængning af belejringen, den betød også nye tilførsler til byen af allehånde levnedsmidler. Og det ikke blot de lagre, som de hollandske skibe førte med sig. Efter at den svenske flåde var blevet drevet ind i Landskrona havn og holdtes indespærret dér, kunne danske skuder på ny sejle frit ud og ind til København. I den følgende måned, før end vinteren for alvor satte ind, tilførtes der byen megen tiltrængt fourage fra Lolland, Falster, Møen og Lange-land. Det virkede særdeles opmuntrende, »så vi fik lige-som ny ånde og nyt liv, alligevel (skønt) vi havde endnu fjenden inden [for] grænserne«. ²⁰⁵ Der blev dog ingen-lunde tale om overflod; langt fra. Hele den følgende, lange vinter var der tegn på utilstrækkelige forsyninger, hvad der blandt andet viste sig i generende prisstigninger på en række vigtige varer. ²⁰⁶ Oberst Piichler klagede også meget hurtigt over, at der i byen var mangel på både brændevin, brød og brænde. ²⁰⁷ Og den 4. december konstaterede Hjør-ring, at rytternes heste døde af hunger, »thi her var ond tid på fetalje«. ²⁰⁸

De hollandske soldaters ankomst betød ikke alene en styrkelse af forsvaret, det betød også en lettelse for en del af forsvarerne. Endnu den 9. november manede rege-ringen studenterne til »deris poster saa flittig at opvarte, som det sig burde«. ²⁰⁹ måske var de blevet mindre agt-pågivende, idet de kort forinden fraflyttedes deres gamle poster i Rosenborg Have og overførtes til Slotsholms-afsnittet. ²¹⁰ Men allerede den 12. november forløvedes så-vel studenterne som købmands- og håndværks-svende; også de gamle borgere fik herefter en lettere tjeneste. ²¹¹ Denne lettelse varede dog kun til den 1. januar 1659. Det var frygten for en »general storm«, der nu begyndte at martre byen. ²¹²

De hollandske soldater indgik naturligvis straks i Kø-benhavns forsvar. De overtog voldafsnittet fra Rosenborg

Bastion over Østerport til Kastellet. Her afløste de studenter og borgere, men de synes ikke i første omgang at have fået voldafsnittet helt alene; rimeligvis er der indtil december blevet liggende nogle danske soldater på enkelte steder. Til Piichlers store harme for øvrigt. Således beklagede han sig meget herover i slutningen af november og skrev, at hans soldater »var blevet fordelt mod hans vilje i små grupper såvel mellem borgere som mellem Hans Mayt.s soldater på disse beskidte volde, som regel er vi stuvet sammen i små, stinkende, ubehagelige vagthytter«. Til sidst føjede han yderst bittert til: »Om man således har fuld tillid til os, veed jeg ikke«. ²¹³

Det er da også sikkert, at samarbejdet mellem Piichler og de danske militærmyndigheder gik alt andet end gnidningsfrit. Der er næppe nogen tvivl om, at den hollandske oberst var noget af en kværlulant. Det kan dog næppe heller benægtes, at han i visse kredse er blevet mødt med mistillid. Et af de spørgsmål, som Rigsrådet drøftede på sit møde den 30. oktober, var netop, om man burde betro hollænderne bevogtningen af en del af volden.²¹⁴ Men han var heller ikke selv uden skyld i sine besværligheder. Straks efter sin landgang nægtede han at stille sig under guvernøren Hans Schacks kommando, idet han henviste til § 7 i sin instruks. En konference mellem ham, Schack og rigsråd Otte Krag den 12. november formåede ikke at glatte sagen ud; men man enedes om en midlertidig ordning, hvorefter oberst Piichler kun modtog kongelige ordrer fremført for ham hver aften af en generalmajor.²¹⁵

Oberst Piichler havde for så vidt en grund til at undgå et underordningsforhold under Schack, som han mente, at han og hans tropper, der allerede under søslaget havde lidt »meget stor skade«, blev og ville blive misbrugt af Københavns guvernør. Således klagede han i det ovennævnte brev meget over, at han selv og hans officerer allerede var ved at gå til i uafbrudt vagttjeneste, både dag

og nat. Noget sådant burde dog kunne ordnes gennem forhandling. Dette mente Generalstaterne åbenbart også, idet de den 10. december gav ham besked om, at han skulle lade sine tropper aflægge troskabsed til Frederik III, men selvfølgelig begrænset til den tid, de opholdt sig i Danmark. Generalstaterne pointerede, at der var en forskel på troppernes »lydighed« mod Holland og deres »troskab« mod Frederik III. Piichler selv fik ordre til at adlyde Hans Schack i kraft af dennes rang som kongens generalløjtnant.²¹⁶ Hermed var denne sag ude af verden. Situationen har vel også bedret sig noget for hollænderne i begyndelsen af december, da soldatesken fra flåden sluttede sig til dem.

Helt godt blev forholdet imidlertid aldrig i den syrlige Piichlers øjne. Dog klagede han i den følgende tid mere over hærens forhold i almindelighed end over misbrug af hans egne folk. Særlig mistrøstig var han i et brev af 8. januar 1659. Det må dog vist anses for noget overdrevet, når han skriver, at det danske infanteri nu kun havde 500 raske soldater, »så lidt er de smeltet sammen til på grund af vedvarende udmattelse, smitsom syge og armod«. Hans egne folk har det ikke stort bedre, idet han siger: »Generalstaternes tropper bliver stadig behandlet på samme maneer, hvorfor de syges tal stiger mere og mere«. Og, føjer han til, »her er ingen, der på Kongens eller Kommunens vegne interesserer sig for de syge«.²¹⁷

Der blev dog ellers gjort eet og andet for at lette soldaterne i deres vagt- og vold-tjeneste, som vitterlig var krævende, især som vinteren trængte sig på. Det var da også i sammenhæng hermed, at der udgik en række ordrer til interesserede myndigheder den 25. november 1658. Bygmester Albertus Mathiessen skulle »lade bygge fornøden corps de garder (vagthytter) paa volden«, på de steder, som Hans Schack anviste. Hytterne skulle opvarmes med stenkul, som var blevet afkøbt en engelsk skipper og ind-

lagt på Holmen. Det skulle nu udleveres med et vognlæs om dagen, og det pålagdes bystyret at sørge for denne daglige transport.²¹⁸

Det viste sig imidlertid meget vanskeligt at skaffe materiale til disse hytter. Der blev jo skreget på tømmer fra alle sider. Ikke mindst vigtigt var det til palisadeværkerne, som netop nu skulle omlægges på grund af vinteren. Ganske karakteristisk hedder det i en ordre fra den 2. december, at palisaderne skal optages ved Kalvebod og opsættes mellem Christianshavn og Kongens Bryghus (på Slots-holmen), »hvorfore i hafver at see flittigt til, at ingen af dem bortkommer til anden brug«. ²¹⁹ Der var dog altid den mulighed at skaffe det nødvendige materiale ved nedrivning af huse, f.eks. nedbrød man et unødvendigt hus på Holmens Kirkegård og brugte dets tømmer til »corps de garden oc anden fornødenhed, saaviit tienlig er«. ²²⁰ At det stadig kneb med materialer, er dog sikkert nok. Der måtte således en uge senere skrives til Hans Schack, »at du alvorligen lader forbyde, at dennem (borgerne) eller andre her i staden ingen ofverlast tilføyes på deris planker«. ²²¹ De plankeværker, der her er tale om, stod om borgernes gårde og haver, og deres ejere var hele belejringstiden igennem meget ømme over dem. ²²²

Der var også småt med brændsel. I alt stod der kun 56 laster stenkul til garnisonens rådighed i månederne januar-april 1659. Hertil kom dog en hel del træ. Det er glædeligt at konstatere, at den først nævnte udlevering i regnskabet går »til de hollandske poster«. Hollænderne synes bestemt ikke at være blevet snydt ved disse tildelinger. Således bemærkes det udtrykkeligt den 22. marts og 2. april, at der tildeles hollænderne ildebrændsel, »end-og andre vores egne derimod intet bekom«. ²²³ Der blev også vist oberst Piichler personlig al skyldig hensyn i denne sag. Da der den 5. december 1658 uddeltes træer fra Kongelunden til brændsel, fik han 4 træer, lige så mange

som kongesønnen Gyldenløve, og flere end de danske generalmajorer.²²⁴

Det må også have lettet ekspeditionskorpsets kår, at man søgte at skaffe beredskabsstyrkerne større vagtlokaler i nærheden af posterne. Det var dog ikke bekvemmelighedshensyn, der her spillede ind; men frygt for et overrumplende stormangreb. Den 10. januar 1659 søgte man at skaffe hvert kompagni af garnisonen, »saavel som det hollandske folch«, et eller to huse, »hvor folchet om natten kand ligge udi reserve oc beredskab, om noget fiendtlig paakommer«. Og den 2. februar gik man muligvis videre, idet regeringen oplyste Hans Schack om, at den havde »anbefalet« Københavns borgmestre og råd »at forskaffe soldatesched fornøden logamenter langs med voldene hver paa deris post, hvor de ere udi beredskab«. ²²⁵ Men det må dog straks indrømmes, at netop hollænderne vel fik mindst ud af denne foranstaltning, idet der kun lå en meget spredt bebyggelse på arealet mellem Gothersgade og Nyboder.²²⁶

Vinteren gik således sin slidsomme gang, medens kulden blev stadig hårdere. Allerede den 29. november 1658 er det nødvendigt at tænke på at holde voldgravene åbne. Regeringen forlanger af magistraten, at der »af hver gaard her i staden lefveres nogle visse øxer oc baadshager til hver regiment eller compagnie her paa voldene til at were med rundt om fæstningen«. Den næste dag fik Christianshavn en tilsvarende ordre, hvori der stod, at de skulle bruges til »vækning«, d.v.s. åbning af isen.²²⁷ Niels Juel fik endelig besked om, at han skulle overlade renteskriver Jens Lassen »saa mange gamle stenger, raaer (eller andet) af tau-gel (takkelage), som hand begierer at bruges til at holde grafverne oben med, naar de først ere opisede, saavel som fornøden tømmermend det effter hans villie at forferdige«. ²²⁸ Det ordnedes således, at tropperne sørgede for

voldgravens isning ud for deres tildelte voldafsnit, og Hjørring oplyser udtrykkeligt, at hollænderne tog deres part af dette besvær.²²⁹

I slutningen af november begyndte de første rygter om en svensk storm at løbe i byen. De fleste afviste dem dog som usandsynlige, efter at København havde modtaget det store hollandske krafttilskud.²³⁰ Og det syntes ikke mere troligt, efter at flåden vendte hjem den 4. december. Ikke desto mindre fik man juleaften syn for sagn. Midt under julenadveren dukkede svenskerne op foran vold og grav, og for første gang »går trommen på alle gader, stormklokkerne klemte og her blev alarm«, som Hjørring skrev.²³¹ Også den hollandske flåde sattes denne nat i højeste beredskab.²³² Siden da måtte man være beredt på hvad som helst, og det var heldigvis muligt i den følgende tid at få god besked om de mange svenske forberedelser. Det sørgede overløbere og spioner for.

Vi kan ikke her komme dybere ind på Karl Gustavs motiver for en storm. Dog bør det vel påpeges, at de vægtigste grunde må søges i Hollands holdning. Som det vil erindres, var det kun en tredjedel af den traktatlige forpligtelse, Holland havde sendt i første omgang. Det betød imidlertid ikke, at resten ikke senere ville følge efter. Tværtimod besluttede Generalstaterne den 19. november, at de resterende 4.000 mand skulle sendes snarest. Man håbede på afgang den 27. november, hvis vejret artede sig tåleligt.²³³ Imidlertid turde man ikke sende flåden ud, da det kom til stykket. Den tidlige frost gjorde sit; men også den engelske flådes aktivitet virkede hæmmende. Resultatet blev, at ekspeditionen udsattes til foråret på Amsterdam-admiralitetets henstilling den 26. november.²³⁴

Også et andet hollandsk forehavende var blevet udsat til foråret. Det var Obdams overførsel af allierede tropper til Sjælland. Da største delen af flåden var engageret foran Landskrona, kunne der ikke afses skibe nok, førend vin-

teren hindrede enhver tanke derom. De allierede erobrede Als den 4. december, men derved blev det.²³⁵

To overmåde truende foretagender ventede således Karl Gustav i det kommende forår. Der var i virkeligheden kun een måde for ham at slippe ud af klemmen på. Det var at erobre København. Mange svenske var nervøse ved disse planer; men Karl Gustav kunne afvise dem med fortidens erfaringer. Havde svenskerne ikke haft den mest fuldkomne succes ved Frederiksodde, hvor forholdene ikke havde været meget bedre for tropperne? Havde isen ikke tidligere båret svenskerne frem til deres største triumf? Det er troligt, at tanken om en storm har taget form, så snart Karl Gustav har hørt om de forskellige hollandske udsættelser, altså omkring midten af december. Hurtigt satte der omfattende forberedelser i gang.²³⁶

Uden nogen form for overraskelse satte det svenske angreb ind om morgenen den 11. februar henad klokken 1. På grund af de hollandske troppers fordeling kom de til at deltage i kampens første og sidste fase, der udspillede sig henholdsvis på Christianshavn og på Østervold. Den svenske plan gik ud på at storme byen på dens svageste sted, over isen på Kalvebodstrand, og ind mod Slotsholmen og Løngangen. En vanskelighed bestod der dog deri, at stormtropperne risikerede at blive udsat for en ødelæggende flankebeskydning fra den lille fregat Højenhald, der lå ud for Kongens Bryghus (nuværende Frederiksholms Kanal 29) og fra Christianshavns flankebastion mod Københavnersiden, det såkaldte »Skarpe Hjørne«. Et led i planen måtte det derfor være at sætte disse flankestillinger ud af spillet allerførst. På Christianshavns vold stod blandt andet halvandet kompagni valloner fra det hollandske hjælpekorps.

Det svenske angreb mod Christianshavn forfulgtes af uheld. Under ledelse af den uforfærdede grev Clas Thott gik de hvidklædte stormkolonner over isen mod Amager.

Det viste sig imidlertid hurtigt, at det medbragte materiel ikke var bedst egnet til formålet. Mange slæder med tung bagage brød sammen, andre gik gennem isen. »Stranden sluger dem«, som Hjørring udtrykte det. En særlig opsigt vakte en mægtig bro, der førtes med på en stor rustvogn, der blev trukket af 6 »store, abildgrå heste« fra grevens egen stald. Den var så bred, at tre ryttere skulle kunne ride over den side om side. Svenskerne fik imidlertid ingen fornøjelse af dette vidunder, idet stranden slugte det hele.

Trods alle uheld nåede den svenske fortrop dog frem til bastionen og gik til angreb. Tre gange stormede de krigsvante angribere, og tre gange blev de kastet tilbage igen. Endelig måtte Thott bekvemme sig til at retirere, efterladende sig talrige døde. Som Christianshavns kommandant Adolph Fuchs bemærkede, idet han hentydede til svenskernes hvide kamouflagedragter: »De fleste Svenske havde medbragt deres Ligskjorte«. ²³⁷

Dette nederlag fik følger for hele angrebet mod Slots-
holmen. »Skarpe Hjørne«'s kanoner frigjordes derved til andre formål. Først lod man dem spille på Højenhald, som det var lykkedes den forvovne major Smidt at erobre. Op-
holdet på den erobrede fregat blev derved uudholdeligt; majoren selv faldt, og hans folk sprang for livet. Derefter kunne skytset rettes mod de stormende i Løngangsafsnittet, hvorved det har medvirket til den svenske fiasko her. Efter 2-3 timers kamp var det svenske nederlag åbenbart – og der måtte blæses til retræte på hele denne del af fronten.

Men netop som ilden døde hen på Vestervoldafsnittet, hørtes der kraftig skydning ude fra Østervold, hvor oberst Piichler og hans folk holdt volden besat. Obdam var desuden gået i land med en del bådsmand og stod i reserve bag Østerport. Foran volden, men bag graven, lå der nogle lave skanser, hvori der var anbragt små skråstykker. Desuden lå der her en del musketerer med skarpladte gevæ-

rer. Også voldkronerne var tæt besat med hollandsk mandskab og kanoner.

De hollandske soldaters høje kvalitet viste sig tydeligt ved denne lejlighed. Intet er sværere i en sådan forsvarssituation end at opretholde en streng illdisciplin og tilbageholde skydningen, indtil målet er inde på tæt, sikker hold. Men dette lykkedes for hollænderne. Der faldt ikke et skud, da de svenske angribere dukkede op foran graven i den begyndende dæmring. Ingen rørte sig i stillingen, ingen glødende lunter var at se, således at svenskerne allerede begyndte at føle sig trygge. Var det alligevel lykkedes at lokke forsvarerne bort til Vestervold, så de forladte værker uden videre kunne forceres? Opmuntrede af stilheden gik svenskerne ned i graven og baksede i øvrigt med broer og stiger. Dagen syntes at skulle blive deres.

Da skete med eet det uventede og forfærdelige. Alle skråstykker og musketter blev som på een gang brændt af mod de tætpakkede angribere. Intet skud gik fejl på den korte afstand. Virkningen var skrækkelig. Døde og sårede væltede om mellem hverandre i den mest rystende forvirring. Det »er ikke at beskrive den ynke, piben, hylen og skrigen, man hørte på de svenske, som blev skudt, førend de døde«. Alle, der kunne, søgte redning ved flugt, men mange blev dog indhentede af de store kanoners kugler. I fæstningens forterrain lå angriberne »skudte ret som hobe spurve . . ., den ene på den anden«. Det var ikke til at tænke på at gå til angreb igen, skønt ordren lød på at storme mindst tre gange, før man opgav. Men døde mænd angriber ikke. Slaget var uhjælpeligt tabt.

Det havde været en blodig nat for angriberne. Karl Gustav opgav dagen efter slaget tabene til 532 døde og 894 sårede. De dødes tal steg dog uden tvivl meget højere, og de svenske tabslister lød da også snart efter på 580. I de nærmeste dage efter slaget fandt danskerne foran fæstningen ikke mindre end 566 ilde tilredte lig, heraf 110 me-

nige og mange officerer foran Østervold.²³⁸ De blev samlet sammen lidt uden for Vesterport og lagt bag Christian IV's gamle forværk ud mod den daværende Kalvebodstrand. Her fandt de deres sidste hvilested, idet de den 17. og 18. februar dækkedes til med jorden fra den gamle vold, der dermed samtidigt sløjfedes. De ukendte svenske soldater må altså hvile i jorden foran den nuværende brandstation og over mod Tivoli.²³⁹

På dansk side var tabene ganske små. Højst 12 døde og næppe flere sårede. Det er ukendt, om der faldt nogle hollændere. Derimod synes det vist, at der såredes en del under angrebet på Christianshavn. Den 15. februar bad regeringen nemlig Københavns bystyre foranledige, »at til de siuge oc quæste hollandske folchs fornødenhed i wor kiøbsted Christianshafen blifver udskichet saa mange af de ledige senge udi compagniet, som i goedwilligen der til laans kand bekomme«. ²⁴⁰ Det er at håbe, at de sårede hollændere har fået de sygesenge, de så ærligt havde fortjent.

Glæden over sejren var forståeligt nok enorm i hovedstaden. Den største fare, som indtil 1940 har truet Danmarks selvstændighed, var blevet besværet. Det var hovedstaden København, der havde brudt den frygtelige stormflod. Dansk energi, dygtighed og sammenhold har forvist aldrig givet et lykkeligere resultat. Det er med berettiget stolthed, at københavnerne og hæren kan se tilbage på disse begivenheder. Men det bør dog ingensinde glemmes, at en stor del af æren tilkommer Holland. Uden Obdams flåde var et udsultet København utvivlsomt faldet uden sværdslag, uden Piichlers tropper på volden havde der næppe lydt lovsange i de københavnske kirker »for dend victorie (sejr), som Gud os i gaar ofver woers fiender forleendte«. ²⁴¹

Den dansk-hollandske forsvarsalliance af 1649 havde dermed endelig ført til sit logiske mål: Danmarks selvstæn-

dighed var reddet og sikret, Sveriges Østersøimperialisme var brudt. At der endnu var en lang og trang vej til den endelige fred, er sikkert. At enigheden mellem de forbundne svækkedes, kan heller ikke skjules. Men i fællesskab førte Danmark og Holland dog en verdenshistorisk begivenhedsrække til ende. Kampen for Østersøens frihed blev ført til sejr.

NOTER

Der må indledningsvis gøres opmærksom på den forskellige tidsregning i Vest- og Sydeuropa og i Norden. Den gregorianske tidsregning var endnu ikke indført i Norden, hvorfor datoangivelsen her var 10 dage bagud for den moderne tidsangivelse. F.eks. faldt søslaget i Sundet på den 29. oktober 1658 efter vor tidsangivelse, den såkaldte gamle stil (g.s.), medens det i Holland fandt sted den 8. november, den nye stil (n.s.). Gammel og ny stil anføres samtidig som 29. oktober/8. november 1658. I teksten er overalt anført gammel stil, i noterne ofte begge stilangivelser.

Forklaring af de benyttede forkortelser:

Aitzema, Lieuwe van: Saken van Staet en Oorlogh. Haag. 1669-71. Folio.

Adlersparre, K.: Historiska samlingar V. Stockholm 1822.

Becker, P. W.: Samlinger til Danmarks Historie under Kong Frederik III's Regiering. I. København 1847.

Brieven: Brieven, Geschreven ende gewisselt tusschen den Heer Johan de Witt Ende ... Haag. 1723.

Bøggild-Andersen, C. O.: Hannibal Sehested I. København 1956.

Carlbom, J. Levin: Karl X Gustaf. Stockholm 1910.

Carlson, Fr. Ferd.: Sveriges historia under konungarne af Pfalziska huset I. Stockholm 1855.

D. Mag.: Danske Magazin.

Fridericia, I. A.: Adelsvældens sidste Dage. København 1894.

Fries, E.: Erik Oxenstjerna. Stockholm 1889.

Fries: Sv.-Nedl. = Fries, E.: Sveriges och Nederländernes diplomatiska Förbindelser under Karl X Gustafs Regering. Upsala 1883.

Gihl, Torsten: Sverige och Västmakterna under Karl X Gustafs andra Krig med Danmark. Uppsala 1913.

G.-stat.: Generalstaterne i Haag, Holland.

H.T.: Dansk Historisk Tidsskrift.

- Japikse, N.: Johann de Witt. Leipzig 1917.
- Journal: Journalen van de Admiralen Van Wassenaer-Obdam en De Ruyter. Udg. G. L. Grove. Amsterdam 1907.
- Kolkert, W. J.: Nederland en het Zweedsche Imperialisme. Deventer 1908.
- Kbh.s Diplom.: Københavns Diplomatarium.
- Leyers Dagværk: Manuskript af Anders Matthiesen Hjørring. Kgl. Biblioteks Håndskriftsamling.
- Lind, H. D.: Kong Frederik III's Sømagt. Odense 1896.
- Londorp, M. C.: Acta Publica VIII. Frankfurt a.M. 1670.
- Manley, R.: The History of the late warres in Denmark. London 1670.
- Noordam, N. F.: De Republiek en de Noordse Oorlog 1655-60. Assen 1940.
- RA.: Rigsarkivet.
- Secrete Resolutien van Holland en Westvriesland I. Utrecht 1717.
- Säve, T. A.: Kejsarevalet i Frankfurt 1657-58 och Sveriges underhandlingar derunder. Stockholm 1869.
- Terlon, Chevalier de: Memoires I-II. Paris 1681.
- Thurloe, J.: A Collection of the State Papers VII. London 1742.
- Urk. & Act.: Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Berlin.
1. Gesandterne til Chr. IV d. 29. juni 1645 (Sverige C, 189, fol. 68, RA.).
 2. Gess. til Chr. IV d. 6. juli. Vi talte med svenskerne om Bremen, »mens ingen synderlig besked derpå kan bekomme; sålænge de krigen i Tyskland har, synes de det ikke ganske at ville kvittere«, og d. 14. aug. henvistes sagen til den påtænkte fredskonference i Osnabrück (s.s. fol. 74b og fol. 127b).
 3. Brømsbrotraktaten af 13. aug. 1645, Danmark-Norges traktater IV 437-63, og Christianopeltraktaten af samme dato, s.s. IV, 487-93.
 4. Fridericia: Danms. pol. Hist. fra Freden i Lübeck, II, 353.
 5. S.s. 474.
 6. Chr. IV til Rigsrådet d. 15. april 1642. Anført af Bøggild-Andersen I, 33.
 7. Kolkert 22-24.
 8. Traktatteksten (hollandsk) i Danmark-Norges traktater IV, 635-642. Den samtidig indgåede toldafløsningstraktat, Redemptions-traktaten s.s. IV, 643-650.
 9. Ulfeldt til Christen Thomesen Sehested d. 23. aug. 1649. (Langebeks diplomatarium, Danmark 1649-1651. RA. Kbh.).

10. Japikse 116-17.
11. Sml. Terlon til Mazarin d. 18. marts 1658, hvori bl.a. siges, »que cette Maiesté (Karl Gustav) ne desarmera jamais et qu'elle ayme mieux ses Troupes que ses propres Estats« (at denne konge aldrig vil aftakke sin hær, og at han elsker sine tropper højere end sine egne lande). Udenrigsministeriets arkiv, Paris.
12. Citat efter Fridericia II, 218.
13. Se om Hollands lyst og frygt, Kolkert 78.
14. Carlbom 33.
15. Fridericia 222-23. Becker I, 70.
16. Chr. Skeels dagbog. D. Mag. 3, IV, 271, sml. Dureels skrv. af 18. aug. Becker I, 70.
17. Becker I, 73.
18. Carlbom 33. Sml. D. Mag. 3, IV, 274-275.
19. Dureel til Karl Gustav d. 8. sept. Becker I, 72.
20. Becker I, 88.
21. De holl. gess. hjem d. 6./16. febr. 1656. Becker I, 316-17.
22. Becker I, 94.
23. D. 25. maj 1656. (Nederlandene C, 192, RA. Kbh.).
24. Dureel til Karl Gustav d. 29. maj. Becker I, 99.
25. Ordlyden (på hollandsk) Danmark-Norges traktater V, 162-165.
26. Karl Gustav til Oxenstierna d. 4? juli. Fries, 292. Det er vigtigere med et hollandsk forlig end fred med Polen og Rusland, siges det.
27. Fries 300-301, og Fries: Sv.-Nedl. 42-56. Danmark-Norges traktater V, 180-181.
28. Flåden passerede Kronborg for hjemadgående d. 11. okt. Becker I, 127; Fr. III til de holl. gess. d. 12. juli 56. Becker I, 338.
29. Rigsrådet til Fr. III d. 24. sept. 56. D. Mag. 3, IV, 291.
30. Kendt før d. 2. nov. Beuningen hjem d. 2. nov. 56. Becker I, 359.
31. Beuningen hjem. Becker I, 363. Generalstatsresolution af 30. jan. 57, der anbefaler en begrænset udvidelse af 1649-forbundet. Danmark-Norges traktater V, 185.
32. Traktat af 17./27. juni 1657. Dog først ratificeret af Nederlandene d. 11./21. juli 1660. Danmark-Norges traktater V, 187-193. Kaldtes Ampliationstraktaten.
33. D. 27. dec. 56. (Nederlandene C, 192, RA. Kbh.).
34. D. Mag. 3, IV, 295.
35. D. Mag. 3, IV, 295-297.
36. Carlbom 187.
37. Becker I, 368-369.
38. D. Mag. 3, IV, 303.
39. D. Mag. 3, IV, 306-307.

40. Danmark-Norges traktater V, 189. Art. 2.
41. D. 3. juni 57. (Nederlandene C, 192, RA. Kbh.). Den samme tanke om sammenhængen med forrige års Danzigpolitik og Sveriges had derover, ses hos Gunde Rosenkrantz: En patriots trohjertige erindringer. Kbh. 1657, fol. Eb. Se også fol. A, 4b.
42. Aitzema IV, 106. Omtalt af Beuningen d. 9./19. aug. 57. Becker I, 380. Secrete Resolutien d. 31. juli (n.s.) 57, 533-35.
43. Se f.eks. J. de Witt til Nieuport d. 7./17. aug. 57. Brieven III, 408.
44. Aitzema IV, 106 og 158-59.
45. P. Charisius til Fr. III d. 16./26. okt. (Nederlandene C, 200, RA. Kbh.). Secrete Resolutien d. 18. okt. (n.s.) 57, s. 561, og ratifikation d. 21. nov. (n.s.) 57, s. 567-70.
46. D. 2./12. nov. 57. (Nederlandene C, 200, RA. Kbh.).
47. Beuningen hjem d. 1./11. nov. 57, Becker I, 385.
48. P. Charisius til Fr. III d. 13./23. nov. 57. (Nederlandene C, 200, RA. Kbh.).
49. P. Charisius til Fr. III d. 20./30. nov. 57. (Nederlandene C, 200, RA. Kbh.).
50. P. Charisius til Fr. III d. 3. dec. (ny stil) 57. (Nederlandene C, 200, RA. Kbh.).
51. Se P. Charisius breve fra jan. 1658. Og d. 1. febr. (n.s.) skriver han, at G.-stat, først vil mødes og behandle sagen om 4 uger. (Nederlandene C, 200, RA. Kbh.).
52. D. 20. febr./2. marts 1658. Becker I, 396-98.
53. Danmark-Norges traktater V, 231-32. Traktaten i dansk besiddelse er på svensk.
54. Dateret d. 3. marts (n.s.) = 21. febr. 58. Ordlyden ukendt; omtalt Becker I, 407. Det erindres, at Beuningen holdtes udenfor forhandlingen af svenskerne.
55. Instruksens § 5. (RA. Stkhlm. Danica 52).
56. Bilag til relation af 7./17. april 58. Becker I, 405-07. Beuningens handlemåde billigedes fuldt ud i Holland d. 5./15. maj; og han opfordredes til at fortsætte denne linie. Secrete Resolutien I, 592-93.
57. Iflg. Karl Gustavs ordre af 2. april. Præsenteret ambassadørerne i Kbh. d. 7. (RA. Stkhlm. Danica 52).
58. Citatet: »fast desperat, wolte die fortune agiren lassen; man mögte alles nehmen. Schweden hatten so einen avantageusen Frieden gekriegt, wolten Sie nun wegen Ihrer Fürstl. Durchl. (d.v.s. Gottorp) Sachen so hart es weiter urgiren, so mögten Sie es tuhn«. (Gottorp arkiv 2591. L. C. Moltkes generalrapport fol. 14 og 16).

59. Bielke og Coyet til Karl Gustav d. 13. april. (RA. Stkhlm. Danica 49).
60. Brev til Fr. III d. 3. maj (n.s.). (Nederlandene C, 200, RA. Kbh.).
61. St. Bielke til Karl Gustav d. 24. april. (RA. Stkhlm., Danica 49).
62. Gihl 33³. Säve 78 og 89.
63. Karl Gustav til Biörenklou (i Frankfurt) den 5. april. Adlersparre V, 204.
64. RA. Stkhlm., Danica 52.
65. RA. Stkhlm. Danica 49.
66. Coyet til statssekr. Ehrensteen d. 11. juni. Adlersparre V, 73.
67. P. S. til samme brev (d. 11. juni). Adlersparre V, 74, 77-78.
68. Säve 103-07. Gihl 39.
69. Adlersparre V, 108 og 107.
70. Adlersparre V, 117.
71. Citat efter Fridericia 342.
72. Adlersparre V, 141-42.
73. S.s. V, 145.
74. Ambassadørerne til Karl Gustav d. 7. juli; modtaget d. 15. juli (RA. Stkhlm., Danica 49).
75. Carlbom 569.
76. Kapitulationens ordlyd i Londorp VIII, 349-60. Se især §§ 13 og 14, s. 353.
77. Karl Gustav til rigsrådet i Stockholm d. 4. aug. Urk. & Act. XXIII, 597-98. Hans argumentation til Terlon. Terlon til Mazarin d. 5./15. aug. og 14./24. aug. 58. (Correspondance politique, Danemark, tome 9. Udenrigsministeriets arkiv, Paris).
78. Karl Gustav fablede om 40.000 md. og Slippenbach om 100 orlogsskibe. Terlon til Mazarin d. 8./18. aug. 58. (S.s., Paris).
79. Carlbom 567-68 og 571. Gihl 49-50. Fridericia 345-50.
80. Se f.eks. den engelske Jepson til Thurloe fra Slesvig d. 3. juli 58 og den hollandske Isbrants til G.stat. fra Wismar d. 4. aug. Thurloe VII, 224-226 og 289-90.
81. Beuningen til G.-stat. d. 22. juni/2. juli. Becker I, 423.
82. O. Juels dagbog. H. T. 3, III, 156-58.
83. Terlon II, 207.
84. Chr. Skeels dagbog. D. Mag. 3, IV, 320-21.
85. Se note 105, sml. R. Manley, 10, der siger 4000 md. fodfolk og ca. 1200 rtt., hvor officererne dog måske er udeladt. Terlon til Mazarin Korsør d. 8./18. aug. 58 har faktisk de omvendte, formodentlig fejlagtige tal (Danemark 9. Udenrigsministeriets arkiv, Paris), og Terlon II, 231-235. Glückstadtregeringen hævdede d. 12. aug., at der indskibedes 8.000 md. (må være et maximum-

- tal) Londorp VIII, 388. Senere øgedes fodfolket fra Fyn, således at de svenske tropper foran København endnu i aug. vel var 9-10.000. Terlon II, 261. Svenskerne hævdede selv 12.000. Fransk kopi af den hollandske resident le Maires rapport under d. 11. aug. (Danemark 8. Udenrigsministeriets arkiv, Paris) og Terlon til Mazarin d. 14./24. aug. (Danemark 9. s.s.).
86. Aitzema IV, 233 d. 6./16. aug. fra Kbh., St. Bielke til K. Gustav. Kbh. d. 8. aug. 58. Adlersparre V, 171-172.
87. Begge breve dateret d. 8. aug. 58. (Nederlandene C, 192, RA. Kbh.).
88. Dorp til J. d. Witt. Hamborg d. 11./21. aug. Modt. d. 15./25. aug. (Nederlandene C, 216, RA. Kbh.).
89. Charisius til Fr. III d. 16./26. aug. 58. (Nederlandene C 200, RA. Kbh.). Gabels brev findes måske i en hollandsk ekstrakt. Heri oplyses, at den svenske flåde sejlede ud »in mijne præsentie«. Den bestod af 11 orlogsskibe og 53 skuder. Om bord befandt sig 14 rgt. infanteri (= ca. 4.600 md.) og 4 rgt. rytteri (= ca. 1.600 rtt.). (Nederlandene C, 216, RA, Kbh.).
90. Foregående brev af 16./26. aug. 58. En ny dansk memorial indgaves atter d. 22. aug./1. sept. af lignende indhold. Thurloe VII, 351-352. Terlon I, 229.
91. Charisius til Gersdorff d. 16./26. aug. 58. (Nederlandene C, 200, RA. Kbh.).
92. Noordam, 64. Charisius til Fr. III d. 19./29. aug. 58. (Nederlandene C, 200, RA. Kbh.).
93. Charisius til Fr. III d. 19./29. aug. 58. (Nederlandene C, 200, RA. Kbh.).
94. Secrete Resolutien I, 606-607.
95. S.s. I, 608. Charisius til D. v. Ahlefeldt d. 13./23. sept. 58. (Nederlandene C, 201, RA. Kbh.).
96. Nederlandene C, 207, RA. Kbh.
97. Generalstatsresolution d. 25. aug./4. sept. 58. Bilag til Appelboms skrv. til Karl Gustav d. 4./14. sept. (RA. Stkhlm. Hollandica).
98. P. Charisius til Gersdorff d. 7./17. sept. 58. (Nederlandene C, 200, RA. Kbh.).
99. Avis de Copenhague d. 9./19. okt. 58. (Udenrigsministeriets arkiv, Paris). Her dateres hans ankomst dog d. 7. okt. Men da Fr. III takker G.-stat. for deres brev af 16./26. sept., som han har modtaget d. 1. okt., er det vel indbragt af Rodsten. Fr. III til G.-stat. d. 4. okt. 58. (Nederlandene C, 192, RA. Kbh.).
100. Manley 12-13.
101. Ausländisch Registrant RA. Kbh.

102. Appelbom til Karl Gustav d. 23. aug./2. sept. 58. (RA. Stkhlm. Hollandica).
103. le Maire til G.stat., Kronborg d. 12./22. aug. 58. (Danemark 8. Udenrigsministeriets arkiv, Paris). Blev oplæst for Generalstaterne d. 22. aug. 58. Thurloe VII, 358.
104. Dateret d. 23. aug./2. sept. 58. Aitzema IV, 229-230. Referat i Appelbom til Karl Gustav d. 30. aug./9. sept. 58. (RA. Stkhlm. Hollandica).
105. Appelbom til Karl Gustav d. 4./14. sept. 58. Bilag. (RA. Stkhlm. Hollandica). Listen karakteriseres dog som provisorisk i Piichlers instruks d. 2. sept. Aitzema IV, 235.
106. Bilag til Appelboms skriv. af 30. aug. (se note 104).
107. Aitzema IV, 233-34. Thurloe VII, 370-71 (engelsk oversættelse). Secrete Resolution I, 611-14. Kort referat hos Appelbom d. 4./14. sept. 58. (RA. Stkhlm. Hollandica).
108. Secrete Resolution I, 619-20 (dat. 8./18. okt. 58), Generalstatsresolution d. 19. og 28. okt. 58. Noordam, 69¹. G.-stat til kurfyrsten af Brandenburg d. 23. okt./2. nov. 58. Thurloe VII, 459.
109. Aitzema IV, 235-36. Noordam, 68-69. Kort referat af Appelbom d. 13./23. sept. 58. (RA. Stkhlm. Hollandica).
110. Charisius til Fr. III d. 31. aug./10. sept. 58. (Nederlandene C, 200, RA. Kbh.).
111. Generalstatsresolution d. 2./12. sept. (Nederlandene C, 217, RA. Kbh.).
112. Charisius til Fr. III d. 6./16. sept. 58. (Nederlandene C, 200, RA. Kbh.).
113. S.s.
114. (RA. Stkhlm. Hollandica). Også omtalt af Charisius til Fr. III d. 10./20. sept. 58. (Nederlandene C, 201, RA. Kbh.).
115. D. 6./16. sept. 58. (RA. Stkhlm. Hollandica).
116. Begge Karl Gustavs breve er dateret Utterslev d. 21. aug. 58. Trykt Londorp VIII, 423-25. Appelbom til Karl Gustav 6./16. sept., hvori de omtales som dateret d. 23. aug. Charisius til Fr. III d. 6./16. sept.
117. Charisius til Fr. III d. 6./16. sept. 58. (Nederlandene C, 201, RA. Kbh.).
118. Fr. III til Rosenvinge og Charisius, og til G.-stat. (Nederlandene C, 192, RA. Kbh.).
119. Charisius til G.stat. d. 8./18. og 10./20. sept. (Nederlandene C, 217, RA. Kbh.).
120. Nieuport til J. de Witt d. 3./13. sept. 58. Brieven III, 459. Thurloe til G.-stat. d. 6./16. sept. Aitzema IV, 301.

121. Charisius til Fr. III og til Gersdorff, begge dat. d. 10./20. sept. 58. (Nederlandene C, 201, RA. Kbh.).
122. S. til Fr. III d. 13./23. sept. 58. (S.s.).
123. Charisius til Fr. III d. 13./23. sept. (S.s.).
124. Charisius til Gersdorff d. 17./27. sept. 58. (S.s.).
125. (Nederlandene C, 192, RA. Kbh.).
126. Charisius til Fr. III d. 20./30. sept. (Nederlandene C, 201, RA. Kbh.).
127. Generalstatsresolution d. 10./20. sept. (Nederlandene C, 217, RA. Kbh.). J. de Witt til Nieuport d. 17./27. sept. 58. Brieven III, 464. Aitzema IV, 235.
128. Obdam til G.-stat. d. 16./26. sept. og de deputerede d. 16.-17./26.-27. sept. (Nederlandene C, 217, RA. Kbh.). I P.S. d. 17./27. oplyses, at Kronborg har overgivet sig til svenskerne d. 6./16. sept.
129. De deputerede til G.-stat. d. 18./28. og 19./29. sept. 58. (S.s.).
130. Generalstatsresolutioner d. 10./20. og 14./24. sept. (S.s.).
131. De deputerede til G.-stat. d. 18./28. sept. 58. (S.s.).
132. Generalstatsresolution d. 19./29. sept. 58. (S.s.).
133. De deputerede til G.-stat. d. 21. sept./1. okt. 58. (S.s.).
134. Charisius til Fr. III og til den norske statholder d. 24. sept./4. okt. (Nederlandene C, 201, RA. Kbh.).
135. le Maires generalrapport for G.-stat. d. 27. sept./7. okt. 58. (Nederlandene C, 217, RA. Kbh.). le M. havde dog foreslået Karl Gustav at antage Terlóns mægling på grundlag af Roskildefreden. Hans danskvenlighed havde altså ret snævre grænser. Extrakt af rapporten trykt Aitzema IV, 236-37.
136. Karl Gustav til Appélbom, Ibstrup d. 5. sept. (RA. Stkhlm. Hollandica). K. Gustav har utvivlsomt troet på stor virkning af Kronborgs fald. Se også hans ordre af 12. sept.
137. Londorp VIII, 442.
138. (Nederlandene C, 217, RA. Kbh.).
139. Charisius til Fr. III d. 1./11. okt. 58. (Nederlandene C, 201, RA. Kbh.).
140. Iflg. le Maires generalrapport frigaves 84 skibe i dagene 25.-27. aug./5.-7. sept. og endnu nogle d. 8./18. sept. (se note 135).
141. Nieuport til J. d. Witt d. 17./27. sept., 24. sept./4. okt., 1./11. okt. (Brieven III, 466, 470-71, 477). J. de Witts opmærksomhed og angst for England ses i brevet i Nieuport d. 1./11. okt. (S.s. III, 475-76).
142. Mörits af Nassau til G.-stat. d. 31. aug./10. sept., den brandenburske residents notifikation af opbruddet d. 17./27. sept. (Ne-

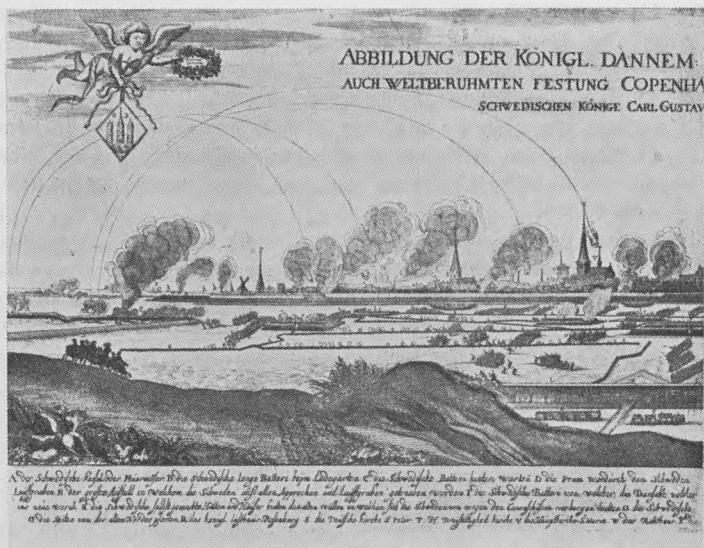
- derlandene C, 217, RA. Kbh.). D. 20. sept. overskred det allierede rytteri Danmarks sydgrænse ved Trittou. Kurfyrstens diarium i L. F. Eberstein: Kriegsberichte des General-Feldmarschalls E. A. v. Eberstein, Berlin 1891, 93.
143. Modtoges af Fr. III d. 1. okt.
144. (Nederlandene C, 217, RA. Kbh.). Obdam til G.-stat. og til de hollandske stater d. 7./17. okt. Obdams journal 11-12. Obdam opgiver flåden til 29. orlogsskibe, 6 transportfløjter og 4 brandere. Desuden fulgte der handelsskibe med til Norge og formentlig også til Sundet. I alt talte den samlede flåde 72 sejl d. 8./18. okt. Journal 12.
145. Journal s. 13-19. Obdams breve d. 18./28. okt. og 31. okt./9. nov. og Piichlers brev d. 19./29. okt. 58. (Nederlandene C, 217, RA. Kbh.).
146. Journal s. 19. D. Mag. 3, I, 257-63.
147. Journal 19-20. Originaltekst på tysk s. 19². Se også D. Mag. 3, I, 210 og Fridericia 375.
148. Skibsliste i Journal, bilag A, s. VIII-X.
149. Aitzema IV, 241 (citatet). Urk. & Act. VIII, 595.
150. Obdams svar på Hollands provinsialstaters spørgsmål d. 18./28. dec. 59. (Nederlandene C, 218, RA. Kbh.).
151. Terlon I, 297-301.
152. Journal, bilag C, s. XII-XIII.
153. Terlon I, 302. Den rolle, Terlon tillægger sig selv, er dog nok præget af en senere antihollandsk indstilling.
154. Obdam til G.-stat. d. 30. okt./9. nov. 58. (Nederlandene C, 217, RA. Kbh.). Trykt Aitzema IV, 239-40. Journal 23-28. Aitzema IV, 240 (Styrmandsberetning fra Eendracht). Lang fremstilling dat. 31. okt. (J. le Maire. 1657-58. RA. Haag).
155. Karl Gustav gav den ugunstige vind skylden herfor. Aitzema IV, 238.
156. Thurloe VII, 468; sml. Journal 30 og 40. 15 soldater af 42 dræbtes. Piichler d. 6./16. nov. (J. le Maire. 1657-58. RA. Haag).
157. Leyers Dagværk. Under datoen d. 29. okt.
158. Journal 24. Zettersten: Svenska flottans historia 413-17. Aitzema IV, 239 og 240. De Blauue Wimpel. Dec. 1954, s. 296-99.
159. Journal 24-25. Aitzema IV, 240. Manley, s. 37-39.
160. Dette hævder i hvert tilfælde Anders Matthiesen Hjørring i Leyers Dagværk under d. 29. okt.
161. Kbh.s Diplom. V, 524-25.
162. S.s. V, 525-26. Bestykningen efter maximalangivelser iflg. orlogskapt. P. Holck i List of Men of War 1650-1700. Udg. af

- Society for Nautical Research. Occasional Publication V. Cambridge 1936, og efter oplysninger fra Marinens Biblioteks skibsregister. Kapt.s-navnene normaliseret efter H. D. Lind, 149.
163. Aitzema IV, 239.
 164. Obdams svar på Hollands provinsialstaters spørgsmål d. 18./28. dec. 59. (Nederlandene C, 218, RA. Kbh.).
 165. Journal 28¹.
 166. Lind 150.
 167. Fridericia 377; mangler kildeangivelse. Skulle iflg. Aitzema være dateret d. 7./17. nov. IV, 242. D. 13./23. nov. var Piichler endnu ikke helt klar over sine troppers tab, da soldaterne stadig lå spredt på skibene. (Nederlandene C, 217, RA. Kbh.).
 168. (Danemark. 8, fol. 178. Udenrigsministeriets arkiv, Paris). Giver sikkert de rigtige tal umiddelbart efter slaget.
 169. Journal s. 40. De kan være lig af sårede, der senere er døde.
 170. Tilføjet bag opregningerne for året 1658. Desuden opregnes der også en del hollændere. Holmens Sogns døde 1653-97. (Landsarkivet, Kbh.).
 171. Kgl. Bibl. Ny kgl. samling 634b. Under dato 31. okt. 58. Det synes, som om tallene er føjet ind senere, således at det kan antages, at Otte Krag har undersøgt sagen først.
 172. Annekskirkegården lå til Sct. Anna Rotunda-kirken ved Sølvgade. Thaarup: Holmens Kirke 53.
 173. Leyers Dagværk, d. 29. okt. 1658.
 174. Kbh.s Diplom. V, 527 d. 30. okt.
 175. Kbh.s Diplom. V, 522-23. Gentages til byrådene i Kbh. og Chr.-havn d. 23. okt. 1658 s.s. V, 524. Indkvarteringen gjaldt alle stænder; s.s. V, 528, d. 30. okt.
 176. S.s. V, 528, d. 30. okt.
 177. Leyers Dagværk d. 31. okt. E. Marquard: Kbh.s Borgere 1659, 19 og 86.
 178. Van Haersolte hjem d. 14./24. nov. (RA. Haag. J. le Maire 1657-58).
 179. Kbh.s Diplom. V, 533, d. 6. nov.
 180. Leyers Dagværk d. 6. nov. 1658.
 181. Kbh.s Diplom. V, 536 d. 14. nov.
 182. S.s. V, 534.
 183. Piichler til G.stat. d. 6./16. nov. (RA. Haag. J. le Maire 1657-58). Sml. Kbh.s Diplom. V, 533, d. 6. nov.
 184. Piichler til G.-stat. d. 21. nov./1. dec. (RA. Haag. Beuningen 1657-60).

185. Journal 31 og 41. Leyers Dagværk, d. 4. dec. Lind s. 156. D. 5. dec. indkvarteredes 1½ komp. valloner på Christianshavn. Kbh.s Diplom. V, 546.
186. (Nederlandene C, 217, RA. Kbh.).
187. Piichler til G.-stat. d. 21. nov./1. dec. (RA. Haag. Beuningen 1657-60).
188. Obdam til G.-stat. d. 9. nov. (n.s.) (Nederlandene C, 217, RA. Kbh.). Wallensbech henlægger dog begivenheden til d. 31. okt.: »Den døde Mand kom hid i Land / Ja nogle Skøiter fulde«. Daglig Tegnebog, 1660, s. 85.
189. Holmens Sogns døde 1653-97. (Landsarkivet i Kbh.).
190. Kbh.s Diplom. V, 526.
191. S.s. V, 526-27.
192. S.s. V, 529.
193. Obdam til G.stat. 7./17. nov. (Nederlandene C, 217, RA. Kbh.). Desværre eksisterer de tre renteskriveres regnskaber ikke mere.
194. Kbh.s Diplom. V, 577 d. 21. jan. 1659.
195. Leyers Dagværk.
196. Kbh.s Diplom. V, 529.
197. Fæstningsregnskaber IV, C, 3. M. Haases regnskab fol. 30. RA. Kbh.
198. Leyers Dagværk d. 30. nov.
199. Skeels dagbog. D. Mag. 3, IV, 324.
200. Kbh.s Diplom. V, 527.
201. Kbh.s Diplom. III, 483.
202. Villh. Lorenzen: Håndtegnede Kort over København. Planche XXIV. Sml. Dahlberghs stik over belejringens 1. periode (f.eks. i Andrup, Ilsøe og Nørlund: Danmarks Historie i Billeder nr. 199).
203. Wallensbech: Daglig Tegnebog d. 30. okt. 1658, 84. Hjørring: Leyers-Krantz d. 30. okt.
204. Kbh.s Diplom. V, 531.
205. Leyers Dagværk d. 7. nov.
206. Fridericia s. 405.
207. Piichler til G.-stat. d. 21. nov./1. dec. (RA. Haag. Beuningen 1657-60).
208. Leyers Dagværk.
209. Kbh.s Diplom. V, 534.
210. Leyers Dagværk d. 31. okt.
211. S.s. d. 10. nov. Holger Rørdam: De danske og norske Studenter Deltagelse i Kjøbenhavns Forsvar. 1855, 81-82.

212. Kbh.s Diplom. V, 558. Se også V, 562-64 og 568.
213. Piichler til G.-stat. d. 21. nov./1. dec. 1658 (RA. Haag, Beuningen 1657-60). Originalteksten: »tegens mijnen danck in kleijne posten dan tuschen de borgers dan tuschen Sijne mat.s soldaten op haere vuijlen Wallen verdeelt, meest sonder wiir preessen in klijne stiekende onbeqvame corps de guardes, of men ons dienvolgens volkommen vertrouwt, weet ick niet«.
214. Chr. Skeels dagbog. D. Mag. 3, IV, 325.
215. Piichler til G.-stat. d. 13./23. nov. 1658. (RA. Haag. Beuningen 1657-60. Kopi i Nederlandene C, 217, RA. Kbh.).
216. G.-stat.sresolution d. 10./20. dec. 1658. (Nederlandene C, 217, RA. Kbh.).
217. Citaterne: »so seer sijnse door continuaele fatiguen, contagieuse siecten ende armoede versmolten«, »Haer Ho.Mo. Militie wordt noch getracteert op de voorige maniere, waer door de Siecten och meer ende meer aengroeijen«, »hier is niemandt van Sijne Mat.s weegen ofte de Gemeente, die sich der Siecten aenneemt«. (RA. Haag. Beuningen 1657-60).
218. Kbh.s Diplom. V, 537.
219. S.s. V, 543. 1. ordre om denne lukning af havnen på g.r.a. isen udstedes den 1. dec. 1658, s.s. V, 542.
220. S.s. V, 542 d. 1. dec. Se også s. 544 d. 3. dec., s. 549 d. 9. og 11. dec. og s. 555 d. 23. dec. (Gamle skuder opkøbes til brændsel).
221. S.s. V, 547 d. 7. dec. Se også V, 572 d. 12. jan. 1659.
222. F.eks. s.s. V, 574 d. 17. jan. 1659.
223. Hans Westlings ildebrandsregnskab (Militære regnskaber IV, d. 21. RA. Kbh.). Sml. Kbh.s Diplom. V, 581-82 d. 2. feb. Brændslet til de danske soldater betaltes med 1 skilling pr. mand (pr. dag?).
224. Kbh.s Diplom. V, 546.
225. S.s. V, 570 og 582. På Christianshavn d. 9. feb. s.s. V, 590.
226. Se Vilh. Lorenzen: Håndtegnede Kort. Planche XX. Se også Hist. Medd. om København 2, IV.
227. Kbh.s Diplom. V, 539 og 541. Der var tale om i alt »1000 gode øxer og 500 baadshager«. V, 544.
228. Kbh.s Diplom. V, 542 d. 1. dec.
229. Leyers Dagværk d. 3. dec.
230. S.s. d. 22. nov.
231. S.s.
232. Journal 44.
233. Generalstatsresolution. (Nederlandene C, 217, RA. Kbh.).
234. Generalstatsresolution d. 17. nov./6. dec. (S.s.).

235. Lind, s. 152-53.
236. Manley 46-47 og 51. Fridericia 407. Carlson 400.
237. Citat efter S. A. Sørensen: *Kjøbenhavns Belejring*. 1896, s. 126.
238. En samtidig dagbog føjer til, at »den 22., 23. og 24. februar fiskede vores ålestangere over 70 døde mennesker op, imellem Christianshavn og Kalvebod, som var vel klædte, at man kunne mærke, de var ikke ringe karle af bestillinger«. (Kgl. Bibl. Add. 60.8°).
239. Stormskildringen baseret på de almindelig kendte kilder, anført af Fridericia, LV, note 91. Citaterne er fra *Leyers Dagværk*.
240. Kbh.s Diplom. V, 59-94. Der faldt ingen hollændere ved Østerport, iflg. Piichlers indberetning til G.-stat. d. 13./23. febr. 1659. (RA. Haag. J. le Maire 1659).
241. Kbh.s Diplom. V, 592 d. 12. feb. 1659.

Af Haelweghs »Københavns belejring 1658«

KØBENHAVNS BELEJRING I LITTERATUR OG KUNST

AF SIGVARD SKOV

Den, der sysler med Danmarks fortid, vil ikke kunne undgå krige og kampscener. I de sidste otte hundrede år har der, løseligt anslået, vel været krig i mindst de to hundrede, og på grund af emnets dramatik vil disse krigsår endda synes mere i de historiske fremstillinger. Vi ved ikke lige god besked med folkets syn på dem alle, men har ellers bevaret i rigt mål både nøgterne skildringer, ve-klager over krigens ulykker samt højstemt jubel over vundne sejre. Skildringerne er fortrinsvis litterære, de billedmæssige er forholdsvis færre. Dog har krigsbilleder i kunstnerisk form, men helst med sejrvinginger, været

anset for velegnede til kongemagtens forherligelse. Således lod Christian IV fremstille sin hollandske tapetserie over triumferne i Kalmarkkrigen til udsmykning af riddersalen på Frederiksborg, og senere fulgte efter Christian V's ønske malerier fra den skånske krig til audienssalen på samme slot og – i større format – gobelinserien til Rosenborgs riddersal. Kun de mellemliggende svenskekrige er ikke her i landet på tilsvarende måde blevet kunstnerisk behandlet i monumental form. I Sverige er det anderledes. På Drottningholms slot har Karl X Gustavs felttog fået sit galleri lige så vel som Karl XI's skånske krig. Begge billedrækker er malet af Johan Philip Lemke efter skitser af Erik Dahlbergh.

1. Den officielle litteratur

Den officielle litteratur om Københavns belejring frembyder kun lidet af interesse. Ved krigens begyndelse udsendte den svenske regering et af diplomaten Peter Julius Coyet (1616–67) forfattet propagandaskrift,¹ der skulle tale Sveriges sag overfor den europæiske opinion og retfærdiggøre fredsbruddet. Fra dansk side blev det overdraget til rigsråd Gunde Rosenkrantz (1604–75) at forfatte en latinsk gendrivelse af Coyet. Rosenkrantz's skrift »Svenskernes Edderkoppe-Spind« udkom 1660 og er et digert værk på 536 sider.² Året forud havde han på latin og tysk udsendt et mindre skrift »Om Sveriges Svig«, der gav udtryk for den danske harme over svenskernes uformodede brud på den nys afsluttede »evige fred«. Under belejringen opholdt Rosenkrantz sig i hovedstaden og deltog personligt i forsvaret under stormen, hvor i øvrigt hans søn var mellem de faldne.

En omfattende litteratur af pjecer har oplyst den interesserede europæiske almenhed om krigens årsager og

forløb. Disse udførlige, grundige, pålidelige eller endog sandfærdige relationer med forskellig partifarve er utvivlsomt blevet grundigt studeret, såsom jo kampen om København ikke blot var et indre nordisk anliggende, men et led i et større europæisk opgør, hvori de fleste magter var direkte eller indirekte implicerede. Mere omfattende end pjecernes øjeblikslitteratur og med vægtigere ambitioner foreligger et par engelske værker, der har den særlige interesse at vise os krigen set fra det overvejende svensknelige England, som til Karl Gustavs store skuffelse ikke som hollænderne greb aktivt ind i krigen. Roger Manley³ havde fra først blot haft til hensigt at skildre belejringen, men fandt det under arbejdet nødvendigt at anskue den i en større sammenhæng med gengivelser af dokumenter og med kortskitser over de militære aktioner. Han understreger, at han har kendt både den danske og den svenske konge og agter at stå upartisk i striden. Hans tone er derfor sober og saglig. Han fremhæver, at Københavns borgere har deres byrder og lidelser med mod og beslutsomhed, og at englænderne i virkeligheden ikke ønskede, at Karl Gustav skulle blive herre over »that noble City«. Vil man søge nogen tendens i hans værk, må det være den, at det var i Englands interesse at mægle fred i Norden og endelig meget royalistisk (bogen er tilegnet den engelske konge), at den fred, som Sverige og Danmark nu nyder, kan de takke Karl II og England for.

En del diplomatisk materiale havde Manley fået fra Sir Philip Meadowe, der i krigens år var gesandt i Danmark, og som nogle år senere udsendte en skildring af krigene⁴ med hovedvægten lagt på den diplomatiske side. Belejringen og stormen skildres kortfattet, men med respekt for det danske forsvar. Som et hovedsynspunkt hævder Meadowe, at England nødvendigvis måtte hjælpe Sverige op af det kviksand, det var faldet i, for at skabe en modvægt til den forenede hollandsk-danske sømagt.

Glasbæger. Rosenborg. Tegning. Se p. 215

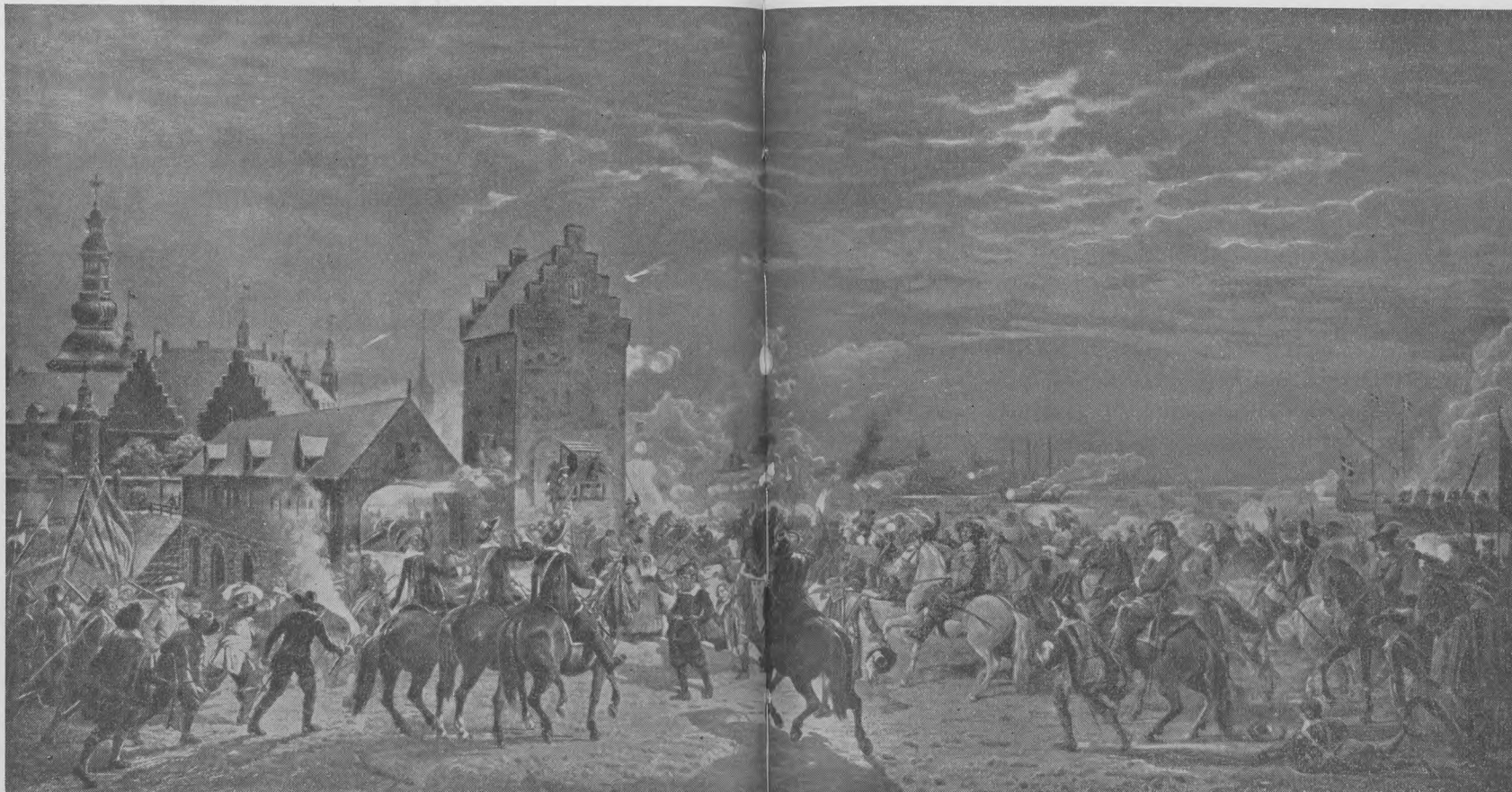
2. Historiograferne

Efter freden var det den danske regering magtpåliggende at få udsendt en værdig historisk fremstilling af belejringens forløb til rigets og stadens berømmelse. Opgaven blev allerede i 1661 overdraget til den kgl. historiograf Vitus Bering (1617–75). Han, som var mere filolog end historiker, har vist følt opgaven som en byrde. Det antydes i Anders Bordings vers til Vitus Berings bryllup i 1663: »I Aften andet giøris maa / End om Beleyring skriffvis«,⁵ selv om også Bording flittigt udnyttede belejringens billedsprog til den for tidens bryllupsdigte sædvanlige skæmt. At Bering beundrede Karl Gustav, har vel ikke gjort opgaven lettere. Den svenske konge havde endog tilbudt Bering, der dengang boede i det erobrede Lund, embedet som svensk historiograf, hvad han dog efter nogen vaklen havde afslået. Han fattede derefter det forsæt at ville skrive ganske objektivt, »styre sin pen så-

ledes, at intet parti skulle kunne stødes«. Et par år efter søgte Bering at slippe fra besværet med den ærefulde opgave ved at købe en professor i Strassbourg J. H. Boecler til at skrive værket for 300 daler.⁶ Det var måske ikke helt så urimeligt, som det ser ud til. Boecler havde været kgl. svensk historiograf under dronning Christina og havde bl.a. skrevet om Torstenssonkrigen 1643–45, så han var hverken fremmed for nordiske emner eller krigshistorie. Boecler slog til, fik pengene, men skrev ikke bogen, så Bering måtte omsider selv gøre arbejdet. Værket »Obsidio Hafniensis« blev udgivet i 1676 efter Berings død af Bolle Luxdorph. Bogen er på grund af sit internationale sigte skrevet på latin, og Bering satte sin største ære i stilens elegance. Skildringen er bred og vidtløftig, uden at der egentlig fremkommer noget nyt eller bemærkelsesværdigt i stof eller synspunkter. Det var et af sin tid æstimeret værk, en bog, som endnu H. F. Rørdam kunne betegne som »god«,⁷ men som i dag blot er af snæver litteraturhistorisk interesse. Det blev ikke dette officielle, men et anderledes jævnt værk, skabt i nøje føling med og for det folk, der gik til volds, led ilde og jublede over frelsen, der blev den rette bog om belejringen. Manden, der med sin pen skulle sætte sorgen, glæden og modet på prent, var præsten Anders Matthiesen Hjørring.

En væsentlig bedre pennefører end Vitus Bering fik svenskerne i Samuel von Pufendorf (1632–94), der i 1658 som ung tysk magister blev informator hos den førnævnte svenske diplomat P. J. Coyet i København. Overrasket af fredsbruddet blev han holdt i forvaring i den danske hovedstad i otte måneder, hvorefter han i 1659 fulgte Coyet, der drog til Holland for der at modarbejde de danske interesser. Pufendorf kan således ikke siges at være personlig fremmed for emnet Københavns belejring. I 1667 blev han professor i Lund, i 1677 rikshistoriograf, og i 1688 forlod han Sverige. Efter at have skrevet trediveårs-

krigens historie gik han i gang med det store værk om Karl Gustavs bedrifter, der udkom i Nürnberg 1696 i en latinsk og en tysk udgave, der året efter fulgtes af en fransk. I 1913-15 udkom en oversættelse til svensk.⁸ Det var fortrinsvis det diplomatiske og det militære, der interesserede Pufendorf, og Karl Gustavs regering gav ham rig lejlighed til at sysle med begge dele. Nationalt bundet er han ikke. Han var sachser, gik i svensk tjeneste, for derefter at havne i Brandenburg, som under krigen havde været allieret med Polen og Danmark. Men naturligvis taler hans værk Sveriges og Karl Gustavs sag. Krigens store mål er den endelige hævdelse af herredømmet over Østersøen og oprettelsen af det fælles nordiske monarki under det pfalziske scepter. Kun danskernes trods og hovmod hindrede dem i heri at se deres sande vel. Værket er et officielt arbejde, der omhyggeligt er blevet gennemdrøftet i kancelliet,⁹ inden dets synspunkter og påstande er blevet godkendt for trykning. Adskillige oplysninger om rent militære forhold turde hidrøre fra eller være drøftet med folk af faget, først og fremmest Erik Dahlbergh, hvis synspunkter, som de kendes bl.a. fra hans dagbog, præger vigtige afsnit af værket. Det gælder f.eks. skildringen af overvejelserne foran København, om man skulle storme straks eller begynde en regulær belejring. Imod Dahlberghs råd besluttedes det sidste, trods det, at man med Dahlberghs ord kunne køre med vogn ind i København over de forfaldne volde og grave, hvad også Pufendorf har fået med i sin fremstilling. Overfor anekdoter stiller Pufendorf sig kritisk. En påstand om, at Frederik III skulle have foreslået Karl Gustav en tvekamp, afviser Pufendorf med den begrundelse, at derom findes intet i arkiverne, og heller ikke har han hørt det af troværdige folk, da han sad fangen i København. I øvrigt udtaler han sig med respekt om kongen, der ikke ville flygte, men dø i sin rede, og ligeså om stadens forsvarere, der efter den første pa-

F. C. Lund: Stormen på København 10.11. febr. 1659. Frederiksborg. Se p. 220

niske lammelse på overraskende måde blev i stand til at modstå det svenske angreb. I sin omtale af selve stormen fremhæver han de hollandske søfolk »som særdeles vel vidste at omgås skytset«, og som skød og ladede med en hurtighed, så staden ikke var at se for ild. Disse faktorer, den danske trods og den hollandske hjælp, var på den ene side årsagen til kampens udfald, på den anden side det,

at de svenske soldater, der var uovertræffelige i hurtige træfninger, var mindre egnede for langvarige belejringer med tilhørende rænkespil. Men nederlaget tilsløres ikke, især begrædes tabet af så mange fremragende officerer. Formentlig udtaler Pufendorf i disse som så mange andre militære spørgsmål Dahlberghs anskuelser. Værket, som han ikke nåede at se trykt, har betydelige kvaliteter og er

også i det ydre et stateligt værk, prydet som det er med 130 store kobberstukne tavler, og her møder vi igen Erik Dahlbergh, idet han har tegnet de 48 af dem.

3. *Theologerne*

Da Karl Gustav rykkede mod København, var der uden for stadens volde anlagt en fremskudt linie, ret svag, men med enkelte stærkere faste punkter. Et af disse var Helligåndshospitalet eller Vartov, ikke at forveksle med den nuværende bygning af samme navn. Det daværende Vartov lå et stykke uden for Østerport og var en af Christian IV's mærkelige skabelser, på en gang fæstning og fattighus. Til præst for denne institution kaldedes i 1637 Anders Matthiesen Hjørring (1609–78). I november 1658 erobrede og ødelagde svenskerne Vartov, og præsten blev Karl Gustavs fange. Han slap dog snart fri igen og tyede som Vartovs lemmer ind i den indesluttede hovedstad, hvor han oplevede belejringen, stormen og sejren, og til tidens øvrige prøvelser yderligere påtog sig at tigge føden til de 60 personer fra Vartovs fattighospital, hvis åndelige såvel som timelige velfærd han i troskab mod sin gerning stadig følte sig forpligtet til at varetage. Han kunne da have årsag nok til omhyggeligt at opnotere de priser på levnedsmidler i rask stigning, som han har meddelt i sine bøger. Det, han dag for dag oplevede og iagttog, førte han i pennen, og allerede i 1660 udsendte han det i trykken under navn af »Leyrs-Krantz«. Kompositionen i denne belejringens historie er den enklest mulige, idet hændelsesforløbet skildres dag for dag. Jævnt, men dog malende, falder ordene om den bedrøvelige juleaften 1658, da »Svensken gjorde Allarm, alle Mand gik til Volds oc der aade deris Jule-Nadvere«. Forsvarernes patriotiske iver kommer tydeligt frem i notitsen om nytårsdagens falske alarm, netop som

højmessen skulle begynde: »O hvor foer Folket aff Kirken paa hverandre, nogle ud af Vinduerne, nogle blev nedtraadte, saa hver tyckte, de kunde ikke komme snart nok i Gevær paa Volden. Saa det var neppe et halvt Kvarter, før Voldene var slet fulde, at Majestæten sellv, som det saa, kunde sig ikke nok derover forundre«. Stormnatten skildres kort og fyndigt: »Den 11. Febr. om Natten fra Eet indtil Fem gik Stormen an for Kiøbenhavn. Ald Verden sig undrer om GUD's Domme. Vores Reserva hørde Skyden uafsladelig paa begge Sider, ja hørde saadan Skraalen, Klagen, Hysten af de, der blev skudt oc brændt aff Kugler oc Haand-Granater, ja Fiendens Couragii-Røst at raabe: Fald an, dog gaaer de ret siungende og glade til Volden«. Freden forkyndtes i følgende Vendinger: »27 May blev her paa Voldene skudt runden om tre Gange Freds-Skud aff Styckerne og tre Gange Salve af Musquetererne baade af Borger oc Soldater, Danske oc Hollandske runden om Volden. GUD give os det Gode. Amen«. Stadens frelse var et mirakel, som varsledes af adskillige mindre mirakler. Som typisk kan anføres følgende. Tre borgere havde for bekvemmeligheds skyld under vagttjenesten på volden indrettet sig en hytte. En dag, da kong Frederik red forbi, gik de tre borgere ud for at hilse majestæten, og just i samme øjeblik splintrede en fjendtlig kugle hytten. Men traktementet, brændevin og kringler, der stod på bordet, skånedes lykkeligvis. Med taknemlighed fremhæves hollændernes hjælp og i forbindelse hermed, at mismodet bredte sig, da en engelsk flåde viste sig i danske farvande, »da torde Hollænder-Flaaden intet røre sig: Men da løe Svensken«. Særlig stærke udtryk for had til svenskerne møder man ikke, men lejlighedsvis en kristen medlidenhed med de fjender, det gik ilde. Derimod er Hjørring bitter overfor værnemagere og collaboratører, »de som med Svensken haver havt Slabberatz med deres Hyklen og Underfundighed«.

Med dette værk havde Hjørring dog langt fra udnyttet sit stof. I »Leyers Politie, det er hvad Skik og Ordning udi Kiøbenhavn der er holden 1658-60« tog han sig for at skildre en række indre forhold, som kun i ringe grad havde fundet omtale i Lejrs-Kransen. En vidtløftig indledning gør rede for, hvad der forstås ved »god politie«. Hertil hører ikke blot daglige bedetimer i kirkerne og gudstjenester på volden for mandskabet, men også de praktiske anordninger for ordenens opretholdelse, for brandtjenesten og levnedsmiddelforsyningen og endelig omsorgen for de fattige, hjælpeløse og nødlidende. God politie kan korteligt sammenfattes i »Kierlighed oc Enighed«. Tendensen er enevældens, og sympatien er hos de svage og nødlidende. De fattige måtte tigge, sådan var vilkårene, men lykkeligvis »fornam de ret stor Mildhed i en ond oc Dyrtid«. De indesluttede studenters midler slap naturligvis også hurtigt op, de fik da kost og penge til underhold, siden lod de sig leje til at gå vagt for professorer og andre, da den første spænding var overstået, og vagttjenesten begyndte at blive kedsommelig. Bl.a. ud fra en række priser på øl, brændevin og fransk vin viser Hjørring, at de svenske krigsfanger havde betydelig bedre vilkår end de danske, der faldt i svenskernes hænder, for det hører også til god politie at behandle krigsfanger human.

Fra Hjørrings hånd foreligger endnu et »Lejrs eller Belejnings Dagværk«, et omfattende og af forskningen højt vurderet manuskript, som aldrig er nået frem til trykken. Af sit store stof søgte Hjørring også at omsætte noget i dramatisk form. Et skuespil »Lejrs-Vang« er bevaret i håndskrift, men heller ikke dette er nået frem til offentligheden. Derimod blev Lejrs-Kransen den rette folkebog om belejringen og gentagne gange optrykt.

Hjørrings embedsbroder, Henrik Madsen Wallensbech (1630-62), kapellan ved Holmens Kirke og præst ved bådsmændenes af Christian IV opførte sygehus, har for-

fattet et poetisk sidestykke til Hjørnings prosaiske Lejrs-Krans, nemlig den i 1661 udsendte »Diarium«, en dagbog på vers med sideløbende dansk og latinsk tekst. Dagbogens kalenderform er bevaret i den grad, at for samme dato er anført, hvad der på denne hændte både i 1658 og i 1659. Wallensbech debuterede som latinsk forfatter allerede som student, skrev hyppigt på latin og har vel håbet med sin dobbeltsprogede form at nå ud over en nordisk læsekreds. I skiftende versmål fortæller han belejringens begivenheder, hændelser og stemninger dag for dag, illustreret med små flere gange tilbagevendende træsnit. Om den 24. dec. 1658 hedder det:

»Paa Volden ædis Afften-Mad
Paa Jule Afften; O hvor glad /
Med fuld got Mod / Med Øll oc Vin /
En hver der dricker Skaalen sin«.

Stormen skildres lige så kortfattet:

»I Nat gick Stormen an /
Oc Fiendens oplagt Ran /
Til Mord oc Blod omvendis /
Som hannem selff hiem-sendis.
Her feldis sytten Danske /
Men Fienden fant sin Vanske«.

På årsdagen for stormen, den 11. februar 1660, giver han takken for frelsen følgende udtryk:

»Tacksigelse oc Sang /
Med store Klockers-Klang /
Til Festens Dag beqvemmis /
At Seyren ey forglemmis /
Som Gud gaff os aff Naade /
Fra Stormens store Vaade«.

Disse prøver må være tilstrækkelige til at vise, at noget stort poetisk vingefang var ikke givet Wallensbech, men han havde i sin naivitet en vis djærv måde at sætte det

stof i form, som han med sin friske opfattelsesevne havde registreret, og som han var så levende engageret i. I sin gerning fik han for Holmens folk i stedet for det forfaldne sygehus indrettet et nyt hospital i sejlhuset,¹⁰ som der blev god brug for. Pligtopfyldende overfor det, der var ham betroet, virkede han, som Hjørring for sine lemmer, ivrig for at skaffe sine patienter tålelige kår. Med hans varme hjerte kom nok hans humanitære indsats i første række, den litterære i anden. Selv om han lejlighedsvis kan bruge stærke eller bitre ord om svenskerne, slutter han sit værk med dette fromme ønske: »Gud regiere os alle med sin hellig Aand oc Danmarck med Sverrige i Naboelig Kierlighed ævindeligen forbinde«.

I 1662 fulgte Wallensbech med Hannibal Sehesteds ambassade til Paris, og her døde han samme år.

En af de studenter, der i de kritiske dage meldte sig frivilligt til studenterkorpset,¹¹ efter hans eget selvglade sigende: en af de allerførste, var Johan Monrad (1638–1709). I sine langt senere udgivne erindringer dvæler han ved de dage, da studenterne måtte trille med hjulbør til voldenes udbedring, stå vagt i frost og sne og lejlighedsvis krybe i ly i de hytter og huler, som de havde indrettet sig i volden. Dog efter at have skildret disse viderværdigheder, som han næsten synes at have været mere ked af end fjendens »gloende kuler«, så forsømmer Monrad, der stedse følte sig under Himlens særlige beskyttelse, ikke »att tache Gud, som saa synderligen førte mig igiennem dend forfærdelige Tijd« endog i den grad, at han kunne drikke vin, da øllet i fjorten dage var sluppet op.¹²

Det synes rimeligt, om denne epikuræiske tone også kommer til orde i belejringens litteraturhistorie i en pudsig kontrast til de to filantropiske kirkemænd.

4. De fremmede poeter

De hollandske interesser i opgøret mellem Sverige og Danmark markeres ikke blot militært, men spejles både i litteraturen og kunsten. Digteren Joost van den Vondel, som har skænket nederlænderne og især staden Amsterdam det nationale heltedrama »Gysbrecht van Amstel« om Amsterdams belejring i 1304, skulle nok have forudsætninger for at værdsætte, hvad der hændte ved Københavns belejring. Lokalkendskab havde han også. Som forretningsmand havde han på rejse til Göteborg besøgt Danmark i 1628. Foruden det merkantile fik han også et vist poetisk udbytte af rejsen, bl.a. en skildring af Christian IV. I 1657 kom han til København på silkehandelens vegne. Utvivlsomt har han da boet hos sin landsmand, maleren Karel van Mandern, og som tekster til dennes portrætter af landets store mænd har han skrevet en række hyldestigte, ialt 10, som han samlede i »De Parnas aen den Belt«.¹³ Han begynder, som rimeligt er, med kongen, Frederik III, med stærk fremhæven af baggrundsstafagen, Øresund og Kronborg, og på samme måde benyttes Frederiksborgs herligheder til at fremhæve dronningen. Vondel var blevet introduceret ved hove og nådigt modtaget. Især synes dronningen at have betaget digteren. Hun er ingen græsk Venus, karakteriserer han træffende, men en frodig germansk kvinde: »Geen Griecsche Venus, maer de Duitsche in haere kracht«. I et andet digt »Afschiet van Sophia Amalia«,¹⁴ der spiller på dronningens valgsprog »En Dieu mon Espérance« (Mit håb står til Gud), fremhæver han dronningens ubestridelige mod under belejringen, da hun som en kæk soldat slog trommens hvirvler til rigets forsvar. Efter Obdams sejr i sundet skrev Vondel »Vrije Zeevaert naer Osten«,¹⁵ der begynder »Nu staet de vaert naer Osten open –« med en tydelig fremhævelse af det, der for hollænderne var det af-

gørende, den frie sejlads gennem sundet til Østersøen. Hyldesten til Obdam videreførtes i »Staetwecker«,¹⁶ der i øvrigt maner nederlænderne til atter at bekæmpe den svenske bjørn. Endelig tolker Vondel i »De Noortsche Nachtegall«¹⁷ for tredje gang og da i allegoriens form Øresunds betydning. Sundfarten er livsvigtig, og svenskens angreb havde været som et greb om struben, frigjort herfor vil den nordiske nattergal atter lade sine triller lyde, glæden vil give sig udtryk i sang i knejperne ved sundet, og i tilknytning hertil har det fornøjjet Vondel som en god barokpoet at lave ordspil på fuglesangen og Peter Vogel-sang, som da var hollandsk gesandt i København. Efter svenskernes nederlag stiger jubelen højt i Vondels digte. Det fremhæves med fryd, at nu er den svenske sødrage endelig slået. I digtet om stormen på København, »Triumpf van Kopenhagen onder Frederik der Derde, Koning van Denemarken en Noorwegen«,¹⁸ føjes dertil en uhæmmet hån over Karl Gustav (uanset at han tidligere har hyldet Christina) som den rette baggrund for hyldesten til kong Frederik og admiral Obdam. Krigens videre forløb følger han i »Triumpf over Fuinen«.

Vondels digtning om krigen i Danmark kan nok karakteriseres som lejlighedspoesi. Om hans personlige engagement er meningene delte. Helge Kjærgaard hævder, at Vondel hverken røber forståelse for eller kærlighed til Danmark,¹⁹ mens Kåre Langvik Johannessen opfatter sagen mere positivt.²⁰ Ganske naturligt deler Vondel det nøgterne hollandske syn, der vurderer krigsbegivenhederne ud fra deres handelspolitiske betydning; men ellers burde det stærke hollandske kulturindslag i 1600-årenes Danmark have gjort det let for Vondel at finde sig til rette. Malerkunsten, han fik at se, var hollandsk. Slottene, især Kronborg og Frederiksborg, som han fremhæver i digtene, kunne heller ikke forekomme en nederlænder fremmede. Hverken politisk eller kulturelt har det været

vanskeligt for Vondel at interessere sig så levende, som digtene røber, han gør, for det, han så, oplevede og fik kendskab til. Neutral er han ikke.

Fra Vondel, der ikke mindst i sit hjemland placeres meget højt på den litterære rangstige, må man ulejlige sig nogle trin ned, før man træffer den anonyme forfatter, som i 118 korte verslinier har skildret det udfald, der den 10.-11. oktober 1658 fordrev svenskerne fra Amager, »Svenskernes Harejagt paa Amager«. Mens Vondel udførte sine triumfdigte med ordspil og allegorier, som barokken krævede det, anslås i dette digt satirens strenge. Digtet er et øjeblikksprodukt, der er blevet grebet med begærlighed, men har lidet at sige eftertiden. Dog har det den særlige interesse at være et af de få hollandske digte, der i 1600-årene blev oversat til dansk.²¹

Det er egentlig mere overraskende, at Københavns belejring foruden i den hollandske litteratur også har afsat spor i den spanske. Blandt Vondels hyldestdigte fra københavnsopholdet findes også et rettet til grev Bernardino de Rebolledo,²² som i årene 1648-59 var spansk gesandt i København. Han oplevede altså belejringen og stormen på nærmeste hold. Det fortælles i hans spanske levnedsskildring, at han under belejringen ydede bistand både i råd og dåd og endog exercerede med soldaterne.²³ Hvordan dette nu har kunnet forenes med en diplomats kølige upartiskhed, får stå hen. Som gammel kriger har han vel vanskeligt kunnet holde sig i ro i de hektiske dage. I øvrigt var han stadig i nær kontakt med Joachim Gersdorff. Rebolledo var, som Wallensbech udtrykker det, »i sit Maal en skøn Poët«, og han er i sine københavnske digte lige så lidt neutral som Vondel. I en velformet sonet »El Suelo d'enemigos ocupado«²⁴ har han hyldet Københavns borgere, der i mod og udholdenhed hævdede fædrelandets ære. I et par andre digte har han beklaget de ødelæggelser, som kampene havde forvoldt i dronningens have, der lå,

omtrent hvor nu Tivoli ligger, for at slutte med en elegant turneret hyldest til kongen og dronningen, der i stedet for havens nedtrådte blomsterflor havde kunnet plukke sejrrens palmer og laurbær²⁵ («Coronas de Victorias de por-fruto de Claeles y Rosas a Sofia y de Palma y Laurel a Frederico«).

5. Erik Dahlberghs illustrationer

Af de 130 kobberstukne tavler, der pryder Pufendorfs værk om Karl X Gustav, er de 48 tegnet af Erik Dahlbergh (1625–1703), som under krigen var generalkvartermester-løjtnant. Umiddelbart før krigsudbruddet, som han i øvrigt var indviet i,²⁶ opholdt Dahlbergh sig i København med den opgave at tegne stadens forsvarsværker.²⁷ Han blev efter Kronborgs erobring fæstningens kommandant, men deltog alligevel personligt i stormen. Hans billeder herfra bygger altså i første række på egne iagttagelser. Stik nr. 94 »Delineatio Schenographia« i meget mørke toner viser København i et slags fugleperspektiv, nærmest som et landkort, hvor kun enkelte vigtige bygninger som slottet, Børsen og kirkerne er prospektmæssigt angivet. Rundt om staden ses de angribende svenske styrker rykke frem mod voldene, mens andre samles om en række lejr-bål, der ligesom ryttere med brændende fakler spreder lidt lys i vinternattens dystre mørke. Mens dette billede giver en oversigt over hele kamppladsen, som det ikke har været muligt at få i virkeligheden, er Dahlberghs andet og større prospekt set fra stadens vestlige side med Vesterport og volden i forgrunden og med løngangen og Christian IV's bryghus til højre, bag hvilke slottets mure hæver sig. Længere ude ses i Kalvebodstrand fregatten »Højnehald« og bag denne igen ude i billedets baggrund Christianshavn. Efter det før nævnte tør det antages, at volde og fæstningsværker er korrekt gengivet. Også i billedets komposition

er de vel indføjede. Dahlbergh var en fremragende tegner med en sikker linieføring og et klart perspektiv.²⁸ Dahlbergh, der havde opholdt sig i Frankrig, har utvivlsomt lært af de franske krigsbilleder stukket i kobber, såsom Callots »Bredas belejring« og »La Rochelles erobring«. Ligesom hos Callot ynder Dahlbergh den høje horisont, der tillader en udfoldelse af landskabet næsten som et perspektivisk kort, hvor man kan overse alle de fremrykkende og opmarcherende troppestykker. Der er næppe nogen tvivl om, at Dahlbergh har betragtet disse med en stabsofficers øjne, har glædet sig over de taktisk rigtige placeringer; men han er samtidig så meget kunstner, at han dyrker byprospekter og forgrundsscenerier rent æstetisk. De lader sig til fulde nyde også af andre end strateger. Foruden disse kobberstik er der også efter Dahlberghs skitser malet en række bataljebilleder af Johan Philip Lemke til Drottningholms Slot, i alt 12. Af danske motiver findes toget over Lille Bælt, slaget ved Iversnæs og toget over Store Bælt. Resten har polske emner.²⁹ Trods al svensk heltmod i stormnatten har den ikke kunnet tjene til kongens glorification.

6. *Hollandske billeder*

Vi har ikke noget dansk sidestykke til Dahlberghs stik og tegninger, men må også på det kunstneriske område henholde os til den hollandske hjælp. Allerede kort efter sin ankomst til København kunne admiral Obdam vise kong Frederik skitser af slaget i sundet. De var, som admiralen beretter i et brev af 22. november 1658 til Generalstaterne, udført af Willem van de Velde fra Amsterdam, som var fulgt med flåden for at kunne fremstille de begivenheder, der måtte hændes.³⁰ I en tegning i Rijksmuseum i Amsterdam ser man ham da også selv sidde i en båd foran et stort tegnebrædt. Skitserne »behagede kongen meget«, og for

deres virkelighedstroskab sagde admiralen god. Willem van de Velde den Ældre (ca. 1611–93) regnes vel ikke for så betydelig en maler som sønnen af samme navn, men som tegner kan han nok måle sig med ham.³¹ Efter de skitser, som admiralen nævnte, har kunstneren siden udarbejdet sine store og detailrige tegninger, hvoraf flere kendes.³² En af dem, som med en samling af flere af slagets momenter nærmest viser slutfasen, da det svenske skib »Morgonstjernan« sank for boven af »Wapen van Dordrecht«, findes nu på Frederiksborg.³³ Det vides, at også andre kunstnere, således Philip van Macheren, har beskæftiget sig med lignende kampscener, men billederne synes ikke mere at kendes eller eksistere.

Formentlig er også Daniel Vertangen (ca. 1598–1681) kommet til København med den hollandske flåde. Fra hans hånd findes et billede på Rosenborg med motiv fra stormnatten. Vi ved ikke, om kunstneren har været øjenvidne til kampen, det er det sandsynligste; men han kan i så fald næppe, som billedet illuderer, have stået uden for Amager Fæled, mens de svenske tropper i forgrunden, nogle i spredte, andre i samlede formationer rykkede frem mod byen, der kun svagt og glimtvis oplyses af brændende huse og ilden fra kanonerne på volden. Derimod tyder alt på, at kunstneren både har gjort studier på stedet og har sikret sig en solid viden om det, han har fæstnet på dugen. De svenske formationers fremrykning, voldkransen om Christianshavn og fregatten »Højenhald« i Kalvebod Strand tegner sig mørkt i et stærkt modlys. Med mørke silhouetter mod nathimlens dunkle hvælv fremtræder slottet og byens tårne med sikkert beregnet monumental virkning. Det dystre i sceneriet fremhæves usmykket, skildringen er redelig og vederhæftig på nederlandsk manér uden tilløb til at dramatisere det drama, der faktisk udspillede, følgelig lidt for udramatisk for la Cour,³⁴ der fandt en sådan holdning ubehjælpelig. Om kunstneren ved vi mærke-

Vilhelm Rosenstand: Studenterne ved Københavns forsvar
1659. Københavns Universitet. Se p. 223

ligt nok ikke meget andet end, at han var fra Haag, og at han har været elev af Poelenborg.³⁵ Af hans produktion findes i øvrigt tre andre billeder på Kunstmuseet.

I Københavns Bymuseum findes en tegning, der viser en stormscene med påskriften Copenhagen, et enkelt øjebliksbillede, der ikke som de øvrige belejringsbilleder tilstræber en større, taktisk oversigt. Kobberstikkeren Albert Haelwegh, der i udmærkede portrætstik har gengivet alle krigens hovedactører, har også frembragt to stik med emne fra belejringen.³⁶ De er begge af hensyn til stadens langstrakte prospekt delt i to halvdele. Det første af stikkene, som Sthyr mener er udført under belejringen, er set fra vest og viser os i den ret lave horisont de palisadekransede volde, foran hvilke de danske styrker under generaludfaldet netop er gået til angreb på det svenske løbegravssystem. Det andet billede, holdt i betydelig mørkere toner, er tegnet fra et sydligere stade næsten ude ved Kalvebod Strand og viser svenskerne i tætte formationer gående til storms mod de af ilden oplyste volde. Grafisk er bladet ret summarisk udført med enkle linier; men det giver dog en tydelig forestilling om svenskekongens store opbud, om røgen og flammerne og de højtgående projektilers lysende baner, et acceptabelt og anskueligt sidestykke til Dahlberghs store stik uden dettes store perspektiv, men også mindre sammenkomponeret, mere nøgternt i opfattelsen. Noget virkelighedsbillede i den forstand, at Haelwegh har opholdt sig på det supponerede sted under stormen, er det ikke, han var inde i den belejrede stad; men det bærer præg af at være bygget over virkelighedsiaagttagelser og den viden, det efter stormen var muligt at samle.

Ved deres forskellige udsigtspunkter supplerer Dahlberghs, Vertangens og Haelweghs billeder på en udmærket måde hinanden. Desværre ejer vi ikke noget tilsvarende billede fra Østerportsiden, hvor det var hollænderne, der måtte tage den hårdeste tårn i forsvaret.

7. *Kunstindustriens vidnesbyrd*

Også i kunstindustrien har belejringen sat sig billedmæssige spor. På Rosenborg findes et glasbæger, studsglas, med indslebne billedfremstillinger af Frederik III til hest, udfaldet på Amager, slaget ved Nyborg samt søslaget i Øresund. Endvidere findes på samme slot en nautiluspokal med Frederik III til hest, belejringen og kampen i sundet.³⁷ Den sidste er signeret af Jeremias Hercules (d. 1689), der var stempelskærer ved mønten i København. En medaille for slaget i sundet³⁸ skyldes også ham. På den ene side findes en fremstilling af søslaget, som ret nøje følger den medaille, som hollænderen Gurian Pool udførte til ære for Obdam efter van de Veldes tegning. Den anden side viser et prospekt af København. Blandt medaillerne af Hercules findes i øvrigt også en for slaget ved Nyborg, men mærkeligt nok ikke nogen for stormen på København. Til minde om stormen udsendte den kgl. mønt i 1659 de såkaldte Ebenezerkroner med stempler skåret af Johan Blum.³⁹ Motivet med Guds hånd, der afhugger svenskekongens hånd, just som han strækker den ud for at gribe den danske krone, er gentaget på nogle ovale sølvmedailler, som formentlig er udsendt af en københavnsk guldsmed. De er brakteatprægede, og i samme serie forekommer kongens og dronningens laurbærkronede brystbilleder samt staden Københavns nye våben i den form, det fik med privilegierne af 1661.⁴⁰

Til det nævnte glasbæger er bevaret originaltegningen til den billedmæssige udsmykning. I hovedfeltet ser man Frederik III som sejrrig feltherre til hest, i rustning og med draget sværd. Ud fra skyen over hans hoved rækker Gud ham sejrens laurbær. Efter Otto Andrup går denne fremstilling, som meget benyttedes som forlæg for svenskekrigenes propagandastik, tilbage til et nu forsvundet originalportræt, som i 1656 blev stukket i kobber af Jeremias

Falck. Som baggrund for det kongelige rytterportræt ses et landkortlignende prospekt af den indsluttede hovedstad omgivet af fremrykkende svenske tropper med stormstiger. Kunstneren kendes ikke. Den ledsagende indskrift er tysk. Tegningen findes på Frederiksborg.⁴¹

8. *De svundne tiders minder*

Siden 1660 fejrede man hvert år i København årsdagen for stormen, indtil man ved prinsesse Sofie Magdalenes ægteskab med Gustav III af Sverige fandt at måtte ofre denne dags fejring som et led i en nabovenlig forståelse. Om man ellers ville vide besked om belejringen, var det herhjemme Hjørnings bog, man tyede til, og ude i Europa Pufendorfs store værk. Det skulle vare længe, inden igen en skribent eller bildende kunstner tog dette emne op. Et mærkeligt tidligt forsoningens tegn eller forvarsel om den litterære skandinavisme er Bolle Willum Luxdorfs latinske digt om Karl Gustav og toget over bælterne, som i 1754 hædredes med Svenska Vitterhetsakademiens prisedaille. På belejringen og stormen kommer han dog ikke ind.⁴²

I 1830 slog H. C. Andersen folkevisetonen an i sit lidet betydelige »Alt reiser Vint'ren sit hvide Telt –« med det fromme omkvæd: »men Danmark stoler paa Herren«. Til en mindefest i Danske Samfund den 11. februar 1841 skrev Grundtvig »Konning havde sig Kjøbenhavn –« med det for en krigssang næsten for blide omkvæd »Det er saa fagert ved Sundet at færdes«. Et enkelt vers har den fynd, Grundtvigs historiske digte kan have:

»Sværde klirred og Kugler peb,
Hungeren sved og haardt det kneb;
Død i sin Rede dog vor Drot
kaared for Liv med Skam og Spot«.

Festlighederne i 1859 i anledning af to hundrede årsdagen for stormen fik et ganske særligt præg af den nys over-

ståede treårskrig og de stærke skandinaviske strømninger. Overalt var der ved udsmykninger svenske og norske flag ved siden af de danske, og kong Oscars skål blev bestandig udbragt efter kong Frederiks. Hollænderne, som dog endnu i Grundtvigs nys nævnte digt med sejrflag lagde i havn ved højlys dag, er næsten blevet glemt, flagene er færre, måske farverne har mindet for meget om slesvigholstenernes, og i festtalerne konstateredes hjælpen mere, end den kommenteres. Festdagene⁴³ omfattede i øvrigt tropperevue og fanetog, fester i Casino og Det kgl. Theater samt en banket for borgervæbningen i Christiansborgs ridehus, »hvis Lige Københavns Borgere næppe nogen- sinde har feiret«. Af den rigt flydende festlyrik skal blot fremhæves Carl Plougs til festen i Casino den 10. februar i »Kong Christian«'s krævende versmål skrevne »Det var en Februari-Queld, saa mørk og kold«⁴⁴ om den skæbne- stund, »Da Rigens Værn og Grændseskjel var Axels Vold, og af sin Seiersflugt berust, Carl Gustaf alt saa sønder- knust dets Skjold«. Og om modstanden: »Men paa den lave Vold der stod en Mur saa fast: Med freidigt Sind og roligt Mod«, for efter glæden over sejren, da »med Krands om Haaret Danmark steg, som født paany« og efter de svundne to hundrede år at kunne glæde sig over en anden ånd i Nord: »og Had og Harm for evigt lagt i Grav«. Plougs rungende patos er ikke uden virkning heller i dette digt, men ellers må det vel siges, at alle de tre nævnte digtere har skrevet bedre lyrik til andre historiske minder.

I tohundredoghalvtredsåret lod Holmens provst, dr. theol. H. M. Fenger, der i tidens løb i Holmens Kirke havde ladet afholde forskellige mindehøjtideligheder, også på en stemningsfuld måde fejre stormen på København i den med våben, faner og flag smykkede kirke. Der var en så overvældende tilslutning, at festen måtte gentages tre aft- ner i træk.⁴⁵ Samme år udsendtes et »Mindeskrift i Anled- ning af Stormen paa København« udgivet af L. F. la Cour

og med bidrag bl.a. af Troels Lund og Bering Liisberg. Den nyere historiske litteratur om belejringen er i øvrigt ikke særlig rig. H. F. Rørdam havde i 1855 udgivet sin værdifulde bog om de dansk-norske studenteres deltagelse i Københavns forsvar. Militærhistorikeren S. A. Sørensen (1840-96) samlede i en årrække materiale til svenskekrigenes historie, men fik kun en serie artikler i bladet »Vort Forsvar« i trykken. Efter hans død blev de udgivet samlet under titlen »Kjøbenhavns Belejring og Fyens Gjenerobring« (1896). Endelig har arkivmanden E. Marquard i 1920 udsendt »Kjøbenhavns Borgere 1659«. Derudover findes adskillige mindre undersøgelser og studier, men en samlet monumental fremstilling, et historisk hovedværk, har belejringen ikke givet anledning til.

Hvad den friere digteriske udnyttelse af det store emne angår, en opgave som også Hjørring gerne havde villet løfte, så ligger den belejrede hovedstad i baggrunden af »Gøngehøvdingens« bedrifter, mens den i J. P. Jacobsens »Marie Grubbe«, om man da ellers tør nævne Carit Etlar og J. P. Jacobsen i samme sætning, blot danner rammen om hovedpersonens forelskelse i folkehelten Ulrik Christian Gyldenløve og dennes dramatiske dødsscene. Af Overskous og Rungs opera i fem akter »Stormen paa Kjøbenhavn« fra 1845 synes hverken tekst eller musik at have vist nogen levedygtighed. Et morsomt indfald er, at heri er indlagt Anders Bordings »Frisk op, naar Djævlen gør sig vred -«.

9. Vægpryd på Frederiksborg

Den nationale vækkelse i 1848 skabte nok i videre kredse en interesse for historie, men nok mest for fædrelandets saga i mere eller mindre romantisk opfattelse. Denne interesse kom også historiemaleriet til del, såsom dette nu engang lettere lader sig inspirere af store syner og følelser end af den blot saglige viden. Den 17. december 1859 var

Frederiksborg Slot brændt, og da der ved genrejsningen stillede betydelige krav til brygger J. C. Jacobsens offervilje, benyttede han lejligheden til under indtryk af besøg i Versailles at få Frederiksborg gjort til et hjemsted for fædrelandshistoriske minder, ikke mindst som de manifesterede sig i kunstnerisk form. Da slottet så stod genrejst, kunne han gå gennem de tomme sale og planlægge stue for stue emnerne for de lærreder, der burde dække væggene. I alt noterede han ca. 200 scener, han gerne så malet. Det tegnede mod højkonjunktur for dansk historiemaleri. Af den række billeder, der foranledigedes af brygger Jacobsens overvejelser, er at nævne Heinrich Hansens af Karl X Gustav, der fra Kronborgs volde affyrer det første skud mod den hollandske undsætningsflåde, mens den svenske dronning ser til fra et vindue i slottet (1883). Samme kunstner har 1882 malet mødet mellem adelspartiets leder Otte Krag og borgmester Hans Nansen på broen til det gamle Københavns Slot, et billede, der skal illustrere det berømte ordskifte om Blåtårn og Frue Kirkes stormklokke, men som uden denne viden i erindringen ikke siger meget. Heinrich Hansen var arkitekturmaler og har derfor kunnet få Kronborgs og det gamle slots tårne til at fylde i højden inden for den smalle ramme, et format, der var betinget af, at billederne var malet til ganske bestemte vægge. Arkitekturen er på malerens vanter vis gengivet kyndigt, sagligt og nøgternt. Til disse to slutter sig Carl Neumanns billede fra 1880 af den hollandske flådes ankomst til København. Byens borgere hilser med jubel de hollandske skibe, da de med gennemhullede sejl efter den hårde kamp lagde ind i havnen den 29. oktober 1658. Efter kampens voldsomhed er indsejlingen skildret som en ret stilfærdig begivenhed i et noget afbleget efterårslys.⁴⁶

Med disse billeder gør sig en vis kunstnerisk rivalisering med svenskerne gældende. Gustaf Cederström havde i 1877

vundet europæisk berømmelse på Karl XII's ligfærd. Han forblev livet igennem sine karoliner tro og har også ladet sin pensel friste af den hazarderede overgang over bæltterne; men ligesom Lemke på Drottningholm er han gået uden om stormen.

Efter de tre nævnte billeder manglede der endnu efter brygger Jacobsens opfattelse en fremstilling af Frederik III på volden under Københavns belejring.⁴⁷ Den kom også, men ikke i samme tvungne format som de andre. Arbejdet tilfaldt F. C. Lund (1826–1901). Han havde deltaget i treårskrigen som frivillig, malede derefter adskillige krigsbilleder og kom fra disse naturligt til ældre historiske motiver. Hans billeder er meget anskuelige og opnåede adskillig yndest uden dog at bringe kunstneren ubetinget frem i første række. Allerede i 1863 havde han malet »Svenskerne på Kronborg«, der blev købt til galleriet.⁴⁸ I 1869 fulgte en episode af stormen på København, og igen i 1880 har han malet et lille billede, hvor man ser stormen udefra med et svensk batteri i forgrunden, med svenskerne, som rykker frem over den islagte grav, rejser stormstiger mod volden og styrttes ned igen. Bag volden ses slottet, og i den mørke luft lyser glødende bomber og kugler.⁴⁹ Syv år senere kunne han signere sit store billede, denne gang set inde fra den belejrede stad, så man, som brygger Jacobsen ønskede det, kunne se kongen og dronningen til hest på volden lige ved den overdækkede løngang, der til venstre i billedet strækker sig over mod slottet. Til højre ses i Kalvebod Strand fregatten »Højenhald« og »Svinetruget«, hvorfra angriberne beskydes. I forvejen havde Lund forevist sin skitse for museumsbestyrelsen, der udtalte ønsket om en livligere fremstilling af de stormendes angreb på volden, at kongens person kom til at træde tydeligere frem og endelig, at grupperne på volden kunne give udtryk for kampens alvor, den, hvoraf Danmarks fremtid afhang.⁵⁰ Maleren har efter evne søgt at

Kristian Zahrtmann: Studenterne rykker ud til Københavns forsvar 1658. Hirschsprungs Museum. Se p. 224

imødekomme museets ønsker. Kongens personlige mod understreges af, at foran ham bæres Jacob Rodsten døende bort, og bag ham rammes en af rytterne i hans følge. Tidspunktet er netop det mest kritiske øjeblik, da den første svensker, kaptajn Ugglå, når op over volden for derefter straks at blive stødt ned af Claus Ahlefeldt med den endnu på Nationalmuseet bevarede partisan. Billedet er sat dramatisk op. Månelysen konkurrerer med fakler og ilden fra kanonerne om at oplyse kamppladsen. Lunds billede har udmærkede fortællende egenskaber med de mange detail-

leret gennemarbejdede personer og grupper, og det er ikke nogen dårlig ting ved et historiebillede. Samtidig er det en hyldest til stadens forsvarere, soldater, studenter, borgere, ja endog kvinder, men først og fremmest til kongeparret, der vistnok over forventning fyldte deres opgave i det heroiske rollefag. Den kræsne connoisseur, som ønsker noget mere end blot at få hændelsesforløbet repeteret på en anskuelig måde, vil næppe ofre megen opmærksomhed på Lunds billede, som til gengæld har sit taknemlige publikum i museets store antal besøgende skoleelever, for hvem dette lærred låner liv og farve til denne historiske begivenhed. Og dermed er egentlig det afgørende sagt, at billedet er flittigt og omhyggeligt udarbejdet – ad den vej kan man ikke nå stort videre – det, der savnes, er den store kunstners geniale greb om emnet på en sådan måde, at også tilskueren afgørende gribes.

10. Studenternes forherligelse

Samme år som Lund afleverede sit billede, udskrev Københavns Universitet en konkurrence om et billede til solennitetssalen, hvis udsmykning var påbegyndt med historiemalerier af Marstrand og Carl Bloch. Med emner fra lærdomshistorien tænkte her skabt et akademisk side-stykke til de kongelige riddersalsudsmykninger. Af de påtænkte seks billeder var de fire malet med følgende emner: Universitetets indstiftelse, Hans Tausen, Tycho Brahe og Peter Griffenfeldt. De to manglende skulle da være et emne fra Holbergs historie og studenternes udfald under Københavns belejring, et emne, som Poul Møller i sin studentervise fra 1823 havde givet den rammende form: »Da skrev han ej Latin med Blæk, paa Dansk han skrev med røde Træk sit Navn«.

Komiteen, der skulle bedømme de indkomne forslag, bestod af kirkeminister Jacob Scavenius (formand), ma-

lerne Carl Bloch og Vermehren samt for universitetet professorerne Ussing og Julius Lange. Der blev udsat to præmier på 1000 kr. og et honorar på 8000 kr. for det færdige billede. Hver deltager skulle indsende en skitse og en detailstudie i naturlig størrelse. I konkurrencen deltog Hans Nikolai Hansen, F. C. Lund, Vilhelm Rosenstand, Carl Schmidt, Zahrtmann og Willumsen. Dommerne tilkendte de to præmier til Rosenstand og Zahrtmann. For kun at uddele een præmie, nemlig til Rosenstand, stemte en af dommerne. Tre stemte for, at udførelsen skulle tildeles Rosenstand, een for Zahrtmann. Konsistorium indstillede 12. okt. 1888, at arbejdet blev overdraget til Rosenstand, og i september 1889 kunne han aflevere billedet.⁵¹ Vilhelm Rosenstand (1838–1915) var Marstrands yndlings-elev og havde deltaget i krigen 1864, hvor han avancerede til løjtnant. I årene derefter malede han en del billeder med emne fra krigen og tog sidenhen andre historiske emner op både med militært og litterært indhold.

Det var først og fremmest ved generaludfaldet den 23. august 1658, at studenterne, »de sorte«, havde udmærket sig. Rosenstand har dog flyttet scenen til et senere tidspunkt. Landet er sneklædt, for til svenskekrige hører nu engang sne og frost. Samme frihed har i øvrigt også andre konkurrencedeltagere taget sig. Vel af koloristiske grunde lader Rosenstand en skarlagensrød trommeslager gå i spidsen for de sortklædte studenter. I forgrunden står en officer og taler med en underofficer, det er formentlig korpsets chef, oberst Kjeld Lange, og den senere så berømte videnskabsmand, Ole Borch,⁵² som vandt sig militære laurbær i studenterkorpsets tjeneste, inden han i fredsåret blev professor. Billedet må anses for Rosenstands hovedværk. Sådant betragtede han det også selv, hvad han har tilkendegivet ved at lade det danne baggrund for hans selvportræt fra 1897. Billedet hævder sig smukt på pladsen, nær beslægtet som det er i syn og malemåde med både

Marstrand og Bloch. Foruden elevforholdet til Marstrand mærkes galleristudier af 1600-tallets hollændere. Kostume og tidskolorit er inspireret af de nederlandske skyttebilleder. Og fra det fornemste af dem alle, Rembrandts »Nattevagter«, går adskillige træk igen i fri bearbejdelse. Det gælder den flyvende fane, trommen, lanserne i baggrunden og de to samtalende personer i forgrunden, men omgrupperet efter eget behov. Sneen og krudtrøgen har træk af Danevirke og Dybbøl. Endelig er der i udførelsens øvede håndelag noget af den samtidige franske kunsts brillerende teknik. Rosenstand havde i Paris studeret hos Bonnat. At samle og forlige disse forskellige inspirationer til en kunstnerisk helhed er en vanskelighed, som alt i alt er lykkedes for den sikkert arbejdende Rosenstand ved en frisk iscenesættelse og en kraftig farveholdning. Billedet imponerede Rosenstands venner. En af dem fandt, at »hans Vingefang var videre, end man maaske havde troet«,⁵³ og der synes ingen skellig grund til at tale ilde om billedet, fordi Zahrtmann formentlig kunne have gjort det bedre. Stærkt til dets forsvar taler, at det passer så vel sammen med salens øvrige billeder. Måske fik universitetet blot det næstbedste billede; men man bevarede salens kunstneriske enhed. Skitsen til Rosenstands billede findes nu på Frederiksborg,⁵⁴ af forarbejder kendes desuden en tuschtegning.⁵⁵

Det nyskabende i historiemaleriet, som man kunne savne hos Rosenstand, findes hos hans medbejler, Zahrtmann, og derfor har eftertidens kunstkritik, dog med et vist forbehold hos Hannover,⁵⁶ ikke kunnet anerkende konkurrencens udfald, men har hellere villet tilkende Kristian Zahrtmann prisen. Det var Zahrtmanns moder, der havde opfordret ham til at deltage i konkurrencen, og i foråret 1888 svigtede han dronningen af Saba til fordel for studenterne. Zahrtmanns udkast,⁵⁷ der nu er kommet til Hirschsprungs Museum, viser ikke blot en frodigere fantasi og større begavelse, men også en vilje til at nyskabe

Willumsens skitse af studenternes udfald, se p. 226.

Denne såvel som to detailstudier i privateje

(Foto: Nordisk Pressefoto)

en historisk monumentalkomposition. Den dristige, naturalistiske figurafskæring, der lader studenterne marchere lige imod beskueren, giver det faste grundmotiv af »marchrytme og trommehvirvler«. ⁵⁸ I tætte rækker rykker de sortklædte studenter frem mellem stejlerne med de døde mandskroppe, mens bøssepiberne tegner sig mod voldens og portens baggrund. Holdningen er fast og samlet, tonen alvorlig, farvemæssigt indrammet af dragternes sort og hvidt og med impressionistiske glimt i våbnene i morg-

nens kølige, grå lys, der brydes i rosa toner. Zahrtmann har her inden for en dominerende kølighed vist en behersket sikkerhed i farvernes akkorder, som hans temperament ellers ikke altid har kunnet bevæbne sig til.⁵⁹ Zahrtmann led ikke af unødigt falsk beskedenhed. Han så ingen anledning til at nægte, at han fandt sit udkast bedre end konkurrenternes. Det er tilmed muligt, at et af de træk, som eftertiden har fremhævet, overskæringen af den forreste række studenter, har været årsag til, at skitsen vragedes.⁶⁰ Af medbejlernes arbejder satte Zahrtmann Rosenstands højest og derefter Willumsens.⁶¹ Denne var på dette tidspunkt en ganske ung og ret ukendt maler. Også han havde valgt at skildre studenterne på march ved en tidlig morgenudrykning.⁶² Billedet er sikkert i anslaget, men har kun lidt af de maleriske træk, der siden kom til at karakterisere Willumsen. Grundtonen er traditionelt mørkt stemt, men med smukke valører i den hvide sne og en rød husgavl, og der er et anstrøg af lune, hvad man ikke ville vente hos Willumsen. Stærkere end Rosenstand og Zahrtmann har Willumsen understreget, at studenterne ikke var professionelle krigere, men egentlig bevæbnede civilister. For det martialske heroiske havde Willumsen ingen sans.

Var Willumsen således endnu et ubeskrevet blad, havde Hans Nikolai Hansen (1853–1923) flere betydelige historiemalerier bag sig, således det udmærkede »Udenfor Sigbrits Port« fra 1878. Studenterbilledet⁶³ viser som disse en behændig kompositør med sikkert blik for en dekorativ virkning. Det er livligere og mere broget end f.eks. Zahrtmanns, har ikke dettes alvor, men tolker snarere en slags »krigerlivets poesi«. ⁶⁴ Også hos Hansen spores nederlandske træk, »Frans Hals-agtigt« er der med anerkendelse sagt.⁶⁵

F. C. Lunds kræfter syntes opbrugt med Frederiksborgbilledet. Hans helbred var alvorligt truet, og i 1890 skete det endelige sammenbrud.⁶⁶ Modsat konkurrenterne, men

i tilknytning til Frederiksborgbilledet har han foretrukket at skildre selve kampen, bag hvilken der, som det mere eller mindre er tilfældet med alle hans kampskildringer, ligger inspirationer fra Fredericiaslaget. Når det er hævdet, at Hans Nikolai Hansen savnede den store stils patos, gælder det samme for Lund, det detaillerede fortællende var hans sag.

I modsætning til de nævnte er konkurrencens sidste deltager Carl Schmidt (1858-1923) så godt som ukendt. Han havde været elev af akademiet 1878-86 og i 1885 forsøgt sig med en sagnhistorisk komposition »Hjalmar og Ørvarodd«. Studenterne synes at have været for stor en opgave for ham, og det lykkedes ham ikke at slå igennem som maler. Han blev tegnelærer, men svigtede ikke derfor de fædrelandshistoriske motiver, som han omsatte i anskuelsebilleder til brug for undervisningen.

Udviklingen i malerkunsten i årene derefter har ikke været historiemaleriet gunstig, og kun i ringe grad har belejring og storm kunnet fange interessen. En undtagelse danner Chr. Mølsted (1862-1930). Han var oprindeligt marinemaler, og følgelig har også hans historiebilleder helst tilknytning til søen. Det er også fra denne side, han anskuer belejringen. Derfor har et emne som Hans Rostgaard, der under storm sejler ud til den hollandske undsætningsflåde med et budskab fra kong Frederik III,⁶⁷ kunnet inspirere hans pensel. Og da han gav sig i lag med selve belejringen, kom naturligt nok den lille fregat »Højehald« i begivenhedernes centrum. I et mindre forarbejde⁶⁸ har han skildret slutningen af stormnattens kamp i al dens vildskab, som den formede sig om det omstridte fartøj i den kolde, gryende morgen. I sit videre arbejde med motivet, der resulterede i en stor pastel og et vældigt lærred, har kunstneren fastholdt stedet, men flyttet tidspunktet frem til morgenen, da stilheden er indtrådt efter nattens stormangreb. Frederik III er redet ud på isen ved

fregatten, der ligger omgivet af entreredskaber og faldne svenskere, der i deres hvide overtræk ses i sneen og på isen. Billedet er malet i 1919, da tidens store begivenheder havde aktualiseret fortidens minder.

11. Monumenter

Mærkeligt nok findes der ikke blandt hovedstadens mange monumenter et anseligt og iøjnefaldende mindesmærke for belejringen, stormen og sejren, som dog hører til de mest bevægede og skæbnetunge i dens historie. I huset på hjørnet af Gåsegade og Vandkunsten, som i årene 1853 til 1889 ejedes og beboedes af konservator Peter Herman Rasmussen, er indmuret en af ejeren opsat mindetavle med en portrætmedaillon af Frederik III og en indskrift, der melder: »Hvor dette Torv nu er, var i ældre Tider Stadens Grænse mod Kalveboderne. Her afslog kjøbenhavnske Borgere og danske Studenter Natten mellem den 10. og 11. Febr. 1659 under Kong Frederik III Generalstormen paa Kjøbenhavn, da den svenske Konge Carl Gustav vilde erobre Danmark«. ⁶⁹ En anden mindetavle ligeledes med portræt af Frederik III er opsat i kongeporten på Christiansborg og skyldes arkitekten Martin Nyrop. ⁷⁰

Broget og flimrende tegner sig belejringen og stormen i kunstens og litteraturens spejlbillede. Heri indgår såvel modstanderens respekt for som vor egen hyldest til dem, der tog den hårde tørn på volden. Et krigerisk minde, som har kunnet leve uden at næres af bitterhed eller overmod.

Albert Haelwegh: Københavns belejring 1658-59. Natligt bombardement. Se p. 214

NOTER

1. P. J. Coyet: *Expositio causarum, quibus S.R.M. Sveciæ bellum a Rege regnoque Daniæ sibi illatim, etiam post pacem Roschildiæ initam, continuare ciacta fuit* s.l. 1658.
2. Gunde Rosenkrantz: *Tela Suecici aranei*. Hafnia 1660.
3. Roger Manley: *The history of the late warres in Denmark*. London 1670.
4. Philip Meadowe: *A narrative of the principal actions occurring in the wars betwixt Sweden and Denmark*. London 1677.
5. Anders Bording: *Vitus Bering oc Gjertrude Jørgens-Datter*; Dansk Renaissance-Digtning udg. af V. J. von Holstein-Rathlou p. 24. Aarhus 1914.
6. J. G. Boehmius: *De Viti Beringii historia obsidionis Hafniensis anekdoton litterarium*. Leipzig 1758.
7. H. F. Rørdam: *Den kgl. historieskriver Vitus Bering*; *Hist. Tidskr.* 5. r. I, p. 90 (1879).

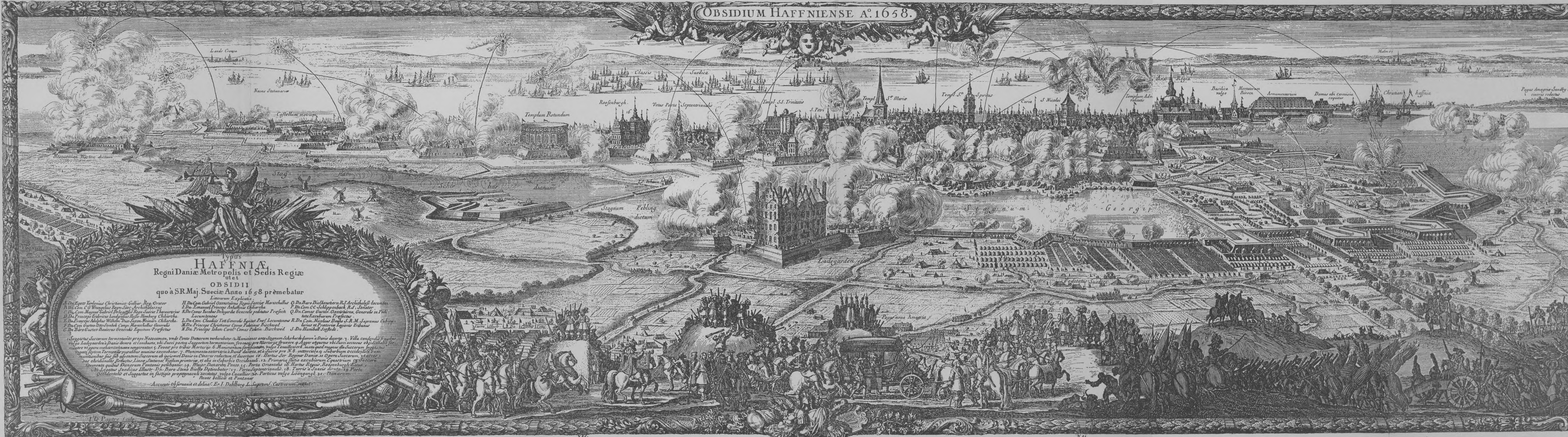
8. Samuel von Pufendorf: Sju böcker om konung Carl X Gustafs bragder. Öfversatta av A. Hillman. Sthlm. 1913-15.
9. Oscar Malmström; Samuel Pufendorf p. 52. Sthlm. 1899.
10. Louis Bobé: Bremerholms Kirke p. 154. Khvn. 1920.
11. I 3. kompagnis 2. rode; Rørdam: De danske og norske Studenter Deltagelse i Kjøbenhavns Forsvar p. 163. Khvn. 1855.
12. Johan Monrads Selvbiografi udg. af S. Birket Smith p. 48-51. Khvn. 1888.
13. Vondel: Werken VIII, p. 610-24. Amsterdam 1935.
14. Vondel: Werken VIII, p. 619.
15. Vondel: Werken VIII, p. 648.
16. Vondel: Werken VIII, p. 649.
17. Vondel: Werken VIII, p. 766.
18. Vondel: Werken VIII, p. 701-02.
19. Helge Kjærgaard i Holland-Danmark II, p. 198. Khvn. 1945.
20. Kåre Langvik Johannessen: Vondel og Danmark-Norge; Edda LIV, p. 277. Oslo 1954.
21. Helge Kjærgaard i Holland-Danmark II, p. 201.
22. »De bescheidigkeit der Kercke«; Vondel: Werken VIII, p. 621.
23. Emil Gigas: Grev Bernardino de Rebolledo, p. 337. Khvn. 1883.
24. Bernardino de Rebolledo: Ocios. Obras Poeticas I, p. 627. Antwerpen 1660.
25. Ocios, p. 628.
26. Erik Dahlbergh: Dag-Bok, p. 158. Sthlm. 1823.
27. Dahlbergh: Dag-Bok, p. 163-64. E. Ericsson & E. Vennberg: Erik Dahlbergh, p. 198. Sthlm. 1925.
28. Chr. V. Nielsen: En nordisk Perspektiviker, p. 9. Khvn. 1905.
29. W. Nisser: Bataljmålningarna på Drottningholm. Uppsala 1929.
30. G. L. Grove: Samtidige Billeder fra Slaget i Øresund; Tidsskriftet Kunst VI, 1904.
31. Otto Andrup: Slaget i Øresund 1658; Kunstmuseets Aarsskrift XI-XII, 1924-25, p. 157.
32. Tre tegninger i Rijksmuseum i Amsterdam, en i museet i Alkmar og en i Palazzo Pitti.
33. Frederiksborg-Museets Katalog 1943 nr. 2830.
34. Vilh. la Cour: Danmarks Historie II, p. 103. Khvn. 1940.
35. H. Gerson: Ausbreitung der holländischen Malerei des 17. Jahrhunderts, p. 469. Haarlem 1942.
36. Nr. 201 og 202 i fortegnelsen hos Jørgen Sthyr: Albert Haelwegh; Kunstmuseets Aarsskrift XXV, 1938, p. 60.
37. Glasset nr. 1105 og pokalen nr. 1221 i Rosenborg, en fører. Khvn. 1948.

38. Nr. 83 i Galster: Danske og norske Medailler 1533-1788. Khvn. 1936.
39. H. H. Schou: Danske og norske Mønter, 1659: 1-2 og 37. Khvn. 1926.
40. Galster nr. 106-08.
41. Inv. nr. 3688.
42. B. W. Luxdorph: Carmina 2. ed. 1784.
43. Louis Touscher: Festdagene i Kjøbenhavn (1859) har refereret alle festerne med taler og sange, ledsaget af nogle også af Touscher udførte xylograferede illustrationer af arrangementerne i Casino og i Christiansborgs ridehus.
44. Carl Ploug: Samlede Digte, p. 342-44. Khvn. 1888.
45. H. M. Fenger: Erindringer, p. 268. Khvn. 1925.
46. Frederiksborg-Museets 1943-Katalog nr. 2551-53.
47. Otto Andrup: Det nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg 1878-1928, p. 23. Khvn. 1928.
48. Udst. 1873. Deponeret i Randers Museum 1893; Randers Museums Kunstafdeling nr. 119. Randers 1932.
49. Winkel & Magnussens auktionskatalog 330 nr. 177 og 337 nr. 239. Billedet er gengivet i begge kataloger.
50. Jørgen Paulsen: Nogle Historiemalerier paa Frederiksborg; Frederiksborg Amts hist. Samfunds Aarboeg 1944, p. 18, og samme forfatters Danske Historiemalerier, p. 25. Khvn. 1945.
51. Aarboeg for Københavns Universitet 1888-89, p. 931-33.
52. Otto Andrup i Dansk Daad I, p. 177. Khvn. u.å.
53. P. Johansen i Kunst III, 1902.
54. Frederiksborgs 1943-katalog nr. 2555.
55. Winkel & Magnussens auktion 141 nr. 170.
56. Ch. Been og E. Hannover: Danmarks Malerkunst II, p. 90. Khvn. 1903.
57. Hans Tobiesens Samling II, 54-55. (Winkel & Magnussen 386 nr. 113).
58. Haavard Rostrup i Danmarks Malerkunst p. 196. Khvn. 1937.
59. H. Öhman: Zahrtmann såsom historiemålare; Nord. Tidssk. 1925, 484.
60. S. Danneskiold-Samsøe: Kristian Zahrtmann, p. 246. Khvn. 1942.
61. F. Hendriksen: Kr. Zahrtmann, p. 419. Khvn. 1919.
62. Kunst i privat Eje III, p. 189 (detailstudie). J. F. Willumsen: Erindringer, p. 38. Khvn. 1953 (skitsen).
63. Fortegnelse over H. N. Hansens Malerier og Studier 1873-1913 nr. 52. Khvn. 1913. H. Chr. Christensen: H. N. Hansen, p. 16. Khvn. 1915.

64. Karl Madsen i Kunstbladet 1888, p. 214.
65. Jan Zibrandtsen: Hans Nikolai Hansen, p. 65. Khvn. 1953.
66. Axelline Lund: Spredte Erindringer, p. 155-56. Khvn. 1917.
67. Kunsthallens auktion 225, katalog nr. 153.
68. Rikard Magnussen: Chr. Mølsted, p. 58. Khvn. 1935.
69. H. W. i Hist. Medd. om København V, p. 543. 1915-16.
70. Arkitekten Martin Nyrop 1849-1919, p. 107. Khvn. 1919.

Erik Dahlberghs store prospekt af belejringen. Se p. 210

OBSIDIUM HAFNIENSE A° 1658.

Typus
HAFNIAE
Regni Daniae Metropolis et Sedis Regiae
utet
OBSDIUM
quo à SR Maj. Suecia Anno 1658 præmebatur

Linorum Explicatio
A. Dn. Eques Terlonius Christianus Galliar. Reg. Orator
B. Dn. Com. C. O. Wangelius Regni Siles. Archicamerarius
C. Dn. Com. Magnus Gabriel Belgic. Regni Sueciae Thesaurarius
D. Dn. Princeps Electoratus Landgravius Hesse-Homburg Chibarcha
E. Dn. Princeps Adolphus Wilhelm. Dux Saxon. Weimar. Chibarcha
F. Dn. Com. Gustav. Otto Stenok Campi Marschallus Generals
G. Dn. Baro Gustav. Banerus Generals Equitatus
H. Dn. Com. Gabriel Oxenstierna Regni Sueciae Marschallus
I. Dn. Com. C. O. Schlippenbach. R. A. Senator
K. Dn. Com. Jacobus De la garde Generals postibus Prefectus
L. Dn. Princeps Electoratus Brandenburg. Generals in Pede-
lata Excubiarum Prefectus
M. Dn. Com. Claudius Toll Generals Equitatus Praef. Locutenens R. Dn. Com. Nicolaus Duno S. R. M. Supremus Caber-
narius et Praetoris Legionis Tribunus
N. Dn. Princeps Christianus Comes Palatinus Buschweil
O. Dn. Baro Princeps Johan. Carol. Comes Palatin. Buschweil
P. Dn. Hamball. Seffeldt.
S. Suggestus Succorum tormentaria prope Noto comen, vnde Ponto Danorum verberatur. 1. Munitiones ante Signum Scherharid. Danum à Danis deserte. 2. Villa condenda frugibus
vulgo Ladogaard à Danis dicitur et comburto. 3. Succi ponsa Suggestum tormentarium, Suvoyay pro Mortarij servare. 4. Agger argutus ubi Succi accessus obstruuntur for-
mante vi opera melior conaxa iungentur. 5. Foveae pro tribus Mortarij. 6. Munimentum fortificatum, vulgo Lemillwerk. nacta quod magnum de Succorum Ingressu
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 7. Munimentum fortificatum, vulgo Lemillwerk. nacta quod magnum de Succorum Ingressu
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 8. Munimentum fortificatum, vulgo Lemillwerk. nacta quod magnum de Succorum Ingressu
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 9. Munimentum fortificatum, vulgo Lemillwerk. nacta quod magnum de Succorum Ingressu
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 10. Hortus Ser. Regine Daniae. 11. Opera Succorum, vnde
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 12. Primaria statio excubiarum Equitatum ex Suecorum
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 13. Ponsa Orientale. 14. Hortus Regis. 15. Ponsa Occidentalis
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 16. Ponsa Orientalis. 17. Ponsa Occidentalis. 18. Turris à Suecis diruta. 19. Ponsa
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 20. Ponsa Orientalis. 21. Ponsa Occidentalis. 22. Ponsa Orientalis.
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 23. Ponsa Orientalis. 24. Ponsa Occidentalis. 25. Ponsa Orientalis.
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 26. Ponsa Orientalis. 27. Ponsa Occidentalis. 28. Ponsa Orientalis.
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 29. Ponsa Orientalis. 30. Ponsa Occidentalis. 31. Ponsa Orientalis.
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 32. Ponsa Orientalis. 33. Ponsa Occidentalis. 34. Ponsa Orientalis.
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 35. Ponsa Orientalis. 36. Ponsa Occidentalis. 37. Ponsa Orientalis.
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 38. Ponsa Orientalis. 39. Ponsa Occidentalis. 40. Ponsa Orientalis.
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 41. Ponsa Orientalis. 42. Ponsa Occidentalis. 43. Ponsa Orientalis.
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 44. Ponsa Orientalis. 45. Ponsa Occidentalis. 46. Ponsa Orientalis.
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 47. Ponsa Orientalis. 48. Ponsa Occidentalis. 49. Ponsa Orientalis.
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 50. Ponsa Orientalis. 51. Ponsa Occidentalis. 52. Ponsa Orientalis.
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 53. Ponsa Orientalis. 54. Ponsa Occidentalis. 55. Ponsa Orientalis.
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 56. Ponsa Orientalis. 57. Ponsa Occidentalis. 58. Ponsa Orientalis.
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 59. Ponsa Orientalis. 60. Ponsa Occidentalis. 61. Ponsa Orientalis.
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 62. Ponsa Orientalis. 63. Ponsa Occidentalis. 64. Ponsa Orientalis.
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 65. Ponsa Orientalis. 66. Ponsa Occidentalis. 67. Ponsa Orientalis.
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 68. Ponsa Orientalis. 69. Ponsa Occidentalis. 70. Ponsa Orientalis.
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 71. Ponsa Orientalis. 72. Ponsa Occidentalis. 73. Ponsa Orientalis.
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 74. Ponsa Orientalis. 75. Ponsa Occidentalis. 76. Ponsa Orientalis.
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 77. Ponsa Orientalis. 78. Ponsa Occidentalis. 79. Ponsa Orientalis.
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 80. Ponsa Orientalis. 81. Ponsa Occidentalis. 82. Ponsa Orientalis.
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 83. Ponsa Orientalis. 84. Ponsa Occidentalis. 85. Ponsa Orientalis.
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 86. Ponsa Orientalis. 87. Ponsa Occidentalis. 88. Ponsa Orientalis.
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 89. Ponsa Orientalis. 90. Ponsa Occidentalis. 91. Ponsa Orientalis.
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 92. Ponsa Orientalis. 93. Ponsa Occidentalis. 94. Ponsa Orientalis.
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 95. Ponsa Orientalis. 96. Ponsa Occidentalis. 97. Ponsa Orientalis.
vulgo Septem Tormentaria prope Noto comen. 98. Ponsa Orientalis. 99. Ponsa Occidentalis. 100. Ponsa Orientalis.

Accurrit Observavit et delineat. Er. I. Dahlberg. L. Supremus. Cartographus. instituit.